

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Istorija arbanaškog jezika

Barić, Henrik

1959.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/8aa36527-dc80-4982-8358-14176d5c36dd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

Knjiga XII

BALKANOLOŠKI INSTITUT

KNJIGA I

Henrik Barić

ISTORIJA ARBANAŠKOG JEZIKA

SARAJEVO

1 9 5 9

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

Knjiga XII

BALKANOLOŠKI INSTITUT

KNJIGA 1

Henrik Barić

ISTORIJA ARBANAŠKOG JEZIKA

SARAJEVO

1 9 5 9

Urednik
JOVO VUKOVIĆ
redovni član Naučnog društva NR BiH

S A D R Ž A J

	Strana
I Cilj i zadatak	5
II Indoevropski prajezik i njegova postojbina. Njegove dijalekatske crte . .	6
III Položaj arbanaškog jezika u krugu srodnih jezika	19
IV Razvitak arbanaškog jezika na Balkanskom poluostrvu	28
V Uticaji predindoevropskog supstrata	33
VI Latinskoromanska epoha	36
VII Slovenski uticaji	44
VIII Novogrčki uticaji na arbanaški jezik	49
IX Zusammenfassung	52
X Analitički registar	62
XI Registar reči	65

I

CILJ I ZADATAK

1. Izučavanje razvitka jednog jezika od najstarijih pisanih spomenika do savremenog stanja u njegovoj evoluciji jeste zadatak istorijske gramatike i istorijskog rečnika, a upoznavanje razvitka toga jezika zadatak je uporedne lingvistike, koja nam pruža mogućnost da proučavanjem odnosa između pojedinog jezika i drugih jezika upoznamo faze preko kojih se on razvijao do istorijske epohe. Prema tome je jasno da se oba ova zadatka moraju povezati ako hoćemo da se upoznamo sa celokupnom istorijom jednog jezika. U konkretnom slučaju, tj. u pogledu na arbanaški jezik, od toga smo na žalost vrlo daleko. Razlog je u tome što naučna obrada istorijske faze arbanaškog jezika, kao i svakog drugog jezika, pretpostavlja ne samo detaljno poznavanje starih pisanih spomenika nego i korišćenje rezultata sistematskog ispitivanja dijalekata koji su, zbog recentnosti pisanih izvora arbanaških, od velikog značaja, a izučavanja u obim ovim oblastima, koja se bez žive saradnje domaćih spremnih snaga teško daju zamisliti, tek su u zametku.

Zato sam u ovom dēlu dao uvodna poglavlja istorije arbanaškog jezika, tj. pokušao sam da u krupnim, ali sigurnim linijama ocrtam faze njegovog predistorijskog razvitka, ukoliko se to u sadašnjem stanju komparativne lingvistike može učiniti, jer je arbanaški jezik i pored velikih napora retkih pojedinaca ostao na periferiji lingvističkih interesovanja, zbog čega još uvek ima više nenačetih nego obrađenih pitanja, više otvorenih problema nego nespornih rezultata. Dogma i nauka su suprotnosti, a dogmatičko učenje negacija naučnog duha uopšte. Zato sam se, i pored krajnje skučenosti prostora, trudio da uvek ukažem na sporna pitanja, a kod naročito instruktivnih slučajeva izneo razloge *pro* i *contra* navodeći najvažniju literaturu. Tim se onima koji za to imaju smisla, volje i mogućnosti, daje putokaz za udublјavanje u pojedine probleme.

Kao u istorijsko tako i u predistorijsko doba, arbanaški jezik bio je izložen mnogostranim uticajima stranih jezika u prapostojbini i njegovoj balkanskoj postojbini, ranijoj i istorijskoj. Na tome je najviše i rađeno, ali mnoga krupna pitanja nisu prečišćena, naročito pitanje odnosa arbanaškog prema balkanskoromanskim jezicima, živim i izumrlim. Prvenstveni zadatak je, prema tome, da se kritički utvrdi koliko su stvarno ti jezici uticali na arbanaški jezik, kad se ne gubi iz vida udeo arbanaškog

jezika u formiranju rumunskog jezika, u čemu je ključ rešenju pitanja ne samo ranije arbanaške postojbine na Balkanskom poluostrvu nego i kolevke rumunskog naroda, i rešenju pitanja kada su se Arbanasi doselili u svoju istorijsku postojbinu. S tim u vezi stoji i pitanje ranijih arbanaško-južnoslovenskih odnosa, koje je u poslednje vreme predmet novih ispitivanja, čiji su rezultati u pogledu prioriteta nadiranja u istorijsku arbanašku postojbinu nesumnjivo pogrešni. Udubljavanjem izučavanja uzajamnih predistorijskih odnosa arbanaškog i ostalih balkanskih jezika, lingvistika vrši ulogu pomoćne istorijske nauke. U potpunom odsustvu istorijskih izvora, ona jedina može da svojim sredstvima unese bar nešto svetla u tamu predistorije arbanaškog naroda pri kraju staroga veka i u ranom srednjem veku. Zato sam se trudio da predistoriju arbanaškog jezika povežem sa predistorijom arbanaškog naroda.

II

INDOEVROPSKI PRAJEZIK I NJEGOVA PRAPOSTOJBINA. NJEGOVE DIJALEKATSKE CRTE

2. Uporedna lingvistika je još pre više od jednog veka izvela načisto da arbanaški jezik pripada grupi indoevropskih jezika u koje od evropskih jezika spadaju grčki, latinski (sa romanskim jezicima), germanski, keltski, baltički (litavski, letonski uz izumrli staropruski) i slovenski, a od azijskih indoiranski (arijski), jermenski, pa izumrli hetitski u Maloj Aziji i toharski u Centralnoj Aziji. Poređenjem tih jezika nauka je došla do utvrđivanja njihovih srodničkih odnosa, a preko toga do spoznanja kako je izgledao prajezik iz koga su se tokom vremena individualizirali pojedini indoevropski jezici.

3. Fonetske osobine indoevropskog prajezika. Poređenje indoevropskih jezika pokazuje da je indoevropski prajezik imao pet vokala: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, koji su mogli biti i dugi i kratki, a sem njih još dva kvalitativno i kvantitativno neizrazita vokala, od kojih je jedan, tzv. *šva indogermanicum* ($=a_1$), postao usled redukcije prajezičkog nenaglašenog dugog vokala, a drugi, tzv. *šva secundum* ($=a_2$), usled redukcije prajezičkog nenaglašenog kratkog vokala. Zamena a_1 u indoiranskom jeziku je *i*, a u svim ostalim indoevropskim jezicima *a*, upor. stind. *pitā*, avest. *pitār*, grč. *patēr*, lat. *pater*, got. *fadar*, nem. *Vater*, stir. *athir*, jerm. *hair* = ievr. *pāṭē(r)* „otac“; stind. *sthitāḥ* „stojeći“, grč. *statós*, lat. *status*, got. *staps*, strnem. *stat*, lit. *stataũ* = ievr. *st(h)a_1*,: grč. *hístāmi* = ievr. *sthā*; lat. *datus*: *dōnum*, *status*: *sēmen* itd. Zamena ievr. a_2 je raznolika: u staroindijskom i grčkom *a*, *i*, *u*; u baltičkoslovenskom *i* i *u* (odakle slovenski poluglasi *ī* i *ū*); u arbanaškom, jermenskom, latinskom i staroirskom *a*, upor. arban. *katēr*, lat. *quattuor*, slov. *četyre* ($=$ češ. *čtyři* prema punostepenom *e* u slov. *četyre*), lit. *keturi*, osk. *petora* „4“ itd.

Spajanjem prajezičkih kratkih vokala *a*, *e*, *o* sa nesilabičnim *i*, *u* postali su prajezički kratki diftonzi *ai*, *ei*, *oi*, *au*, *eu*, *ou*. Upor. ievr. **aidh-* „goreti“ u grč. *aíthō* „gorim“, stlat. lat. *aide(m)* = klas. *aedem*

(akuz.); ievr. **deiṃos* „bôg“ = stlat. *deivos* (klas. *dīvos*), lit. *deivē* „sablast“; ievr. **oinos* „jedan“ = grč. *oinē* „jedinica (na kocki)“, stlat. *oino(m)* (klas. lat. *īnum*); ievr. **aug-* „rasti“ u grč. *audzō*, lat. *augeo* „umnožavati“, lit. *augu* „rastem“; ievr. **eusō* „gorim“ = grč. *euō*; ievr. **loukos* „čistina“ u stlat. (akuz.) *loucom* (klas. lat. *lūcum*). Diftonzi obrazovani od šva *indogermanicum* postali su u svim indoevropskim jezicima *ai*, *au*, u koliko se u istom slogu *a₁i*, *a₁u* nisu saželi (upor. grč. *pōma* „piće“ od *pō(i)*) prema *pīnō* „pijem“ od *pā₁i*), a od diftonga obrazovanih od šva *secundum* postali su već u prajeziku *i* i *u*. Spajanjem prajezičkih dugih vokala *ā*, *ē*, *ō* sa nesilabičnim *i*, *u* postali su prajezički dugi diftonzi *āi*, *ēi*, *ōi*, *āu*, *ēu*, *ōu*. Upr. *āi* u dativu sing. osnova na *-ā* u stind. *āsvay-āi* „kobili“, grč. *khōrāi* „zemlji“, stlat. *Fortunai*, lit. *rañkai* „ruci“, *-ēi* u grč. aoristu *ēleipsa* = ievr. *ē-lēiq-s-m*; ievr. *ōi* u dat. sing. osnova na *-ō*: grč. *philōi* „prijatelju“ a — sa gubitkom krajnjeg *i* — lat. *lupō*; ievr. **nāus* „ladja“ = stind. *nāuš.*, grč. *naūs*, stir. *nau*; ievr. *ēu* u **djēus* „nebeski bog“ = stind. *dyāuš*, grč. *Zeús*; ievr. *ōu* u **g^hous* „govedo“ = stind. *gāuš*, grč. *boūs*.

Vokalskom sistemu indoevropskog prajezika pripadaju i silabične likvide *l*, *r* i silabični nazali *ŋ* i *ɲ*, koji mogu biti i kratki i dugi, a postali su usled prajezičke redukcije kratkih ili dugih vokala pred likvidama ili nazalima. Upor. stind. *pitṛṣu* „očevima“: grč. *patēra* (akuz. „oca“), ievr. **mrtis* „s-mrt“ = stind. *mṛtiṣ*, lat. *mors* (od **mortis* sa *or* od *r*), stsl. *sū-mrītī*; ievr. **ulq^hos* „vūk“ = stind. *vṛkaḥ*, stsl. *vlūkū* (*lū=!*). Za ievr. *ŋ*, *ɲ* v. § 29.

4. U prajezičkom konsonantizmu postojao je sledeći konsonantski sistem: 1. *okluzive*. One se dele po artikulaciji na zvučne i bezzvučne okluzive (*b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *k*) koje se u oba reda javljaju i kao aspirisane okluzive (*b^h*, *d^h*, *g^h*, *p^h*, *t^h*, *k^h*). Pored zadnjonepčanih *k*, *g*, *kh*, *gh* postojala su još dva prajezička reda: jedan sa labijalnim prizvukom *k^w*, *g^w*, *k^{wh}*, *g^{wh}* i jedan palatalni: *k'*, *g'*, *k'^h*, *g'^h*. Da su ovi palatali postojali u indoevropskom prajeziku, vidi se očigledno po tome što u jednoj grupi indoevropskih jezika tome redu odgovaraju sibilantni eksplozivi *s*, *š*, *z*, *ž* (upor. ievr. **dek^hm*- grč. *dēka* „lo“ lat. *decem* (čitaj: *dekem*) nasuprot stind. *dāša*, lit. *dēšim-t*, stsl. *desę-tī*, (arban. *djetē* od *dje* + *tē*) v. § 56; lat. *cornix* „svraka“ nasuprot arban. *sorrē*; grč. *gómphos* „nokat“ nasuprot slov. *zqbū* (srp. *zúb*); stisl. *gorn* „crevo“ nasuprot arban. = *zorrē* (sa poznim *r* od *m* v. § 26), lit. *žárna*.

Od prajezičkih sibilanata *s* i *z* poslednji se nije javljao kao iskonski samostalni glas, već je u prajeziku postao prelazom *s* u *z* pred zvučnim konsonantom, u čije je neposredno susedstvo došao usled ispadanja korenskog vokala, upor. prajezičku reč za „гнездо“ **ni-zd-os*, bret. *nez*, složenu od *ni-* „niz“ (upor. stind. *ni*, avest. *ni-*) i *-sd-*, redukovanoog stepena korena „sed“ u lat. *sedere* „sedeti“. Spirantskih suglasnika *j*, *v* u indoevropskom prajeziku nije bilo; glasovi *j*, *v* u pojedinim indoevropskim jezicima su nova faza nesilabičnih prajezičkih *i*, *u*.

Na osnovu primera gde se u nekim jezicima posle *k* javlja dental (npr. grč. *árktos* „medved“, gal. *artos*, stir. *art*), a u drugim dentalni eksploziv (n. pr. lat. *ursus*, avest. *arša*) smatra se da je u prajeziku prvobitno postojao spirantski glas *þ* (v. § 19).

5. Akcenat. U indoevropskom prajeziku postojale su dve vrste akcenta: akut (´), koji je mogao stajati na kratkim ili dugim slogovima (i diftonzima) i cirkumfleks (˘), koji je mogao stajati samo na dugim slogovima (i diftonzima). Da je ta dvojakost izgovora dužina bila već prajezička, vidi se po tome što se ona ogleda u čitavom jednom nizu nastavaka u grčkom i litavskom jeziku, upor. npr. grč. nom. *alphē* (= ievr. **algʰhā*) „korist“, lit. *algā* „plata“ prema gen. grč. *alphēs* (= ievr. **algʰhās*), lit. *algōs*. Akcenat dugog akutskog sloga bio je uzlazan, a akcent cirkumfleksnog sloga nizlazan. To nam potvrđuje puno podudaranje slovenskog i grčkog jezika u tom pogledu.

U indoevropskom prajeziku akcenat u reči bio je slobodan, tj. on nije bio vezan za određeno mesto u reči, kako je to npr. u današnjem arbanaškom jeziku, gde akcenat stoji uvek na istom slogu u svim oblicima (upor. *báihē*, gen.-dat. pl. *báihave*, *mál-i*, gen. dat. pl. *máleve*), a delom i u izvedenicama (upor. *čúpě*, dem. *čúpěžě*), ili u nemačkom, gde je uvek na početnom slogu, ili u latinskom gde je u istorijsko doba vezan za drugi ili treći slog od kraja reči prema kvantitetu pretposlednjeg sloga (upor. *urtīca*, ali *gélīdus*). Ali i sam latinski jezik pokazuje da je pre tog krutog akcentuskog sistema akcenat mogao stajati i dalje od kraja, upor. npr. *capio* prema *accipio*, čije je *i* moglo postati od *a* jedino u nenaglašenom slogu, pa je prema tome raniji (predistorijski) oblik morao glasiti **accapio*. Na prajezičko mesto akcenta ukazuje okolnost što su u pragermanskome jeziku ievr. tenues *p*, *t*, *k* postale bezvučni spiranti ako su se nalazili neposredno pred indoevropskim akcentom, dok su, kad to nije bio slučaj prešle u zvučne spirante. Tako npr. stind. *bhrātār-* „brat“ odgovara got. *brōþar*, ali stind. *pitā-* „otac“ — got. *fadar* (tj. *fadar*); prema ovim slučajevima mora se pak zaključiti da je u onim rečima u kojima jednoj ievr. tenius odgovara bezvučni frikativ prajezički akcenat morao stajati neposredno pred ovom tenuis. Položaj prajezičkog akcenta može se isto tako utvrditi i pomoću arbanaškog jezika, npr. po arbanaškim refleksima prajezičkog početnog suglasnika *s-*, jer u arbanaškom jeziku *s-* prelazi u *š* samo kada stoji neposredno pred prajezičkim akcentom — upor. npr. arban. *gjumē-* stind. *svāpnah*, grč. *hýpnos* nasuprot *shtatē* od ievr. **septi-ti*.

Sem toga, prajezički akcenat bio je i p o k r e t a n, tj. on je u raznim oblicima jedne te iste reči mogao stajati na raznim mestima i na korenskom slogu i na nastavcima, upor. npr. stind. *ēmi* „idem“, *imáh* „idemo“; grč. gen. *podós*, dat. *podí* pored akuz. *póda* isto kao u stind. *padáh*, *padē* pored *pādam*.

6. Kao posledica ove pomičnosti akcenta javila se u indoevropskom prajeziku vokalska alternacija, tj. pravilna prajezička promena vokalskog kvaliteta i kvantiteta. Za kvalitetnu alternaciju upor. npr. grč. *potē* „let“ sa *o* u nenaglašenom slogu prema naglašenom *e* u *pētesthai* „leteti“, *pētōmai* „letim“, *ō* u grč. *phōnē* „glās“ prema *ā* u *phāmā* „glas, priča“, *ō* u grč. *eupátōr* prema *patēr*. Za kvantitativnu alternaciju upor. dugi korenski slog u grč. *phāmā* „glās“ (ievr. **bhā-* „govoriti“) u naglašenom slogu prema *a₁* (grč. *a*) u *phamén* „mi govorimo“ u nenaglašenom slogu, ili stind. *sthitás*, grč. *statós* prema korenu **sthā-* „stajati“. Za kratko *e* u nenaglašenom slogu stoji *a₂*, (upor. npr. slov. *tilo* prema

lat. *tellus* „zemlja“, ili se taj nenaglašeni kratki vokal potpuno gubi (upor. grč. gen. sing. *patrós*, dat. *patrí* prema akuz. sing. *patéra*, nom. pl. *patéres*, grč. inf. aorista *ptésthai* „poleteti“ prema *poté* „lét“, grč. *lipein* „ostaviti“: *élipon* „ostavih“ prema *leipein* „ostavljati“, grč. *élython* „dodoh“ prema *eleúsomai* (=ievr.* *(e)leúdh-* „dolaziti“), got. *budum*, slov. *būděti* prema got. *biuda* (=ievr.* *bheudh-* „bdeiti, zapažati“).

Ta redukcija vokala može se shvatiti jedino pod pretpostavkom da je prajezički akcent bio jako ekspiratoran, tj. da se naglašeni slog izgovarao jače; s druge strane kvalitativna alternacija (*e-o*, *ē-ō*) mora da je posledica muzikalne akcentuacije, po kojoj je ton naglašениh slogova bio viši nego kod nenaglašениh. Prema tome je jasno da su u indoevropskom prajeziku morala dejstvovati o ba ova principa, kakvi i danas postoje u tolikim živim jezicima. Ali kako se ne da striktno dokazati da su se oni istodobno javili, mi nismo u stanju da ih smatramo istovremenim, iako je to a priori vrlo verovatno. Sigurno je, međutim, da je u epohi indoevropskog prajezika, do koje dolazimo poređenjem jezika s najbolje očuvanom akcenatskom sistemom, indoevropski akcenat bio pretežno muzikalan.

Javljanje prajezičkog dugog *ē* pored *ē*, npr. u lat. *lēgi*, arban. *mb-lodha* (s arban. *o* od ievr. *ē*, v. § 32) pored lat. *lego*, arban. *mb-ledh*, tumači se obično nadoknadnim duljenjem prvobitno kratkog vokala, prouzrokovanim gubitkom sledećeg nenaglašenog sloga (grč. akuz. *patér-a* : nom. *patér*), čim se u najpovoljnijem slučaju može objasniti samo neznatan broj poznih indoevropskih duljenja¹. Ta teorija nije održiva, jer se pod tim vidom ne može objasniti *a₁* u kratkom redu *ē*. Jer ako je *a₁* redukcija dužina, koje su po toj teoriji postale od kratkih vokala s toga što je sledeći kratki vokal otpao u nenaglašenom položaju, značilo bi da su o be pojave, tj. i duljenje prvobitno kratkih vokala i redukcija tog duljenja, izazvane istim akcenatskim uslovima, a to je apsurdno. Kada se drži u vidu da se dužine u kratkom redu *ē* javljaju u semantičkim kategorijama², mnogo je verovatnije učenje da su pre dejstva indoevropskog zakona o redukciji vokala praindоеvropske dužine predstavljale intranzitivni formant u verbalnim i nominalnim kategorijama³.

7. Prajezička morfologija. U deklinaciji razlikuju se tri roda: muški, ženski i srednji, kojim trojstvom indoevropski prajezik odudara od svih ostalih jezičkih grupa na svetu, gde postoje — ukoliko uopšte znaju za gramatički rod — svega dva. Postojala su i tri broja: singular, dual — koji se odnosio samo na dva bića koja se redovno zajedno javljaju, a ne ma kakva dva bića ili stvari, kako to biva u zasebnom razvitku pojedinih indoevropskih jezika — i plural. Što se padeža tiče, još uvek se preko udžbenika provlači učenje da je indoevropski prajezik imao osam padeža: 1. nominativ kao subjekatski padež; 2. akuzativ kao padež bližeg objekta, širenja i pravca; 3. dativ kao padež udaljenijeg objekta i cilja; 4. genitiv u adnominalnoj i adverbijalnoj upotrebi; 5. ab-

¹ W. Streitberg, *Indogermanische Forschungen* III 1 i sl.

² Upor. von Blankenstein, *Untersuchungen zu den langen Vokalen in der e — Reihe*, Göttingen 1911.

³ Upor. Bloomfield, *Transactions of the Americ. Philol. Ass.* Wackernagel *Altindische Grammatik* I 61 sl.

lativ kao padež ishodišta i odstojanja; 6. lokativ kao padež stajanja u vremenu i prostoru; 7. instrumental kao socijativ i padež za sredstvo i 8. vokativ kao izvor za nominalno oslovljavanje⁴, a to ne stoji. Ako izuzmemo vokativ, koji je u stvari bio više interjekcionog karaktera (upor. grč. *phoré* „nosioče“ prema imperativu *phére* „nosi“ = ievr. koren **bhere-* „nositi“), paradigmatička bila su u indoevropskom prajeziku svega dva padeža: a) *casus intransitivus* kao objekt, odn. kao subjekt intranzitiva i b) *casus transitivus* kao subjekt tranzitiva⁵. Od intranzitivnog padeža (tj. od objekta jednog tranzitiva) postali su razni objekatski padeži; da li će od objekatskog padeža postati objekatski akuzativ ili instrumental, objekatski lokativ ili objekatski dativ, to zavisi u to prastaro doba indoevropskog prajezika od samog značenja glagola⁶. Za ono što u indoevropskim jezicima izražava ablativ, u indoevropskom prajeziku postojao je naročiti oblik za ukazivanje na mesto otkuda se nešto udaljava i ishodište glagolske radnje. Specijalni oblik genitiva postojao je kod imenica samo u pluralu, a u singularu ga uopšte nije bilo, kako očividno pokazuju razlike na koje za taj padež nailazimo u pojedinim indoevropskim jezicima (u baltičko-slovenskom genitiv osnova na *-o* je stari ablativ, upor. slov. *vl̥ka*, lit. *vilko* = lat. *lupō*, stind. *vr̥kād*; u arijskim jezicima, u jermenskom, u grčkom on je nov oblik podešen prema deklinaciji pokaznih zamenica, upor. stind. *vr̥kasja* kao *tasja*, grč. *lykoio* kao *to̊to*, germ. *wulfis* kao *þis*; u latinskom, keltskom, ilirskom on se gradi pomoću *-i*, koje se poklapa sa staroindijskim adverbom na *-i*⁷). Razlog što je prvobitno oblik genitiva postojao samo u pluralu jeste u tome što se posesivni odnos, za koje se u istorijsko doba upotrebljava adnominalni genitiv, prvobitno izražavao drugim sredstvima, naročito posesivnim adjektivima, a kako adjektiv nije izražavao broj, to je za plural bio potreban naročiti oblik. Inače je u prajeziku postojao veliki broj tvorbi adverbijalnog karaktera u kojima se nije razlikovao ni gramatički broj, kao što vidimo u grčkim oblicima na *-phi* (= ievr. **-bhi*), koje se nahodi i u singularnom i u pluralnom značenju, upor. homer. *iphi* „silom“ i *dakryopphi* „suzama“ i jermenski instrumental na *-b*.

8. Deklinacija adjektiva u stvari se ne razlikuje od deklinacije supstantiva, samo sto se njima izražava gramatički rod, prema čemu se od iste osnove grade sva tri roda. U poređenju ima komparativa koji su građeni od sasvim drugih korena nego pozitiv, upor. lat. *bonus* — *melior*, srphrv. *zao* — *gori* itd. Znači da su se oblici komparativa gradili pomoću specijalnih ievr. sufiksa *-ies-ios-* (*-iēs-iōs*) *-is*. (upor. lat. *maior*, *maioris* „veći“ od **magios*, neutr. *maius* od **mag-ios*; stsllov. *bolje* od *bol-ies*, slov. akuz. neutr. *bliže* = *bliz-ies*) i sufiksom *-tero* — (upor. stind. *āma-tara-l̥* = grč. *ōmó-tero-s* „siroviji“). Superlativni sufiks je *-isto-* (upor. grč. *még-isto-s*; stind. *svād-iṣṭha-l̥* = grč. *hēd-isto-s* = got. *sūt-ist-s* „najslađi“), čiji prvi deo tj. *is* — stoji u vezi sa redukcionim stepenom kompara-

⁴ O tome H. Barić, *Praindoevropska i indoevropska pitanja*: Glas Srp. Akad., drugi razred 89 (1940).

⁵ Upor. npr. H. Krahe, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin 1948, 77.

⁶ Upor. O. Hujer, *Uvod u istoriju slovenskih jezika i naročito moja Praindoevropska i indoevropska pitanja*.

⁷ Upor. Wackernagel, *Mélanges de Saussure*.

tivnog sufiksa **-ies-*; komparativima na *-tero-* odgovaraju superlativi na *təmo-*, upor. stind. *án-tama-h* „najbliži, najvredniji“ = lat. *in-fimū-s* „najpoverljiviji“. Komparativ i superlativ ne grade se od adjektiva, nego od korena od kojega je taj adjektiv izveden, — upor. komparativ stind. *svād-ī-yas*, superlativ *svad-iṣṭa-h* prema pozitivu *svādū-h* = grč. *hēd-iōn*, *hēd-istos* prema pozitivu *hēdys* „ljubak“.

9. Podudaranja između prajezičke deklinacije ličnih zamenica i imeničke deklinacije su značajna. Kao u imeničkoj deklinaciji (v. § 7), tako i zameničkoj u praeziku nije bilo specijalnog oblika za genitiv; kao što se kod imenica posesivni odnos iskazivao objektima, tako se on kod ličnih zamenica izražavao posesivnim zamenicama, koje su obrazovane na razne načine, upor. arba. *im* „moj“, jerm. *im*, grč. *emós* (v. § 35); slov. *moji*, lat. *meu-s*; lit. *māna-s*, got. *mein-s*. Među oblicima praezičkih ličnih zamenica bilo ih je i takovih koji se ne podudaraju ni sa imeničkim ni sa pridevskim oblicima, kao npr. lat. *tibi*, umbr. *tefe*, stprus. *tebbei*, stsllov. *tebē*. Lične zamenice imaju jedan koren za nominativ, a drugi za akuzativ (upor. arba. *unē* (od **udh-ne*); *ma*, slov. *azū* : *mene*, lit. *āš* : *manē*, lat. *egō* : *me*, grč. *egō* : *emē*, stind. *ahām* : *mām*, got. *ik* : *mik*; plur. slov. *my* : *nasū*, got. *weis* : *uns* (od **us*). Sem toga kod ličnih zamenica jedan je koren u singularu a drugi u pluralu (upor. stind. nom. sing. *ahām* „ja“ : nom. pl. *vayām* „mi“, lat. *ego* : *nos*, got. *ik* : *weis*, slov. *azū* : *my*; lat. akuz. sing. *me* : akuz. pl. *nōs*, *tē* : *vōs* itd. Kako je plural ličnih zamenica izražen drugim korenom, jasno je da su prvobitno nastaveci singulara i plurala bili identični, kao npr. u lat. *tibi* „tebi“ : *vobi* u istorijskom obliku *vobi-s*, sa sekundarnim *-s* po ugledu na *-s* imeničkih dativskih pluralskih nastavaka *-bos*, *-bus* u stlat. *navebos* „lađama“, lat. *ovibus* „ovcima“, *dea-bus* „boginjama“, *manu-bus* „rukama“ itd.

10. U deklinaciji pokaznih zamenica postojao je, za razliku od ličnih zamenica, naročiti oblik za genitiv singulara, — upor. stind. masc. *tāsyā* (od ievr. **tosjo*) = grč. *toḗo*, got. *þis* (od ievr. **tesjo*), fem. stind. *tāsyā*; got. *þizai*. Dalji razvitak deklinacije pokaznih zamenica je vrlo složen. Od nekih zameničkih korena stvorile su se u jednim jezicima paradigme, a u drugim su se izvesni zamenički koreni ili potpuno izgubili ili su se očuvali u nejasnim ostacima, kao npr. ievr. **(o)vōm* (slov. *ovū*) u arbanaškom nastavku genitiva plurala *-ve* (v. § 38), ili ievr. **ono-* „onaj“ (: slov. *onū*) u jermenskom postpozitivnom članu *-n* (upor. *mard-n* „čovek onde“), a u grčkom jeziku u izolovanom obliku *énē* „prekosutra“ = „onaj dan“. Staroj ievr. pokaznoj zamenici **kīs*, očuvanoj u slov. *šī*, lit. *šīs* (upor.: arba. *si-vjet* „ove godine“, *so-nte* „ove noći, noćas“) odgovara u latinskom jeziku deiktična partikula *-ce* u *hice*, *hic*, *si-c*, *illu-c*, *tun-c*, itd.

Prajezička relativna zamenica glasila je **ios*, upor. stind. *yah*, grč. *hós*, frig. *ios*, slov. *i(-že)*. Osnova praezičke upitne zamenice glasila je *qʷi* — (upor. lat. *qui-s* „ko?“, *qui-d* „sto?“, grč. *ti-s* „ko?“, *ti* „što?“, slov. *či-to* „što?“), odnosno **qʷo*, *qʷa* (upor. slov. *kū-to*, lit. *kā-s*, stind. *ka-h*).

11. Praindoevropska konjugacija. Kao u deklinaciji, tako su i u konjugaciji praezički oblici bili i mnogobrojni i vrlo raznoliki. Razlikovala su se tri lica i tri broja. Od genera verbi, kojih u

istorijskim jezicima ima tri, u prajeziku su postojala samo dva, aktiv i medij, dok pasiva nije bilo. Za pasiv nahode se u pojedinim jezicima razne inovacije, među kojim i upotreba medija u službi pasiva. Da li je ona otpočela još u novijim fazama indoevropskog prajezika, još je otvoreno pitanje. Sistem prezentskih, perfekatskih i aoristskih oblika bio je već izrađen, dok je sporno da li je u prajezičko doba postojao futur. Izgleda da se on gradio sufiksom *sjo*, odnosno *-a₁sjo*, sa nastavcima tematskog prezenta, upor. stind. *dā-syā-mi* „daću“, lit. *dūo-sin*, s kojima kao da je srodan grčki „dorski futur“ tipa *dō-sé-ō*, dok se normalni atički oblici tipa *dō-s-ō* tumače kao ukrštaj futurskog oblika na *-sjo* sa konjunktivima sigmatičnog aorista. Glagolski oblici gradili su se primarnim i sekundarnim nastavcima, od kojih su prvi karakteristični za prezent (i perfekat) indikativa, a drugi za imperfekat, aorist i pluskvamperfekat. Od modusa (načina) u prajeziku postojali su optativ, a možda i konjunktiv, iako ima ievr. jezika koji nemaju taj način, koji nije identičan i u onim jezicima koji ga imaju, dok je imperativ prvobitno bio identičan sa čistim korenom npr. ievr. **bhere-* „nosi“ = stind. *bhāra*, grč. *phēre*, got. *bair*, lat. *fer* (od **fere*, upor. *age* „goni“). Taj koren je ponekad (kod atena-tičkih glagola) bio proširen partikulama, upor. ievr. *dhi* u **i-dhi* „idi“ = stind. *i-hī*, grč. *i-thi*; stind. *i-tād* „neka ide“ (od ievr. **i-tōd*) = lat. *ito*; grč. *i-tē*, stind. *i-tā*, lat. *ite* „idite“ (od ievr. **i-tē*). Kauzativi ka primarnim glagolima građeni su pomoću ievr. sufiksa *-ējo-*, pri čemu se redovno u korenu javlja kvalitativni stepen *-o* za *-e*, -- upor. ievr. **sod-ējo* „postavljeni“ = stind. *sadaya-mi*, got. *satja* ka ievr. **sédō* „sedim“; ievr. **loḡh-ēio* „polazem“ = stsl. *ložo* ka ievr. **leḡhō* „ležim“; ievr. **tor-ējo* „upuštam“ = stind. *tārayāmi*, grč. *toréo* ka ievr. **térō* „prestižem“ = stind. *tārā-mi*. Tim istim sufiksom grade se glagoli sa iterativnim ili frekventativnim (učestalim) značenjem, upor. stind. *patáyāmi*; grč. *potéomai* „letim unaokolo“ ka stind. *pātāmi*, grč. *pétomai* „letim“, grč. *tropéō* „okrećem tamo i ovamo“ ka grč. *trépō* „okrećem“.

12. Infinitiva tipa kako se nahodi u istorijskim indoevropskim jezicima u indoevropskom prajeziku nije bilo, ali nema sumnje da su u to prastaro doba postojali mnogobrojni i raznovrsni verbalni supstantivi, čiji su se tragovi, kao skamenjeni padeži, poretko očuvali u istom obliku u više jezika. Indoevropskim apstraktima na *-ti* pripadaju baltički i slovenski infinitivi na *-ti* (lit. *dúoti*, slov. *dati*), koji su možda stari lokativi, dok se na dative apstrakta na *-ti* svode staroindiski infinitivi tipa *pītáyē* (od ievr. **pitej-ej*). Staroindijski infinitiv na *-tum* (tipa *ē-tum* ka ievr. **ei-* „ići“), u stvari akuzativi jednog apstrakta na ievr. *-tu-* (upor. lat. *ex-i-tu-s*), nahode se u latinskom kao supini *i-tum*. Osnovama na ievr. *-men-* pripadaju infinitivi tipa stind. *dāmanē* = grč. *dómenai* kao prvobitni dativi ka ievr. **dō*; osnovama na *-s* pripadaju oblici kao stind. *jīvasē* (iev. dat. **g²iyes-ai*) „živeti“, dok lat. *vīvēre* = ievr. lokativ **guiyes-i*; na akuzative osnova na *-ō* svode se germanski infinitivi na *-an*, tipa got. *itan* „jesti“ od ievr. **ed-on-om* (upor. stind. *ad-an-am* „jedenje“) itd.

13. Pored glagolskih imenica, u praindovropsko doba bilo je i glagolskih adjektiva, koji su već u to doba postali participi. Ovamo spadaju particip prezenta aktiva na *-nt* (upor npr. stind. *bhārant*, grč. *phéront-*,

got. *baírand* od ievr. oblika **bher-o-nt* izvedenog od korena **bher-* „no-siti“, pa particip perfekta pasiva na *-no-*, upor. stind. *bhin-ná-h* : *bhin-*, i slovenske verbalne adjektive na *nā* = ievr. *no-s* tipa *džla-nā*, grč. *ték-no-n* „dete“ (ka *tíktō* „gradim“). Za verbalne adjektive, odnosno participe perfekta na ievr. *-to-* upor stind. *kr-tá-h* „učinjen“ (koren *kar-*), grč. *sta-to-s*, lat. *sta-tu-s* (ka *stāre* „stajati“), stsllov. *vi-tū* (ka *vījō*).

14. Što se sintakse tiče, neosporno je da se uporednim metodom teže dolazi do rekonstrukcije prajezičkog stanja nego u drugim oblastima jezičkih pojava, jer sintaksička podudaranja između pojedinih jezika mogu ponkad biti uslovljena naporednim spontanim razvitkom, a ne poticati iz prajezičke epohe. U pogledu na sintaksu padeža sigurno je da je njihovo osnovno značenje u suštini formirano u doba indoevropske jezičke zajednice (v. § 7). Uporednim izučavanjem rečenice utvrđeno je da je u indoevropskom prajeziku vladala parataksa, dok zavisnih rečenica nije bilo, izuzev relativnih rečenica, koje su se za glavnu rečenicu povezivale prajezičkom zamenicom **io-s*, očuvanom u stind. *yaḥ*, grč. *hos* „koji“, frig. *ios*, slov. *i-že*. Koordinativnih partikula bilo je u prajeziku svega dve: **ue* „i“ (očuvane u lat. *-que*, ven.-ilir. *ke*, grč. *te*, stind. avest. *ça*) i **ue* „ili“ (očuvane u lat. *-ve*, grč. *(e)-vé*, stind. avest. *va*). Negativna partikula *ne* (lat. *nē* u *ne-fas*, *ne-scio*, *n'unquam* got. *ni*, lit. *ne*, slov. *ne*) i prohibitivna **mē* „nemoj“ (očuvano u stind. *mā*, grč. *mē*, arban. *mā*) su prajezičke. Prajezička je i partikula *ge* (u akuz. sing. grč. *eme-ge*, ven.-ilir. *me-go*, got. *mi-k* „mene“ = nem. *mich*) — *gho-ghe* (u stsllov. *-go*, *-že*).

Postanak predloga (od prajezičkih adverbja) i glagolskih prefiksa pada u doba zasebnog razvitka indoevropskih jezika.

15. Poređenjem indoevropskih jezika upoznajemo bar donekle i prajezički rečnik ukoliko se pojedine reči nahode u svima ili gotovo svima indoevropskim jezicima, kao npr. reč za „jaram“ slov. *igo* = stind. *yugám*, grč. *dzygón*, lat. *jugum*, got. *juk* = nem. *Joch*, korn. *iou*, ili reč za „crven“: stind. *rudhiṛá-h*, grč. *erythrós*, lat. *ruber*, got. *rauþs* (= nem. *rot*), ili „crn“: stind. *kršnaḥ*, stprus. *kirsman*, slov. *čirnā* (= srp. *crn*) ili „star“: arban. *vjet*, lat. *vetus*, grč. *vétos*, slov. *vetāxū*, lit. *vėtušas* itd. ili glagoli kao npr. arban. *mjel*, jerm. *malem*, stir. *melim*, slov. *meljō*, lat. *molo*, got. *malan*; arban. *pjek*, stind. *paçati*, slov. *pekō*, lat. *coquo* (od ievr. **pekyo*) itd. itd.

16. Na osnovu tog praindoevropskog rečnika išlo se, od kako postoji saznanje o indoevropskom prajeziku, na to da se utvrdi na kojem je stepenu kulture u to pradaavno doba bio narod koji je tim prajezikom govorio. To je zadatak lingvističke paleontologije⁸. Grupišući

⁸ Temelje toj grani indoevropske uporedne lingvistike udarili su Adalbert Kuhn u raspravi *Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker* (Osterprogramm des Berliner Realgymnasiums 1845); Jakob Grimm u delu *Geschichte der deutschen Sprache* 1848 i A. Pictet, *Les origines indoeuropéennes ou les Aryas primitifs, essai de paléontologie linguistique*, Paris 1859—1863. (drugo izd. 1877). Kulturom Indoevropljana bave se dela O. Schradera, *Sprachvergleichung und Urgeschichte* 3. izd. u Jeni 1906—1907, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* 2 izd. Berlin 1917—1923, *Die Indogermanen* 3 izd. Leipzig 1919; Hirt, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur*, Strassburg 1905—1907; S. Feist, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin 1913.

te praindoevropske reči po njihovom značenju lingvistička paleontologija uspela je da utvrdi da je već u indoevropskom prajeziiku postojala velika grupa naziva za porodične i rodbinske veze uopšte: naziv za oca = **pa₁tér* (stind. *pitā*, jerm. *hair*, grč. *patēr*, lat. *pater*, got. *faðar*, tohar *pācar*, stir. *athir*) — a ako za to Arbanasi imaju reč *at*, i to je praindoevropska reč, kako pokazuje got. *atta*, grč. *átta*, slov. *ot-čiči* (srp. *otac*). Majka se zvala **mātē(r)* (stind. *mātā*, jerm. *mair*, grč. *mētēr*, lat. *māter*, stvnem. *muoter*, tohar. *macar*, stir. *mathir*); sin se zvao **sūnus* (stind. *sūnūh*, got. *sumus*, lit. *sūnus*, slov. *synū*, tochar. *se*), a kćer **dhug(h)₂tér* (stind. *duhitā*, grč. *thygátēr*, got. *dauhtar* = nem. *Tochter*, lit. *duktė*, slov. **dūkti* = srphrv. *kći*, tohar. *ckācar*). Naziv za brata bio je **bhrātē(r)* (stind. *bhrāta*, tohar. *pracar*, grč. *phrātēr*, lat. *frater*, stir. *brathir*, got. *broþar* = nem. *Bruder*, slov. *bratrū*, *bratū*); a za sestru **suesōr* (lat. *soror*, got. *swistar* = nem. *Schwester*, stprus. *swestro*, lit. *sesuō*, slov. *sestra*). Svekrva se zvala **suekrūs* (stind. *śvaśruḥ*, lat. *socrus*, strnem. *swigar*, slov. *svekrý*), a svekar **suekrūs* (grč. *hekyrós*, strnem. *swehyr*, lit. *šėšuras*, stsllov. *svekrū*, arban. *vjehër*); de ver se zvao **dajue(r)* (stind. *dēvā*, grč. *dāēr*, lit. *dēveris*, slov. *děverī*, strnem. *zeihhur*, jerm. *taigr*, lat. *lēvir*); udovica (stind. *vidhāvā*, avest. *vidavā*, korn. *guedeu*, lat. *vidua*, got. *widuwo*, stprus. *widdewu*, slov. *vidova*) itd., tako da se preko tih naziva možemo upoznati s osnovama porodičnog ustrojstva u to pradaavno doba.

Od domaćih životinja Indoevropljanima bilo je poznato govedo. Zvalo se **g₁ōus* (stind. *gāuḥ*, grč. *boūs*, lat. *bōs*, stir. *bō*, (upor. i slov. *gov-ědo*), a trag tog prajezičkog naziva nahodi se i u arbanaškim složenicama *ga-lamsh* i *balē-gē* (praobl. **ba₁lno-g₁ā*). Prajezički naziv za ždrebe je **pōlos* (grč. *pōlos*, got. *fula* = nem. *Fohlen*, upor. i arban. *pelē* od ievr. **pōl-n-ā*, v. § 62); koza se zvala **aiğ* — (jerm. *aic*, arban. *eti*, grč. *aix*, *aigós*), a ovca **ovis* (stind. *áviḥ*, lat. *ovis*, lit. *avis*, slov. *ovica*, strnem. *ouwis*); svinja **sūs* (arban. *thī*, strnem. *sū* = nem. *Sau*, grč. *hūs* (pored *sūs*) od **sūs*, — upor. i stind. izvedenicu *sūkaraḥ*; *pās* (lat. *canis*, grč. *kýōn*, *kynós*, lit. *šūñs*, got. *hunds* = nem. *Hund*); konj **ek₂os* (stind. *áśvaḥ*, ar. *aspo*, grč. *hippos*, gal. *epo-*). Kobila (stind. *aśvā*, lit. *ašvā*). Prajezički je i naziv za stoku (upor. stind. *śardhaḥ*, got. *hairda* = nem. *Herde*) i blago: ievr. **peku* — (stind. *pāśu*, lat. *pecus*). Od ostalih imena životinja prajezičko je i ime vidra (stind. *udrāḥ*, ar. *udrō*, grč. *hýdros*, lit. *udrā*, slov. *vydra*, strnem. *ottar* = nem. *Otter*) i zeca (stind. *śaśaḥ*, strnem. *haso*, stprus. *sasnis*). Od imena zveradi: vuk **ulq₂os* (stind. *vrkaḥ*, arban. *ulk*, slov. *vilkū* (= stsllov. *vltkū* = srp. *vŭk*), lit. *vilkas* itd. itd.

Neosporan je fakat da u mnogim slučajevima nije moguće sa sigurnošću utvrditi da li je izvesna reč prajezičkog postanja ili ne, pogotovo kada za tu reč ne znaju neki od indoevropskih jezika, jer u tom slučaju ostaje otvoreno pitanje: da li su i ti jezici imali tu reč, pa je u toku vremena izgubili, ili ona nije bila rasprostranjena po celoj oblasti indoevropskog prajeziika. Zbog takvih slučajeva, kad opšteindoevropske reči nema (kao npr. naziva za sô: lat. *sāl*, grč. *hals*, stsllov. *solā*, jerm. *ał*, tohar. *sāle*, koje u arijskim jezicima nema), ne sme se ipak zaključiti da te stvari u prajezičko doba kod Indoevropjlana nije bilo. Na taj način dolazi se do apsurdna. Idući tim putem moralo bi se npr. zaključiti da Indoevropjlani nisu znali za mleko, jer opšteindoevropskog

naziva za mleko nema; čak i ime oca **pə₁tér* (v. str. 14) ili oblik **senti* **sonti* „oni jesu“ ne bi se, pod tim vidom, smeli pripisivati pra-indoevropskom jeziku, zato što se prva od ove dve reči ne nahodi ni u baltičkom, ni u slovenskom, ni u arbanaškom, a druga nije očuvana u baltičkom jeziku.

17. Kada je utvrđeno da je postojao indoevropski prajezik, samo po sebi nameće se pitanje: gde se tim jezikom govorilo ili, drugim rečima, gde se ima tražiti prapostojbina indoevropskog prajezika. Najstarija zona koja se daje utvrditi kao prostor koji su u predistorijsko doba zapremali Indoevropljani ide, čas širim, čas užim pojasom, od Rajne celom srednjom Evropom i Kirgiskim stepama do Hindukuša u Iranu⁹. S tom skeptičkom konstatacijom slaže se, uglavnom, većina lingvista i preistorika koji su se poslednjih decenija doticali pitanja prapostojbine Indoevropljana, ali tim pitanje, dakako, nije nikako okončano. U novije vreme pradomovina indoevropskih jezika tražila se u Evropi, jer nema sumnje da su se Indijci tek u istorijsko vreme uselili u Indiju, otprilike sredinom drugog milenijuma pre n. e.¹⁰. Ali pokušaji da se ta evropska postojbina bliže odredi idu u raskorak; Schrader¹¹, a slično i Rozwadowski¹² je tražio u južnoruskoj stepi, na severnoj i severozapadnoj obali Crnog mora, a Hoops i Much u Severnoj Nemačkoj¹³. G. Kossina¹⁴ zastupa mišljenje da je pradomovina Indoevropljana obuhvatala sem Severne Nemačke, Dansku i južnu Skandinaviju. S ovom poslednjom hipotezom teško je dovesti u sklad okolnost što je u indoevropskom prajeziku postojao naziv za kornjaču (upor. grč. *chélys* = stsl. *želvi*) iako je tačno da je kornjača nepoznata u Šlezvig-Holštajnu, Norveškoj i Švedskoj. U novije vreme, pošto je početkom ovog veka otkriven toharski jezik, oživela je nanovo teorija o Aziji kao pradomovini Indoevropljana, mada to otkriće ni po čemu ne nameće tu promenu gledišta. Staviše, ima opravdanih razloga koji govore u prilog teze da je ranija postojbina toharskog jezika bila u Evropi. Toharski naziv za ribu je *laks*, a taj je svakako raniji od specifičnog naziva *laks*, lit. *lašiša* i rus. *losos*. Kako se pak *losos* nahodi samo u rekama koje se slivaju u severna mora, to će Pokorni biti u pravu kad zbog toga zaključuje da su se oni iselili u Aziju iz srednje Evrope¹⁵. Za raniju evropsku postojbinu toharskog jezika govori i finski (čeremiski) naziv jasena *oško* (ievr. **osko*-), zbog *k* koje isključuje pomisao da je taj indoevropski naziv došao Fincima od skitskih plemena u istočnoj Evropi, kako se domišljao Jacobsohn¹⁶. Za sporno pitanje najstarije postojbine indoevropskog prajezika

⁹ P. Kretschmer, *Einführung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen 1896, 60.

¹⁰ Upor. P. Kretschmer, *Glotta*.

¹¹ *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* 575 i sl.

¹² *Eos* XVII, 1911, 188, upor. i *Rocz. slaw.* VI., 1913 i sl.

¹³ Hoops, *Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum*, 126; M. Much, *Die Heimat der Indogermanen im Lichte der urgeschichtlichen Forschung*, Berlin 1904.

¹⁴ G. Kossina, *Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet: Zeitschrift für Ethnologie* XXXIV, 1902, 161 i sl.

¹⁵ J. Pokorny, *Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient in Wien*, IX, 17 i sl.

¹⁶ H. Jacobsohn, *Arier und Ugrosinnen* 11 i sl.

značajan je naziv indoevropskog opojnog pića **medhu* (stind. *madhū*, lit. *medūs*, grč. *méthy*, stnem. *metu*, stir. *mid*), koje postoji u svima ugrofinskim dijalektima, i to u obliku koji ne može biti pozajmljen iz jednog od indoevropskih jezika. Kako je to piće pravljeno od meda, jasno je da je indoevropska postojbina morala biti u oblasti pčele, a kako pčele u zapadnom Turkestanu ni istočno od Urala nema, ta oblast ne dolazi u obzir za lokalizovanje priadomovine Indoevropljana.

Pukušaji da se ta prapostojbina bliže odredi na osnovu biljne geografije ne dovode do sigurnih rezultata¹⁷. Pod pretpostavkom da je ime *bukve* praindоеvropsko, smatralo se da se indoevropska prapostojbina morala prostirati zapadno od istočne granice bukova pojasa, koji ide od Königsberga do Crnog Mora, što međutim ne stoji, jer iranski (kurdski) naziv *būz*, kojim se inače označava „Ulme“, a ne „bukva“, nema veze sa lat. *fāgus*, got. *bōk*, nego je dijalekatski oblik (sa *b* od *v* i analoškim *u* od *i*), koji se ne da odvajati od slov. *vežī* = arban. *vidh*. Jedino praindоеvropsko ime drveta je ime *breze* (stind. *bhūrja-h*, oset. *bārz*, slov. *brěza*, lit. *bėržas*, stnem. *bircha* = nem. *Birke*), ali geografski pojas breze nije karakterističan.

18. Samo po sebi nameće se pitanje: da li taj indoevropski prajezik ne stoji u vezi s nekom drugom jezičkom grupom. U novije vreme, otoliko je Hrozný (Die Sprache der Hethiter, 1917) ukazao na indoevropske crte hetitskog jezika, razlike između hetitskog i (rekonstruisanog) indoevropskog prajezika objašnjavale su se hipotezom da hetitski nije indoevropski jezik u onom smislu kao staroindiski, grčki, latinski itd. (§ 2), nego da potiče iz jedne starije lingvističke faze, iz koje je s jedne strane potekao hetitski, a s druge indoevropski prajezik¹⁸. Ta teorija, koju je prvi pokrenuo Forrer¹⁹, a koju je naročito razrađivala američka škola sa Stutervant-om na čelu, piscem prve uporedne gramatike hetitskog jezika²⁰, može se smatrati odbačenom posle monumentalnog Pedersen-ovog dela Hittitsch und die anderen indogermanischen Sprachen, 1938. Kako ipak nije moguće odbaciti misao da je indoevropski prajezik bio u početku svog razvitka jedan dijalekat nekog prajezika iz čijih su se dijalekata razvili drugi neindoevropski jezici, u nauci su se javile, već poodavno, dve teorije: jedna po kojoj bi praindоеvropski jezik bio srodan sa semitskim²¹, i druga po kojoj bi on bio srodan sa ugrofinskom grupom. U prilog ove posledje govore izvesna očevidna podudaranja (akuzativni nastavak *-m*, ablativno *-d* zajedničko finskom elativu, upotreba duala²². Biće ipak da je Hirt u pravu kad veli da će se o tom pitanju moći doneti siguran sud tek kada budemo imali praugrofinsku gramatiku i kada prodremo dublje u analizu indoevropske fleksije. Mnogo manje je rezervisan u novije vreme u tom pogledu H. Pedersen, koji

¹⁷ Chr. Bartholomae, *Zur Buchenfrage*, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften; Phil.-hist. Klasse.

¹⁸ Upor. H. Möller *Semitisch und Indogermanisch*. Göttingen 1907; *Vergleichendes indogermanisch — semitisches Wörterbuch*, Göttingen 1911.

¹⁹ R. Gauthio, *Festschrift V. Thomsen für Vollendung des siebzigsten Lebensjahres dargebracht*, Leipzig 1912, 128 i sl.

²⁰ *A comparative Grammar of the Hittite Language*, Philadelphia 1933.

²¹ *Sprogvienskaben i det nittende aarhundrede*, 1924, 309 i sl.

²² *Finnisch-ugrisch und Indogermanisch u Le Monde Oriental I.*

smatra da je lakomisleno osporavati praindoevropsko i ugrofinsko jezičko srodstvo. Na tom stanovištu stoje, s ugrofinskog gledišta, K. B. Wicklund²³, H. Paasonen²³ i H. Sköld²³.

19. Kao u svakom jeziku, i u indoevropskom prajeziku vremenom su se javile dijalekatske razlike. Među najstarije dijalekatske crte ubraja se s pravom izjednačenje prajezičkih palatala i čistih velara koje se izvršilo u jednom delu prajezičke teritorije, dok su u drugom delu palatali ostali odvojeni od čistih velara, tako da su u toj oblasti preko afrikata prešli u sibilante (v. § 4). U ovoj potonjoj, tzv. istočnoj oblasti javila se, u zamecima, jedna druga inovacija, tj. modifikovanje prajezičkog *s* pred samoglasnikom *i* posle samoglasnika *i*, *u* i posle suglasnika *r*, *k*, ali ne u celom prostranstvu te oblasti, već u onom užem delu njenom iz kojeg su se poznije razvili arijski i baltičko-slovenski jezik. Međutim, prelaz *s* u *š* posle *k* javlja se i u drugim jezicima van tih grupa. Tako je u jermenskom jeziku, gde *š* u *veš-tasu* „60“ prema *več* „6“ = lat. *sex* pokazuje da je jermenska zamena ievr. *ks* = *š*²⁴. Isto je u arbanaškom jeziku, gde primeri kao *piše* „bor“ od ievr. **pikso* ili *ieše* „pokućstvo“: stind. *tāšti* „odseče“, grč. *téktōn* „tesla“, *leš* „vūna“ (iev. **ulgs* = grč. *lákhnē*) pokazuje da je u ovom jeziku *s* iza guturala prešlo u *š*²⁵ isto kao u slovenskom gde primeri kao *rex* (: prez. reko) pretpostavljaju ievr. praoblik **rek-som*, = dakle preko faze *rek-šom* *rek-x* istorijski oblik *rēxū*. U vezi s tim važno je napomenuti da se u grčkom za ievr. *ks* u ponekim primerima javlja *kt* (grč. *téktōn* : stind. *takša*) umesto *ks*. Za objašnjenje te grčke dvojnosti pretpostavlja se da je pored *s* u prajeziku postojalo i jedno drugo, od njega etimološki različito *s*, koje se u drugim jezicima izjednačilo sa *s*. Značajno je, svakako, da grčkom *t* odgovara u keltskom *t* (grč. *árktos* „medved“ : ir. *art*, gal. *Deae Artiari*) i gde se, kao u grčkom javlja i dubleta *s/t* posle *k*, upor. grč. *tékhne* (od **teks-nā*) pored *téktōn* i ir. *ta'l* „sekira“ od ievr. **tōks-lo*. Kako god bilo, karakteristično je da se taj glas, koji je po jednim *š*, a po drugim *h*, javlja samo posle *k* u celoj oblasti *satamskih* dijalekata.

20. U pitanju je, dakako, da li je pre ovih diferencijacija prajezičkih palatala u prajezičkoj oblasti bilo, možda, drugih starijih inovacija sa drugom oblasti rasprostiranja zbog kojih bi se u jednoj dijalekatski nijansiranoj ranijoj fazi indoevropskog prajezika moglo zamišljati jedno drukčije grupisanje indoevropskih dijalekata. H. Pedersen je ranije negirao mišljenje da odgovor na to pitanje može biti samo pozitivan, ako se drži u vidu geografsko rasprostiranje mediopasivnog *-r*. Kako se ta crta nahodi ne samo u hetitskom, toharskom, ilirskom, italiskom i keltskom jeziku, dakle u jezicima *centumske* grupe, nego i u frigijskom (upor. *beretor* pored *bereto*), koji se s pravom ubraja u *satamske* jezike, to je Pedersen mislio da je podeli *satam-centum* prethodilo grupisanje dveju zona, jedne sa *-r*, i druge bez *-r*, koju je, u jednoj poznijoj fazi razvitka indoevropskog prajezika preseklala isofona dvo-

²³ *Finnisch-ugrische Forschungen* XVIII, 1927, 216 i sl.

²⁴ Upor. Meillet, *Les dialectes indoeurop.* 86.

²⁵ H. Barić, *Indoevropski palatali*, Glas Srp. Akad. 1926, 6 i sl.

strukih refleksa indoevropskih palatala²⁶. U najnovije vreme Pedersen je pokušao dokazati da je frigijski jezik jezik grupe *centum*²⁷ i saobrazno tome oglasio mediopasivno *-r* kao crtu svojstvenu samo *centumskim* jezicima, gubeći pri tom iz vida da se sa frigijskim *beretor* potpuno prekriva jermenski oblik 3. lica sing. impf. *berēr*²⁸, i prešao preko fakta da u indoiranskom, koji je, kao i jermenski, nesumnjivo jedan *satamski* jezik, nastavak *ur* u stind. *gamyūr* „neka dođu“ ukazuje na *-r*, isto kao i prairansko *-rš* (gavest. *čikoi terāš* „namerni su“ na *-rs* = stind *urš* od **ors* u *cikitur*²⁹ i, možda, i u slov. *-tb* (*beretb*): lat. *-ur* (*fertur*)³⁰. Zbog javljanja mediopasivnog *r* u tako prostranoj oblasti i *centumskih* i *satamskih* jezika, biće, dakle, ipak verovatnije da konjugacija na *-r*, ma da je ona otišla raznim putevima, proizlazi iz jedne teritorijalne osnove, ili drugim rečima, da je ona prvobitno bila zajednička celoj indoevropskoj jezičkoj oblasti, pa onda potisnuta inovacijama, kao npr. refleksivan oblik sa *se* u slovenskom prajeziku. Da se mediopasivno *-r* najbolje očuvalo u hetitskom, toharskom i keltskom jeziku objašnjava se poznim periferinim položajem ovih jezika, kojim se inače, s puno prava, pripisuje velik niz očuvanih prajezičkih crta, izgubljenih u centru nekadašnje indoevropske jezičke oblasti. Isofona *centum-satəm* ostaje, prema tome, jedna vrlo važna crta u pitanju najranijeg grupisanja indoevropskih dijalekata.

21. To ne znači, dakako, da se između prajezičke indoevropske jezičke zajednice i formiranja pojedinih indoevropskih jezika moraju pretpostaviti dva izrađena indoevropska dijalekta: jedan *prasadamski* i jedan *pracentumski*, iz kojih bi se, tokom vremena, bili izdvojili istorijski indoevropski jezici, jer ima čitav jedan niz vrlo značajnih podudaranja među pojedinim jezicima koja ne pripadaju samo jednoj od ovih dveju velikih grupa. To je npr. slučaj u razlici građenja izvesnih padeža sa početnim *-bh* u jednoj, a sa početnim *-m* u drugoj oblasti indoevropskog prajezika, koje se ne podudaraju sa granicama oblasti *centum* : *satəm*: upor. slov. *gostimū* ~ got. *gastim*, stslav. *vŭlkomū*, lit. *viŭkamus* „vukovima“ nasuprot lat. *hostibus* „neprijateljima“, stirs. *ſeraib* „ljudima“, ali — slov. *deseti* nasuprot got. *taihun* (ievr. **dekem*). To isto važi i u pogledu na dvojakost refleksa prajezičkog *i-*, koja je grčka (upor. grč. *hos* od ievr. **ios* nasuprot *dzygon* „jaram“ : stind. *yugam*, got. *juk* = nem. *Joch*) i arbanaška (upor. *ju* : got. *jus*, nasuprot *gjes* „mesim hleb“): grč. *dzéō* = ievr. **iēs-*) i jermenska (jerm. *asem* „velim“ : stind. *yašas* od ievr. **iāk*, nasuprot *Jur* „voda“ : lit. *jūres* „more“).

Ukrštanjem mnogobrojnih takovih prajezičkih dijalekatskih crta, koje su se širile sa svoje ishodne tačke, nekad na širem nekad na užem prostoru, stvorio se, tokom vremena, veliki broj manjih, pa i vrlo malih,

²⁶ Holger Pedersen, *Le groupement des dial. ievr.* (Det. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist.-filol. Medeleser XI/3, Kopenhagen 1925). Tako, izgleda, misli i Odč, *De vitkangen met -r* (1925).

²⁷ *Hittitisch und die anderen indogermanischen Sprachen*, Kopenhagen, 1938.

²⁸ A. Meillet, *Bulletin de la Société linguistique de Paris*, XXIV, 194: H. Barić, *Arhiv za arban. star. III/1*—2, 286 i sl.

²⁹ J. Charpentier, *Skriptes utg. af K. hum. Vetenskamps Samf.* Uppsala 1894, 21 i sl.

³⁰ H. Barić, *Beiträge zur slavischen Sprachgeschichte*, 57 i sl.

sektora, od kojih svaki predstavlja jedan izvestan prajezički dijalekt. A kada su se ti delovi nekadašnje geografski povezane indoevropske oblasti počeli odvajati jedan od drugoga usled seoba, a i upadanja tuđih, inojezičkih naroda među njih, diferencijacija je među njima, u daljem odvojenom razvitku njihovom postala utoliko veća ukoliko je susedstvo nekad bliskih prajezičkih dijalekata manje trajalo, ili ukoliko je među njima nestao, bilo emigracijom bilo tuđom imigracijom, posredni sektor, beočug u lancu tih prastarih jezičkih dijalekata.

Iz takvog jednog prajezičkog sektora razvio se praarbanaški dijalekt, ali — kako po svemu izgleda (v. § 40) — ne neposredno. Među epohom indoevropskog prajezika i epohom samostalnog razvitka arbanaškog jezika mora da je postojala jedna epoha u kojoj se razvio jedan od prajezičkih dijalekata, od koga su, u istorijsko doba, ostala dva krajnja sektora: arbanaški i jermenski, dok su posredni sektori, trački (bliži arbanaškom) i frigijski (bliži jermenskom), iščeznuli.

III

POLOŽAJ ARBANAŠKOG JEZIKA U KRUGU SRODNIH JEZIKA

22. Iako ni u istorijskim izvorima, a ni u tradiciji o ilirskom poreklu Arbanasa nikakvog pomena nema, u istoriografiji i u etnologiji, a i kod nekih lingvista čije je bavljenje arbanaškim jezikom ostalo na periferiji njihovih naučnih interesovanja, održava se više-manje određeno učenje: da su Arbanasi potomci antičkih Ilira, a njihov jezik nova faza ilirskog jezika. U stvari to je samo istorijsko domišljanje, zasnovano na starom nacionalnom imenu današnjih Šipara (*Arbën, Arbër*) i na okolnosti što se oni u istorijsko doba nahode na jednom delu nekadašnje prostrane ilirske oblasti. U jednom anžuvinskom popisu iz 1330. god. na čelu 13 arbanaških plemena, pominju se *Albi*, a po Ptolomeju znamo da su *Albanoi* u drugom veku n. e. nastavali oblast oko *Albanopolis-a*, potonje Kruje, u kojoj se današnji stanovnici zovu *Arbër*, isto kao i arbanaški naseljenici u južnoj Italiji, koji su tamo imigrirali 15. veka. Kontinuitet tog starog nacionalnog imena, očuvanog i kod gegijskih emigranata iz Crnogorske Krajine u selu Arbneshi kod Zadra u Dalmaciji, doseljenih u 18. veku, govorio bi u prilog teorije kontinuiteta arbanaškog naroda na ilirskom tlu³¹. Ta istorijska kombinacija, koju je prvi formulisao nemački istorik Joh. Thunmann, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker, Leipzig 1774. god., uhvatila je osamdesetih godina prošlog veka korena i u istorijskoj lingvistici otako se utvrdilo da se u arbanaškom jeziku očuvala poneka reč od onog malog broja reči koje su po svedočanstvu antičkih pisaca ilirske.

23. To i takvo identifikovanje Arbanasa i Ilira nema unutrašnje dokazne snage već zbog same prirode dokaznih sredstava. Ako Arbanasi u istorijsko doba prebivaju na jednom delu nekadašnje ilirske etničko-

³¹ *Arbanesh, Arbnesht* je kao narodno ime još i danas živo u samoj Albaniji (Fier, Elbasan, Kurbi, Këljella), upor. N. Ressulli, *Raporti kronologjik i trajtaver Arbneshtshqiptar: Leka VIII* (1936) 38—40.

jezičke oblasti, ta okolnost nije od presudnog značaja za ilirsko poreklo njihovo, jer su oni kao doseljenici mogli preplaviti i asimilovati starince u toj oblasti a da o tome u istoriji nije očuvan nikakav pomen, kao ni o mnogim drugim migracijama na Balkanskom poluostrvu, i starim i novim. Ni kontinuitet starog ilirskog imena *Albanoi* u imenu današnjih *Arbëra* ne znači više, jer su ga njihovi preci mogli naslediti od ilirskih starinaca u svojoj novoj postojbini isto onako kao što su, prema rezultatima savremene nauke, i sami ilirski Arbanoi to ime nasledili od ranijeg neindoevropskog, tj. mediteranskog prastanovništva, o čemu svedoče mnogobrojni toponimi izvedeni od mediteranske reči *alb-* „brdo, uzvišica“ u celoj prostranoj oblasti od Kavkaza do Ligurije i Iberskog poluostrva³². A i lingvistički argumenat, tj. fakat da u arbanaškom jeziku ima ilirskih reči gubi mnogo od svoje dokazne snage ne samo stoga što te reči mogu biti ilirski relikti, kao npr. keltski u francuskom jeziku, nego i stoga što je poodavno utvrđeno da u arbanaškom jeziku ima bar toliko, ako ne i više, leksičkih elemenata koji su prema svedočanstvu antičkih pisaca trački³³.

U sukobljavanju hipoteza o ilirskom ili tračkom karakteru arbanaškog jezika, za koju su se poslednju još pred kraj prošlog veka zalagali C. Pauli³⁴ i H. Hirt³⁵, posredni stav zauzima N. Jokl, po kome bi se „ilirskotrački“ karakter arbanaškog jezika objašnjavao tim što bi se ilirske jezičke crte prekrivale sa podjednakim crtama tračkog jezika³⁶.

24. U centru tog spornog pitanja stoje arbanaški, trački i ilirski refleksi indoevropskih palatala. Arbanaški jezik je neosporno jezik grupe *satəm*, u kojoj su ievr. palatali zamenjeni sibilantima (v. § 4), upor. arban. *sorrë*: lat. *cornix*; arban. *zorrë*: lit. *žarna*, nem. *garn*. Kao arbanaški, i trački jezik je nesumnjivo jezik grupe *satəm*, kako pokazuje tračka glosa *dzalmós* „medveđa koža“ sa *dz* od ievr. *ǵh*, koja se na dlaku podudara sa grčkom reči *khlanýs* (od ievr. praoblika **ǵh₁-m-*); drugi, isto tako potpuno siguran primer je *-aspo-* „konj“ u složenom tračkom imenu *Out-aspios*: stind. *ašvali* „konj“ od ievr. **ek₂uo*. Nasuprot tome prajezičkim palatalima *k̑*, *ǵh* u ilirskom jeziku odgovaraju velari, — upor. npr. lična ilirska imena *Acra-banus* i *Bal-acros*, u kojima je velarno *k* zamenjena palatalnog prajezičkog *k̑* isto kao u grčkom *akros* „šiljast“ i lat. *acer* (čitaj *aker*) „oštar“ u suprotnosti prema stind. *ašri-h* „oštrica“ (od **ak̑ris*), lit. *ašrus*, slov. *ostrü* „oštar“, i ime ilirske reke *Angros*, izvedeno pomoću *-ro* od ievr. **anǵh-* „uzak“, u kojem je velar zamenjena ievr. palatalnog *ǵh* isto kao i lat. *ango* „stisnuti, zategnuti“ nasuprot sibilantu *z* u *satamskim* jezicima, upor. npr. slov. *ozükü* = srphrv. *uzak*, avest. *azō* „teskoba“.

³² Upor V. Bertoldi, *Problemi di etimologia: Zeitschrift für romanische Philologie* LVI (1936) 178—188.

³³ M. Vasmer, *Zeitschrift für slavische Philologie* VII.

³⁴ C. Pauli, *Altitalische Forschungen* III: *Die Veneter* 233 i sl.

³⁵ H. Hirt, *Beiträge zur alten Geschichte und Geographie. Festschrift für H. Kiepert*, Berlin 1898.

³⁶ Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* I 24 i sl.

Na osnovu tih ilirskih refleksa ievr. palatala, čiji je broj i pored krajnje oskudnosti ilirskih jezičkih izvora vrlo velik³⁷, ilirski jezik se mora svrstati u grupu *centum*, kojoj pripadaju italski, keltski, grčki, germanski, toharski i hetitski jezik. Prema tome arbanaški jezik, kao *satamski* jezik, ne može biti u srodničkoj vezi sa ilirskim jezikom.

25. Za-određivanje užih srodničkih veza između arbanaškog jezika i ostalih *satamskih* jezika od presudnog je značaja zamena prajezičkih nepalatalnih guturala, tj. čistih velara (*k*, *g*, *gh*) i labiovelara (*kʷ*, *gʷ*, *gʷh*). Kako je pokazao Holger Pedersen u svojoj fundamentalnoj studiji o guturalima u arbanaškom jeziku, tu su — za razliku od ostalih *satamskih* jezika, gde su prajezički labiovelari izgubili svoj labijalni elemenat i tako se izjednačili sa prvobitnim čistim velarima (upor. slov. *pek* „pečem“ od iver. **pekʷ* — slov. *krāv* „krv“ : grč. *kréas* „meso“) — arbanaški refleksi prajezičkih nepalatalnih guturala ostali pod izvesnim uslovima odvojeni na taj način što su labiovelari (*kʷ*, *gʷ*) pred prajezičkim vokalima *e*, *i* palatalizovali i preko palatalizacije zamenjeni postdentalima *s*, *z* za razliku od velara koji su i u tom položaju ostali neizmenjeni (upor. arban. *sý* od ievr. **okʷe* nasuprot arban. *kohē* od ievr. *kēsa* : slov. *čas* od ievr. **kēso*³⁸). U toj odvojenosti refleksa prajezičkih nepalatalnih redova arbanaški jezik nije usamljen, već se povezuje sa tračko-frigijsko-jermenskom grupom *satamskih* jezika. Tako u jermenskom jeziku prajezički labiovelari ne palatalizuju pred palatalnim vokalima (upor. jerm. *kin* „žena“ : ievr. **gyenā*), dok se palatalizacija izvršila ako su pred *e*, *i* stajali prajezički čisti velari (upor. čim „uzda“ : grč. *-gemos*). Ali podudarnost između refleksa tračkih i arbanaških refleksa prajezičkih nepalatalnih redova ne ogleda se samo u odvojenosti njihovoj nego i u identičnosti refleksa prajezičkih velara i labiovelara. U tračkoj glosi *argilos* „miš“ očuvan je velar pred *i* (upor. grč. *orchilos* od korena **orgh-*) isto kao *k* pred starim *ē* u arban. *kohē* (od **kēs-*), dok su labiovelari u tom položaju palatalizovani isto kao u arbanaškom jeziku, upor. trač. *džerm* „topao“ u imenu tople banje *Džermi-zirga* u Dakiji i ievr. **guhermos* = arban. *žjerm*. Odvojenost sviju triju redova prajezičkih guturala je prema tome zajednička arbanaško-tračko-jermenska *k o n s e r v a t i v n a* crta, koja ukazuje na nekadašnji centralni položaj te grupe, a palatalizacija labiovelara jedna od arbanaško-tračkih zajedničkih *i n o v a c i j a* kakvih ima poviše.

26. U *k o n s o n a n t i z m u* vrlo značajnu tračko-arbanašku isoglosu predstavlja i asimilacija *s* u konsonantskim grupama *s + nazal*, *s + l*, — upor. arban. *kollē* : stslov. *kašli* od ievr. **koslo-*. Arbanaško-jermenska isoglosa je zacelo i zamena ievr. grupe *rn*, kojoj u arbanaškom jeziku odgovara *rr* (upor. arban. *barrē* : grč. *phernē*). Posredna faza između *rn* i *rr* očuvana je u jermenskom jeziku, gde *r* pred *n* prelazi u *r̥* (upor. *darnam* „vraćam se“ : aor. *darjau*, a da je krajnja arbanaška faza *rr* pozna³

³⁷ Za *centumski* karakter ilirskog jezika upor. H. Krahe, *Pannonia* 1937, 16 sl.; *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen*, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1950, 3 abh. i H. Barić, *Ilirske jezične studije*, Rad Jugoslovenske Akademije 272 knj., § 3 str. 7—15.

³⁸ *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXXVI, 277 i sl.

vidi se po tome, što ona obuhvata i mlade pozajmljenice, upor. npr. *kërrutë*, koja se reč zbog *u* ne može identifikovati sa lat. *cornūta* (upor. arban. *gjuk* od lat. *jūdīce*-), nego mora da je rumunskog porekla, — ili arban. *prrar* od ngrč. *pournári*.

27. Refleksi ievr. grupa *sk̃* i *sk* predstavljaju takode jednu arbanaško-jermensku isoglosu ukoliko su te grupe u oba ova jezika ostale odvojene. Nasuprot ranijem učenju da je *h* arbanaški refleks ievr. *sk̃* i *sk*, očividno je da se *h* javlja samo kao zamena prajezičkog *sk̃*, — upor. npr. *hollë* od ievr. **sk̃ēlo* : stind. *šala* „štap“ — arban. *hardelë* : grč. *kórdylos* sa *k* od ievr. *k̃*. u stind. *šardula*, dok *sk* ostaje neizmenjeno, upor. arban. *bashkë* : stir. *bask*, *mushk* : stind. *muškah*, — *shkon* : got. *skewjan*, *shkas* : lat. *scateo*, lit. *su-skate*, *shkop* : lat. *scāpus*³⁹. Isto tako je u jermenskom jeziku, gde je *ç* zamena ievr. *sk̃* (upor. *hurčanem* „molim“ : lat. *posco* od *pork-sko* = ievr. *prk-sk̃ō*), dok ievr. *sk* ostaje (upor. *shkund* „kuće, štene“ pamiir. (wachi) *skōn*, stsllov. *štēničī*. — Sigurnog primera za trački refleks ievr. *sk̃* — nema, — *salīā* „kozja trava“, koju neki izvode od ievr. **sk̃ēl-iā* kao potvrdu za tračko *s* od ievr. *sk̃* je predindoevropska reč (upor. ligur. *salinca*), ili ievr. *sk* ostaje neizmenjeno, isto kao u arbanaškom jeziku, — upor. trač. *skālmē* „mač“ : stnord. *skalm*; dač. *skiārē*, arban. *shqer* (kor. **sqer*-).

Vrlo karakteristično je, u pogledu na usko arbanaško-jermensko srodstvo što se u oba jezika nisu izjednačile ievr. *tenues* i *tenues aspiratae* (upor. arban. *fal* od ievr. **sphālnō* : grč. *sphállō*, jerm. *p'ul*; arban. *rreth* : stind. *rathah*).

28. Manje karakteristično je arbanaško-tračko umetanje *t* između *s* i *r* — *sr-* = *str* (arban. *shtërpin* „zmija“ od ievr. **srpin* : lat. *serpens*, trač. ime reke *Strymon* : stind. *srávati* „teče“ (kor. **srey*) — jer je ta pojava i litavska (*strovė*), slovenska (*struja*), germanska (nem. *Strom*), ilirska (upor. imena mesta *Strevintia* ili *Stravianeia*), a delom i keltska (st Korn. *stret*). — Isto tako nije karakteristična kao arbansko-tračka crta ni asimilacija ievr. *kt* u *t* (arban. *natë* : lit. *naktis*, — tračko ime kastela *Authiparas* : stprus. *aucti* — *garbin*), jer je ona i ilirska (upor. *Nesattium* pored *Nesaktos* u Istri i mak-ilir. *Attolobus* „osam brežuljaka“ : lat. *octo*, grč. *oktō* (v. § 40).

29. Uska povezanost arbanaškog i tračkog jezika ogleda se, međutim, u refleksima ievr. sonanta. Identičan arbanaško-trački refleks prajezičkih nazalnih slogovnih sonanta je *a*, — upor. arban. *shtatë* od ievr. **sepimti*, *gjatë* (od ievr. *dl̥g-to*), a za trački — ime pribrežne reke kod Vizanta *A* — *thyras* (od *ṭ* — *dhu* — *r* : stind. *dhavate* „teče“), obrazovano kao lit. *n-vadas* i ime tvrde *Básterā* (od **bh̥nd-teria* : lit. *bandā*). Posredno mesto između arbanaškog i jermenskog jezika zauzima i u tom trački jezik, gde se pored arbanaško-tračkog refleksa *a* za ievr. *ṭ* nalazi i jermensko-

³⁹ Opor. moju studiju *Guturalni problemi (Jermenski refleksi indoevropskih nepalatalnih guturala)*: Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću, Beograd 1921. — Učenje da su u jermenskom očuvana sva tri reda prajezičkih guturala, zastupa sada i V. Pisani, *Mélanges Henri Grégoire*, Bruxelles 1950, 525 i sl.

trački refleks *an*, — upor. tračku glosu *genton* „meso“ od ranijeg oblika **ganton* = ievr. **g^hhⁿ-t* sa sekundarnim *e* od *a*, kao u tračkom *-deva* pored *-dava* (v. § 31).

30. I zamena ievr. sonantskih likvida pududarna je u arbanaškom i tračkom jeziku, koji i tu pravi most ka jermenskom. Arbanaško-tračka zamena ievr. **r* = *ri*, — upor. arban. *krimb* „crv“ : stind. *k^rmi-h* i trač. ime naroda *Trib-all-oi* : got. *þaurp* (od **t^rb-*) ka stkimr. *treb-* „stân“. Pored *ir* u arbanaškom se jeziku javlja i *ur*, upor. *burmë* od ievr. **bh^rmo-*, a refleks *ur* za **r* utvrđen je i u tračkom. Jermenski refleks ievr. *r* je *ar*, — upor. *arj* „medved“ : stind. *rkša-h*, a tragovi te zamene nahode se i u tračkom jeziku, upor. *Dársioi* : grč. *thárses* „smelost“, stind. *dh^ršnoti* „usuduje se“ ievr. **dh^rs⁴⁰*.

31. Za arbanaški vokalizam karakteristična je palatalizacija vokala *ū* ≥ *ü* (arban. *dyllë* : grč. *khȳlos* ≤ ievr. **ghūlo-*), *ō* ≥ **ö* ≥ *e* (arban. *ne* od = ievr. *nōs*), *a* ≥ *e* (arban. *rreth* : strnem. *rad*, lat. *rota*), u kojoj se jasno ogleda uska povezanost arbanaškog jezika sa trako-frigijskom grupom. Evo zašto. Nesumnjivo je da je *ü* moralo postojati i u najstarijim fazama jermenskog jezika, zato što se inače ne bi mogla objasniti jermenska palatalizacija velara kome prethodi *u* (jerm. *dustr* „kći“ : lit. *duktė* — ili *u* (jerm. *lois* „svetlo“ : lat. *lūceo* „svetlim“ = ievr. **loukē⁴¹ō*), gde je prelazna faza između prajezičkog **ou* i jerm. *oi* mogla biti jedino *oi⁴¹*, odakle je disimilacijom labijalnog *u* za labijalnim *o* postalo *i* u *oi⁴¹*. Na *ü* ukazuje i frigijsko *ni* : grč. *ny*, frig. *kimeros* „um“ : slov. *kumati*, — *kiklen* „krug“ : grč. *kýklos*. Da je pak i trački jezik imao glas *ü*, vidi se jasno iz primera kao *sim-peax*“ *kynoglōsson*“, gde prvom sastavnom delu *sim* (od **sin* pred *p*) odgovara lit. *šun* „pseto“.

U zameni ievr. *ō* arbanaški i jermenski jezik idu u raskorak. Jermenska zamena ievr. *ō* = *u*, isto kao u frigijskom (upor. jerm. *tur* „dar“ : grč. *dōron*; frig. *doūmos* : got. *dōms*), dok je posredna faza između ievr. *ō* i arban. *e* očuvana u tračkom jeziku, — upor. trač. *Loidias* (od **lōd* — preko **lowd* ≥ *loūd* ≥ *loid*) a n a l o g n o prelazu ievr. *ow* ≥ *oiw* ≥ *oi* u jermenskom jeziku, kakav se nahodi i u trač. *Moisoí, Mysoí, Roimētálkēs* : *Rumitálca* itd. Postanak ove dvojakosti u zameni ievr. *ō* u tračkom jeziku još nije objašnjen, ali će K. Oštír biti u pravu kad podseća na dvojakost refleksa *ō* u arbanaškom jeziku, gde naglašenom lat. *ō* odgovara *e*, a nenaglašenom — *u* (arban. *peme* od lat. *pōmum* ali *pušój* od lat. *posāre*), prema čemu bi se dvojakost tračkih refleksa objašnjavala akcentatskom razlikom : *oi* od *ō* pod glavnim, a *u* pod sporednim rečeničkim akcentom⁴². U svakom slučaju, u pogledu na razvitak ievr. *ō* posredno mesto između frigijsko-jermenskog, gde je *u* zamena ievr. *ō*, i arbanaškog, gde ievr. *ō* odgovara *e*, zauzima trački jezik, koji poznaje obe ove akcentom uslovljene zamene.

Taj posredni položaj tračkog jezika između arbanaškog i frigijsko-jermenskog ogleda se i u palatalizaciji ievr. *a* : dok u frigijsko-jermenskom

⁴⁰ Upor. moje *Albanorumänische Studien* I 51, 73 i sl. i *Arhiv za arban. star.* III 215 i sl.; IV 246—286.

⁴¹ M. Vasmer, *Studien zur albanischen Wortforschung*, Dorpat 1921, 39 i sl.; *e* u arban. *zet* „20“ (= *ui-kimt-i*) uslovljeno uticajem krajnjeg *i*.

⁴² K. Oštír, *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft* 46.

tragova te promene nema, *e* za ievr. *a* je zajednička arbanaško-tračka crta, — upor. arban. *helm* „otrov“ : strnem. *scalm* „zaraza“, trač. *-dava* — *deva*, *Nestos* : *Nastos*.

32. To isto važi i u pogledu na reflekske ievr. *ō*. Dok se za ievr. *ō* u tračkom jeziku javlja *o* i *a* (upor. *Paralisensium* pored *Porólisson*, *-dama* pored *-domos*), a *u* za ievr. **-o* prednjeg sastavnog dela u složenicama (*Auluzanus*), jedini refleks ievr. *ō* u frigiskom i jermenskom jeziku je *o*⁴³. Nasuprot tome, arbanaška zamena ievr. *ō* je *a*, dok se *o* (tj. *u*) javlja samo pod sporednim akcentom u univerbacijama tipa **stóighos só* — odakle arban. *shteg-u*, u čemu je ključ za objašnjenje pitanja kako je došlo do raznih refleksa ievr. *ō* u najstarijim fazama njegovog razvitka u tračko-frigijskoj grupi, *a* se javilo pod glavnim *a* *o* (odakle *u*) pod sporednim akcentom, kao i u tračkom, dok je u ostalim dijalektima preovladala jedna od te dve tendencije : u frigijsko-jermenskom *o*, a u arbanaškom *a*, isto onako kao što su se prema jačini tona za *a* javljali *e* i *a*, za *ō* — *a* i *u*, za *ō* ≥ **oi* (arban. *e*) i *u*, a i prelaz *u* u *ii* mora da je isto tako alternirao prema akcentu, upor. jerm. *lois* od *loīws* (prajerm. **lóuko*) nasuprot **lowkósio* sa nepalatalizovanin *w* od kojega je postalo *u* u *lusói*. Da li je prelas *ū* u *ü* bio uslovljen akcentom i u tračkom jeziku, ne da se utvrditi zbog nedostatka primera s etimološkim *ū*, ali je u vezi s tim važno ukazati na dvojake reflekske *ū* u arbanaškom jeziku, gde lat. *jūdice* odgovara *gük* nasuprot *gukoñ* od lat. *jūdicāre*⁴⁴.

Isto tako nije lako prečistiti pitanje da li je palatalizacija dugih vokala indigena ili ne. Kako se ne da osporiti veza između ove palatalizacije i prelaza *ā* ≥ *ē* u grč. *mātēr* : *mētēr*, a ista tendencija postoji u arbanaškom jeziku, gde se praarban. *ā* od *a* u ievr. **mātēr* izjednačilo sa *ē* u praarb. **lād* = grč. *lēdeīn*, a *ē* potom postalo *o* i u arban. *motrē* i u *lodh*, biće da se palatalizacija, koja bi *a priori* mogla biti i indigena pojava, ima pripisati uticaju supstrata na Balkanskom poluostrvu (za koji v. § 47),⁴⁵ i to zato što je prelaz grč. *mātēr* u *mētēr* zacelo došao pod uticajem predindoevropskog. Posredna faza između ievr. *ē* i arban. *o* očuvana je u tračkom jeziku, upor. *Uscu-dama* i dač. *koa-dama* od praobl. **kya-dhēm̃y*. Arbanaški prelaz *ā* u *o* je relativno pozan, jer obuhvata i starogrčke pozajmljenice, upor. geg. *mok(ē)nē*, tosk. *mokērē* od grč. *mākhanā*, i sigurno poznije od arbanaškog prelaza *kh* u *h*, kako očigledno pokazuje arban. *k* u *mokne*, *mokēre* prema *kh* u grč. *mākhanā*.

33. U refleksima ievr. diftonga *au* i *eu* paralelizam arbanaško-tračke zamene je potpun : u tračkim ostacima pored starog *au* (npr. *Daúnion tēlchos*) javlja se poznije *a*, upor. *Dáneion* ili *-basta-* u mesnim imenima *Bíbastos*, *Stran-baste* od ievr. **bhau-st-*; arban. *agój* : lat. *augeo*, lit. *áugu*. Da je gubitak labijalnog elementa u prajezičkom diftongu *au* i u arbanaškom jeziku pozan, vidi se po tome što se on vrši još u latinsko doba

⁴³ Jerm. *a* u *akn* „oko“ itd. je refleks prajezičkog redukovano vokala, upor. moje *Uporedne jezičke studije I* (Rad jugosl. akad. 1930); A. Meillet, *Bulletin de la soc. ling.* 1931....

⁴⁴ Upor. W. Meyer-Lübke, Gröbers, *Grund. der romanischen Philol.* 1² 1046, 1049 i *Mitteilungen des rumän. Instituts in Wien I* 31 i sl.

⁴⁵ Pisani o. c. 523.

arbanaške jezičke istorije, upor. arban. *ar* od lat. *aurum*. Paralelno sa prelazom *au* u *a*, izvršio se u arbanaškom i tračkom jeziku i prelaz ievr. *eu* u *e*, — upor. arban. *desha* : grč. *egeusá-mēn* i tračko *dzetraila* od ievr. *gheutr-*.

34. Značajna arbanaško-jermenska isofona je i prelaz ievr. *en + s* u *i* : arban. *miš* = jerm. *mis* : stprus. *mensā*, slov. *měso*. Mišljenje da je taj prelaz u jermenskom normalan, a u arbanaškom usamljen⁴⁶ ne stoji, — upor. arban. *nīs* od ievr. reduplikovanog **enk-* (: grč. *enenkeîn*), odakle arban. **enins*, pa pravilnim gubitkom nenaglašenog početnog vokala (kao *ar* od lat. *aurum*) **nins* $\geq$ *nīs*.

35. Za arbanaški jezik karakterističan je, u morfologiji, postponovani član. Joki je bez sumnje u pravu kad tvrdi da je član postojao još u doba kada su u arbanaški jezik počeli prodirati najstariji latinski elementi, jer se odnos između neodređenog oblika *ftua*, *fiue* i određenog oblika *fton-i* (od lat. *cotoneum*) može objasniti samo pomicanjem granice sloga (*fto-ni*)⁴⁷. Ali nema sumnje da je postponovani član postojao daleko ranije, tj. da on datira iz davnašnje epohe arbanaško-tračko-jermenske jezičke zajednice. Istina, potvrda za njegovo postojanje u tračkim jezičkim ostacima nema, ali na to ukazuje jermenski jezik, u kojem se za postponovani član upotrebljavaju pronominalne partikule *-s*, *-d*, *-n* prema tome ko govori, kome se govori ili o kome se govori: *mard-s* „čovek ovaj ovde“, *mard-d* „čovek taj tamo“, *mard-n* „čovek onaj onde“, slično bug. trojnom članu — *tъ, овъ, онъ*. Takova višestruka upotreba mora da je postojala i u arbanaškom jeziku, jer na to ukazuju njeni tragovi. G. Meyer i K. Brugmann⁴⁸ su nesumnjivo u pravu kada izvode arbanaški postponovani član *i* od ievr. **is* (: lat. *is-dem*) ili **ei-* (u lat. *ea* od *eia*), a tako isto i P. Skok, koji izvodi drugi muški postponovani član *u* (u istorisko doba samo sa imenicom sa velarom ili akcentovanim vokalom na kraju) od *-(o)-vo(s)*⁴⁹. Naravno, nije moguće pratiti u korak ceo proces preko koga se razvio današnji rigidni članski sistem, prema tome da li imenica završava na velar (*u*) ili ne (*-i*), ali jedno je sigurno: da je takova upotreba dvostrukog postponovanog člana relativno recentna. Od prvobitnog sistema *mik-i*, *mik-u*, gde *i* = **is* „on“ a *u* **ovos* „ov“ prvi je isključen radi izbegavanja pometnje između nom. sing. *mik-i* i nom. plur. *mik(i)*. Baš zato što je u arbanaškom bilo više članova, mogla su se izbeći vokalska stapanja zbog kojih se više ne bi razabrao član. Kako bi od *shi-i* bilo postalo *shi*, to je član *u* odmenio naporedni član- *i*, a usled svega toga srušen je stari sistem *i* : *is*, *u* : *ovos*.⁵⁰

⁴⁶ Zur Geschichte des alban. Diphtonges *-eu*: Indogermanische Forschungen L (1932) 42 i sl.

⁴⁷ Alban. Stud. III 40 i 79.

⁴⁸ Grundriss I 94 i 277.

⁴⁹ Considérations générales sur la déclinaison nominale roumaino-albanaise: Arhiv za arban. star. III 168. Međutim, Skok nemilo greši kad izvodi *-nē* u akuz. sing. muškog i ženskog roda od **(o)nom*, *-(o)nam*: slov. *onŭ*, jer bi se u tom slučaju u toskiskom obliku moralo javiti *-r-* za ievr. međuvokalno *-n-*.

⁵⁰ Već stoga je potpuno promašen pokušaj Fr. Ribezzo, Rivista d'Albania I da arban. nastavak *-i* identifikuje sa genitivnim nastavkom *-i* u lat. *lup-i*, gubeći pri tom iz vida naporedni nastavak *-u*.

36. U arbanaškoj deklinaciji znatno je reduciran broj prajezičkih padeža. Oblik genitiva i dativa u svim je klasama isti, izuzev sto gegijski dijalekat čuva razliku tih padeža u neodređenom pluralu; isto tako su se izjednačili ablativ i genitiv, izuzev u neodređenom pluralu toskijskog dijalekta. Izjednačenje genitiva i dativa je i novogrčka i iranska crta, ali dok se u novogrčkom jeziku formalno održao samo genitiv, kakav je on pretežno i u funkciskom pogledu, i dok se iranski u tom izjednačavanju nadovezuje na indijske prakrtske jezike, gde je genitiv onaj koji potiskuje dativ, u arbanaškom se jeziku očuvao, isto kao u jermenskom, samo oblik dativa, jer se jedino dativom mogu objasniti arbanaški nastavci *-i* (guri) i *u* (mik-u). Holger Pedersen je ranije izvodio taj nastavak u arban. gen.-dat. od ievr. *ōi*⁵¹, dok u novije vreme smatra da se tako može objasniti i nastavak *u* arban. gen.-dat. tipa *zog-u*, u što je teško verovati, jer se ievr. dativno *ō*, kojim on operiše, ne može smatrati utvrđenim, a ni za prelaz ievr. *ō* u arban. *u*, koje on pretpostavlja, nema potvrda. I moja ranija hipoteza da je arban *-u* = ievr. *ou*, na koje se svodi i slovenski nastavak *-u*, prema čemu bi se arbanaški dativni oblik tipa *guri* (od ievr. *i/oi*) odnosio prema obliku tipa *zogu* isto kao lit. *vilkuī* prema slov. *vlku* (Arhiv III 281) otpada iz razloga što ievr. *ōi*, *ōu* u ne početnom slogu odgovara (*ai* ≥) *ē* i (*au* ≥) *a*. Međutim, svih teškoća nestaje ako pođemo od ievr. dat. *oi* i *ou* u nenaglašenom slogu, jer je čuvanjem konsonantskog karaktera *-i*, *-u* pred vokalskim početkom sledeće reči od *-oi*, *-ou* postalo najpre *-əi*, *-əū*, odakle *-ī*, *-ū*, pa njihovim skraćivanjem na kraju reči (i to pre prelaza *ū* u *ī*) *-i* *-u*.⁵²

37. Jednu važnu zajedničku arbanaško-jermensku crtu u deklinaciji predstavlja, dalje, nastavak loc. sing. i plur. masc. i fem. *-t*. Njegovo održavanje ukazuje na to da je iza *-t* morao postojati krajnji vokal, a kako je taj nastavak isti za sve rodove i brojeve, više je nego verovatno da je on u stvari — stari priloški sufiks, zbog čega se on može svesti na ievr. *-dhi* (upor. grč. *ouranó-thi*), od kojega je, posle gubitka krajnjeg *-i*, od zvučnog *-d* na neposrednom kraju reči postalo *-t*. S tim je u vezi jermenski lokativni sufiks *ġ* = ievr. **dhī* (upor. jerm. *telvoj* od *teli*, *teleac*, kojem tačno odgovara arbanaški sufiks *-zi* u tosk. *prapa-zi* „odostraga”⁵³).

38. Među zajedničke arbanaško-jermenske sufikse Pisani o. c. 592 ubraja i arban. *-ve*, koje on identifikuje sa jerm. *bke*, iako je to posvema nemoguće i zbog *e* i zbog *v*, dok se arban. *-ve* bez ikakvih teškoća svodi na ievr. nastavak *-ōm* s arbanaškim prelazom *ō* u *e* i hijatskim *v*, kao u arban. *vesh* : ievr. **ōs*. Jednu arbanaško-jermensku zajedničku crtu predstavlja arbanaški nastavak *e* u gen.-dat. singulara neodređene deklinacije imenica ženskoga roda, koji se svodi na *-iās*, a *-iās* umesto *-ās* je i jermenska crta (upor. jerm. *ami*, genitivni oblik od *am*, *ama-v* od ievr. **samiās*), ali okolnost što je *-iās* odmenilo *-ās* i u staroirskom jeziku (upor. *tuaithe* od **theutiās*) ukazuje na indoevropsko dijalekatsko poreklo

⁵¹ Upor. *Kritische Jahresberichte über die Fortschritte der romanischen Philologie* IX/I 209.

⁵² Upor. moja izvođenja *Arhiv za arban. star.* III 281.

⁵³ Upor. moje *Albanorumänische Studien* I 156.

te inovacije. Slično je i sa -š arbanaškog gegijskog plurala neodređene deklinacije. Istina, -š je i nastavak ablativa (= lok. plur.), ali ta dva nastavka nisu zaceo istoga porekla. Genitivno -š = ievr. -sōm, a ablativno š = ievr. -su, kao u slovenskom jeziku, gde gen. plur. *těxŭ* odgovara stind. *těsam*, a lokativu plur. *těxŭ* stind. *těsu*. Kako se genitivno š u arbanaškom jeziku nahodi u neodređenom obliku, to znači da je ievr. nastavak -sōm, karakterističan za pronominalnu deklinaciju, ušao u ime-ničku, kao što je to slučaj i u grčkom jeziku gde je u osnova na -a nastavak -āsōm (grč. *theáōn*), i u latinskom, gde se on nahodi ne samo u genitivu plurala osnova na -ā (*rosārum*), nego i osnova na -o (*dominōrum*), i u jermenskom, gde se na sve deklinacije proširilo č, koje je u fleksiji zamenjena starog -s-, kako to pokazuje jermenski slabi aorist, tj. stari sigma-tički aorist, — upor. npr. *ama-č* „annorum“, *mardo-č* „hominum“ itd. od ievr. -sōm i č od -s- u aoristu *mna-č* „on stade“ prema prezentu *mna-m*. Od velikog značaja je, međutim, za arbanaško-jermenske srodničke veze, podudarnost arbanaških nomina agentis na -es i jerm. na -ič i nomina actionis na -le- koje je poodavno utvrdio Holger Pedersen u članku Albanisch und Armenisch: Zeitschrift für vergl. Sprachforsch. XXXVI, 341 i sl.

39. Tu je on dao i jedan mali, ali lingvistički vrlo karakterističan niz arbanaško-jermenskih leksičkih paralela: arban. *s* „ne“ : jerm. č, *oč*, — arban. *ardh-i* : jerm. *ort*, arban. *ha*, aor. *hengra* : jerm. *utem*, aor. *e-ker*. Ovamo spada, po mojem mišljenju, i arban. *zgjedhë* „volujski jaram“ (ievr. **duis-* „dvaput“ + *ledhë*.) Drugi sastavni deo ove složenice dovodi se u vezu sa arban. *ligh*, što je fonetski moguće, ali kako ima jedna indoevropska reč koja se potpuno p ekriva s arban. *ledhë* jasno je da se mora ostati pri njihovoj ekvaciji. Ta reč je jerm. *luc* od ievr. praoblika **lōgo-*, na koji se svodi i arban. *ledhë* (sa *e* od *ō*, kome u jermenskom jeziku odgovara *u*).

40. U pokušajima da se odredi položaj arbanaškog jezika u krugu ostalih indoevropskih jezika naročito se insistira na isoglasama koje povezuju arbanaški jezik sa jezicima severne grupe i germanskim i baltičko-slovenskim. Od tih isoglosa otpada „izjednačenje“ ievr. *ō* i *a* (v. § 32), a ostaju samo dve: 1. građenje brojeva pomoću -t : u arbanaškom od 6—10 : *gjashtë* (: stind. *šat*, lat. *sex*, grč. *héks*); *shtatë* = ievr. **sep-ti* (: stind. *saptá*, lat. *septem*, grč. *heptá*); *tétë*, od praarban. **ate-të* = ievr. **oktō-ti* (: stind. *aštau*, lat. *octo*, grč. *oktō*); *nāndë* od ievr. **neun-ti* (: stind. *nava*, lat. *novem*, grč. *ennēa*). Ta tvorba se nahodi i u german-skom, gde se got. *sibun* „7“ *niun* „9“ i *taihun* „10“, svode na oblike na -nt, i baltičko-slovenskom: lit. *deviñt* „9“, *dešiñt* „10“, slov. *devetī*, *desetī*, a u slovenskom još *petī* i *šestī*. 2. perifrastično građenje desetica: arban. *tridhjetë* : got. *treis tigjus*, lit. *trys dešiñtis*, slov. *tridesetī*.

Zajedničkih crta, ograničenih samo na arbanaški i baltičko-slovenski nema⁵⁴. Samo sa slovenskim vezuje se arbanaški jezik nazalizacijom vo-

⁵⁴ Pisani o. c. 528 misli da je -t arban. genitiva ablativa ievr. -d ievr. osnova na -o (lat. *cōd*, stind. *asmād*, *devād*), drugim rečima: da je arbanaški za genitiv preuzco za osnove na -o oblik genitiva kao baltičko-slovenski (lit. *diēvo*, slov. *raba* od **ōd*), što je nemoguće, jer se ievr. krajnje -d u arbanaškom jeziku gubi (upor. arban. *të* od ievr. **tod*).

kala pred nazalom + konsonantom usled tendencije ka otvorenim slogovima. Najzad, u pogledu na konjugaciju, treba istaći da se u gegijskom dijalektu imperfekat gradi pomoću -š- sigmatičkog oarista (npr. *ishe*, *hap-she*) isto kao u slovenskom (upor. *dělahŭ dělaaše* — *aše* — *axomŭ* — *ašete* — *axo*) za razliku od germanskog i baltičkog, koji za tu tvorbu ne znaju. Ali kako se sigmatički aorist nahodi i u jermenskom i velikom broju ostalih indoevropskih jezika, to znači samo da ta isoglosa potiče još iz dijalekatskog doba indoevropskog prajezika, a da je praarbanaški jezik u pradomovini bio bliži oblasti u kojoj se individualizirao praslovenski jezik nego onoj u kojoj su se formirali baltički i germanski. Na tu severnu postojbinu arbanaškog jezika ukazuje i niz leksičkih podudaranja: geg. *rrāni* : strnem. *renne*, arban. *shīalb.* : stnord. *stallra*, holand. *stollen*; arban. *lāndē* : lit. *lentā*; arban. *lthī* : lit. *lazdā*; arban. *vesh* : lit. *vašius*; arban. *veil* : lit. *valyti*; arban. *vidh-i* : slov. *veži* itd. Sve to ukazuje u stvari na predistorijsko susedstvo, a težište pitanja genetičke srodnosti leži, međutim, na drugoj strani, tj. ono je u odnosu prema jermenskom jeziku, na koji je sigurnom rukom ukazao Pedersen u pomenutom članku. Kada odbijemo arbanaško-jermenske isoglose koje su i grčke ili baltičko-slovenske, ostaje kako smo videli čitav jedan niz vrlo značajnih crta koje se ograničuju na arbanaški i jermenski. To je, u stvari, i Pedersenova koncepcija o položaju arbanaškog u krugu ostalih indoevropskih jezika. Razlika između mojega i njegovog gledanja je u tome što Pedersen osporava arbanaško-tračko-frigijsko-jermensku grupu⁵⁵, dok ja mislim da sam novim argumentima utvrdio: da posredno mesto između arbanaškog i jermenskog jezika zauzima trački, jer se arbanaški jezik podudara sa tračkim u svim onim crtama koje ga razdvajaju od frigijsko-jermenskog.

IV

RAZVITAK ARBANAŠKOG JEZIKA NA BALKANSKOM POLUOSTRVU

41. Kako je, prema svemu tome, arbanaški jezik u stvari jedan trački dijalekat, to „tračko-ilirski“ karakter njegov mora sledstveno da je rezultat potonje tračko-ilirske simbioze, kojim se objašnjavaju ne baš mnogobrojni ilirski elementi u arbanaškom rečniku. Stoga se samo po sebi nameće pitanje: kada je došlo do te simbioze, u kojoj trački Arbanasi, doseljeni na ilirsku teritoriju, predstavljaju noviji sloj. Mišljenja o tom još su i danas podvojena. Neki smatraju da su Tračani preplavili Ilirik još u prastaro doba. Dokaz tome bili bi trački elementi u toponomastici Ilirika, na kojima se zasniva i vratolomna hipoteza o tračkom

⁵⁵ Upor. H. Pedersenov članak *Armenisch* u Ebertovom *Reallexikon der Vorgeschichte*. U najnovije vreme on ide na to, da — i pored Herodotova svedočanstva, prema kome su Jermeni *φρυγῶν ἄποικοι* od jermenskog odvoji frigijski kao jezik grupe *centum*, upor. *Das Hettitische und die anderen indogermanischen Sprachen* Kopenhagen 1938. Tome protuslove primeri kao *mossyn* „kula“: oset. *mäsug*, stiran. *masu-k* (= ievr. *mošu*).

prioritetu u Iliriku⁵⁶ a kojih nema, jer su ta imena odreda mediteranska. Reč *dava* u hibridnom grčko-ilirskom imenu mesta *Thermi-dava*, bez sumnje identična sa *-dava* u toponimima na tračkoj teritoriji kao npr. *Seti-dava*, a zbog koje bi Jokl (RLVXIII) smatrao mogućim mestimičan prodor Tračana na ilirsko tlo u duboko predistorijsko doba, nesumnjivo je jedan od onih mnogobrojnih mediteranskih relikta, kakvim je protkana antička toponomastika celokupnog Balkanskog poluostrva, jer se *dava* ne da odvojiti od kariske reči za „pećinu“ *taba*, ni od predgrčkog toponima *Thēbai*. Isto tako nema sumnje da ime *Brugēidēs nēsoi* u severnom Jadranu, koje se dovodi u vezu sa nacionalnim imenom Frigijaca, tračkom srodnog naroda, nije indoevropskog porekla, jer na to ukazuje likijska reč *briga* „slobodan“, — upor. *Briges*... hoi dē bārbaroi, hoi dē soloikistaí... hypō Lýdōn... *briga* légesthai tōn eleútheron kod Hesyha.

Imigracija Arbanasa u njihovu istorijsku postojbinu, sadanju Arbaniju, mora da je relativno recentna, jer se — kako je poodavno zapaženo — jedino tako može objasniti što u arbanaškom jeziku nema traga indigenoj pomorskoj terminologiji, a i stoga što toponimi u toj istorijskoj arbanaškoj jezičkoj oblasti nemaju arbanaški fonetski lik, tj. što oni nisu pretrpeli izvesne glasovne promene koje bi se neminovno izvršile da su se Arbanasi „od vjkada nahodili na svojoj današnjoj teritoriji“⁵⁷. Ta opšta razmatranja su i razlog, što je historik K. Jireček još u svojoj *Geschichte der Serben I* (1910) 150 itd. napustio tradicionalno verovanje u kontinuitet arbanaške postojbine od antičkih vremena do danas i tražio raniju arbanašku balkansku postojbinu u brdskim predelima između današnje Dalmacije i Dunava u doba seobe naroda, a N. Jokl, nekadašnji gorljivi pobornik teorije kontinuiteta⁵⁸, „u severozapadnom delu stare ilirske oblasti na Balkanskom poluostrvu, gde je trački jezik bio u kontaktu sa ilirskim“⁵⁹. Prema hipotezi rumunskog arheologa Pârvan-a, ranija postojbina arbanaškog naroda treba da je Dakija, iz koje su se, po njegovom mišljenju, Arbanasi — kao prethodnica Slovena — u svoja istorijska sedišta doselili između 3. i 4. veka n. e.⁶⁰, dok po mišljenju sovjetskog slaviste A. M. Seliščeva Sloveni u svom nadiranju u Arbaniju nisu uopšte tamo zatekli Arbanase, nego samo Romane⁶¹. Doseljenje Arbanasa u njihovu istorijsku postojbinu padalo bi, prema tome, u doba — posle slovenskog nadiranja u Arbaniju.

42. Da je takovo shvatanje hronoloških odnosa iz osnove pogrešno, pokazuje nam fonetski lik izvesnih antičkih toponima, iz kojih proizlazi da su ta prastara imena recipirana od strane južnih Slovena posredstvom arbanaškog jezika, jer se u tim toponimima daju konstatovati glasovne promene koje su se u arbanaškom jeziku izvršile pre spuštanja južnih

⁵⁶ K. Patsch, *Thrakische Spuren an der Adria: Jahreshefte des oesterr. archaeologischen Instituts*, X, 1907.

⁵⁷ L. Spitzer, *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität in Wien* I (1914), 292 i sl.

⁵⁸ *Albanisch u Die Erforschung der indogermanischen Sprachen II/III*, Strassburg 1917, 122; slično i P. Kretschmer, *Revue internationale des études balkaniques* II.

⁵⁹ *Albanisch: Ebertov Reallexikon der Vorgeschichte* I 24 i sl.

⁶⁰ 26. Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie, 61 i sl.

⁶¹ *Slav. naselenie v Albanii*, Sofia 1930.

Slovena na istorijsku arbanašku teritoriju. Jedino tako može se npr. objasniti glasovni odnos između srpskog imena reke *Bune*, *Bojana* i antičkog imena *Barbanna* (Liv. XLIV 31, 3). Posredni oblik bio je nesumnjivo *bauanna*, od kojega je slovenskim prelazom predakcenatskog tudeg *a* u *o* (kao npr. u *Solin* od *Salōna*) i *j* za *v* (kao u *Motajica* pored *Motavica*) postao srpskohrv. oblik *Bojana*⁶², ali gubitak *-r-* u imenu *Barbanna* može se objasniti jedino disimilacijom arbanaškog nazalnog *r* i labavog *n*⁶³, a ona je nesumnjivo predslovenska, jer arbanaški rotacizam, koji se zasniva na akustičkoj i fonetskoj istovetnosti labavog *n* i nazalnog *r* nije obuhvatio ni najstarije slovenske elemente arbanaškog jezika (v. § 58).

Ni Pārvanova teorija o doseljenju Arbanasa iz Dakije nije održiva. Evo zašto.

Iako je Dakija, po svedočanstvu antičkih izvora tračka jezička oblast, a arbanaški jezik u osnovi nesumnjivo jedan trački dijalekat, Pārvanova hipoteza mora da se odbaci zbog toga što su u arbanaškom jeziku utvrđene grčke pozajmljenice iz epohe koja daleko prethodi i najranijim latinskim uticajima na arbanaški jezik, a Dakija je ostala van domaha grčkih uticaja. Zbog istih razloga otpada i bizarna panonska hipoteza rumunskog filologa Philippide-a, koja i inače nije prihvatljiva već stoga što je Panonija u pretkeltsko doba bila naseljena Ilirima, kako je tačno uočio još Gaspar von Zeuss, ukazavši na to da panonska plemena *Perustae* i *Desiates*, koje pominje Strabo (3, 30) nose ista imena kao i dalmatinska plemena koja pominje Velleius (II 15: *Perustae et Desiates Dalmatiae*) i Plinije (nat. hist. III 32): *Mazaei et Desiates*⁶⁴.

43. Za lokalizovanje ranije balkanske postojbine potonjih Arbanasa polazimo od činjenice da je ona morala ležati severno od grčke jezičke oblasti, odakle su u arbanaški jezik jedino mogli dopreti najstariji njegovi grčki elementi (v. § 45). U potpunom odsustvu svakih istorijskih vesti, jedini način da se ta staroarbanaška oblast, ili tačnije rečeno bar izvesne tačke te oblasti, bliže odrede, pružaju nam antički predarbanaški toponimi ukoliko pod slovenskom koprenom odaju arbanaški fonetski lik. Takav jedan toponim je bez sumnje *Niš* zbog toga što se fonetski odnos između antičkog oblika *Naissos* i srpskog oblika *Niš* ne može objasniti, kako neki misle, slovenskim sredstvima, mada je *š* moglo postati od *s-jš*, jer se prelaz *ai* u *i* u slovenskom vrši samo na kraju reči, dok se on lako objašnjava arbanaškom hiferezom predakcenatskog *a*, kako je to tačno uočio još Jokl⁶⁵, a i *š* za *ss* je normalna arbanaška zamena. Siguran primer s arban. *š* od *s* nahodi se u antičkoj Dardaniji i u arbanaškom imenu *Shkupi*, čije *u* svedoči o tome da su Arbanasi neposredno primili antički oblik *Scupi*, na što je ukazao *Skok*⁶⁶. Još jedan oblik s arbanaškim *š* za *s* očuvan je u obližnjoj Peoniji u toponimu *Šrip*, čiji se odnos prema antičkom imenu *Astibos* objašnjava pravilnim arbanaškim gubitkom početnog *a* (upor. arban. *mik* od lat. *amicus*) i prelazom

⁶² Upor. *Skok*, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, IV 205.

⁶³ Upor. Barić, *Ime reke Bojane*; *Ramovšev zbornik*, Ljubljana 1951.

⁶⁴ *Die Deutschen und die Nachbarstämme*.

⁶⁵ *Reallexikon der Vorgeschichte* I.

⁶⁶ *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*.

krajnjeg *b* u *p*. Najjužnija tačka ranijeg arbanaškog naselja, koja se zasad mogla utvrditi, jeste *Ohrid*, gde se takođe odnos između antičkog imena *Lychnis*, *Lichnidos* i slovenskog oblika *Ohrid* može objasniti jedino arbanaškim posredovanjem, pošto samo u arbanaškom jeziku *n* posle guturala prelazi u *r* (upor. arban. *grue*: stind. *gna* i naročito arban. *(h)rek* „potiljak“: od ievr. **khnak*: germ. *hnakki*⁶⁷).

Prema svemu tome, ranija balkanska postojbina arbanaškog naroda treba da je Dardanija-Peonija, oblasti koje su, sudeći po očuvanim imenima lica, u antičko doba bile ilirske, a ne tračke⁶⁸. Prema tome lokalizovanje tračko-arbanaškog elementa u tom sektoru predpostavlja pomeranje tračkog elementa u staru ilirsku oblast.

U istorijskim izvorima o tom nema pomena, ali to potvrđuju rezultati do kojih je došao Mateescu u svojoj vrlo iscrpnoj i minucioznoj analizi epigrafskog materijala, konstatovavši tračansku infiltraciju tih ilirskih oblasti u nagloj ekspanziji Tračana, i to u relativno pozno doba, od 2 do 3 veka naše ere⁶⁹. Prema svemu tome može se tvrditi da su Dardanija i Peonija oblasti u kojoj se odigravala prva arbanaško-ilirska simbioza još u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva.

44. Uticajem ilirskog supstrata objašnjava se izvestan broj ilirskih reči u arbanaškom jeziku, ali dosada nisu utvrđeni fonetski uticaji ilirskog na arbanaški jezik (iako je vrlo moguće da ih ima) prvenstveno stoga što su jezički izvori ilirskog jezika krajnje oskudni⁷⁰. Staro mišljenje da se arbanaški *ft*, *fsh* za lat. *ct*, *x* (upor. *luftē* od lat. *lūcta*, *kofshe* od lat. *coxa*) ima pripisati ilirskom uticaju⁷¹ na kojem u novije vreme insistira P. Kretschmer⁷² neodrživo je i stoga što se taj prelaz javlja samo u arbanaškim rečima latinskog porekla, dok se u genuinim arbanaškim rečima izvršila asimilacija grupa *kt*, *ks* u *t*, *s* (upor. *natē* : lit. *naktis* nasuprot *luftē* od *lucta*, *pishe* od ievr. **pikso* — nasuprot *kofshe* od lat. *coxa*); 2. što staroromanski (premlački) dijalekti našeg jadranskog primorja ne znaju za tu promenu (upor. *piák(t)no* „češalj“ od lat. *pectine* na Krku, *trakta* „vrsta mreže“ od lat. *tracta*, *liksija* „ced“ od lat. *lixiva* u Dubrovniku⁷³. Varijante sa *ks* i *ps* u antičkom imenu ostrva *Cresa* : *Crexi* (Plinius III 140) i *Krépsa* (Ptol III 16 i 13), na koje ukazuje Kretschmer, ne potvrđuju hipotezu o ilirskom prelazu *ks* u *ps*, jer je *p* u obliku *Krépsa* etimološko (upor. arban. *krep* „kamen“), a u *Crexi*

⁶⁷ Upor. moje *Albanorum. Studien I*

⁶⁸ Upor. P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*.

⁶⁹ Upor. *Granița de apus a Tracilor* u *Annuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, 1923, III, 377—492.

⁷⁰ Upor. o tom H. Krahe, *Wüzbürger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft I* (1946) 171—174.

⁷¹ Kopitar, *Kleinere Schriften* 239; Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins* III 49.

⁷² *Ditumija gjuhore indogiermane* 1923.; *Glotta* XV 177.

⁷³ *pt* u krč. *kyapto* „8“ je analoško prema *sjapto* „7“ (kao grč. dial. *optō* „8“ (mesto *oktō*) zbog *heptā* „7“, a dubr. *kopsa* nije starodalm. romanski refleks lat. *coxa* nego pozajmica iz jezika u dubrovačku okolinu doseljenih Vlaha, kakvih ima poviše, upor. moju studiju *Uzajamni odnosi balk. jezika*, Beograd 1937, § 17.

umesto *krep-si* (-si je lokalni ilirski sufiks) ortografski hiperurbanizam, kao npr. *icse* umesto *ipse* kod Svetonija⁷⁴.

45. Otvoreno je pitanje da li su i ukoliko su na arbanaški jezik uticali u njegovoj ranijoj postojbini, još u predrimsko vreme, susedni indoevropski jezici. Što se starogrčkog jezika tiče, čiji je uticaj G. Mayer potpuno osporavao⁷⁵, posle uglavnom promašenih pokušaja Bugge-ovih⁷⁶, pošlo je za rukom da se u arbanaškom rečniku utvrdi izvestan broj starogrčkih elemenata: upor. *mokēnē*, tosk. *mokērē* „mlinski kamen“ od grč. *mākhandā*, *pjēpēn* od grč. *pēpon-os*, *šerp* od grč. *sírphion* itd.⁷⁷ U najnovije vreme pokušao je Pisani⁷⁸ da uticajem susednog grčkog jezika na arbanaški na Balkanskom poluostrvu objasni dve arbanaške fonetske crte: gubitak *u* iza okluziva (arban. *derē* : stind. *dvār*, lit. *dyāras*, stsl. *dvorū* = ievr. **dhu-*) i asimilaciju *ln* (arban. *valē* : lit. *wilna*, stsl. *vlina* — grč. lesb. *stállā* od *stálnā*), u što je teško verovati, jer se fonetske pojave ne unose tako lako iz susednih jezika, kao što je to slučaj sa rečima tuđe kulture, kojih je broj u arbanaškom, u pogledu na starogrčke elemente, i onako vrlo malen.

46. Od ostalih indoevropskih jezika na severu Balkanskog poluostrva u starije i novije vreme izvesnu ulogu igrali su i iranski Skiti. U vezi s tim što su Arbanasi jezički tako bliski Tračanima, Pisani se domišlja da se dvostruka zamena indoevropskih palatala u arbanaškom (ievr. *k̂* : arban. *s* i *th*: *sorrē*: lat. *cornix* — *thanē*: lat. *cornus*; *ġ*: arban. *zorrē*: lit. *žarna* — *dhamb* : slov. *zqbñ*, grč. *gómphos*) ima pripisati iranskom uticaju na tračko-arbanaški posredstvom Skita, koji su se, prešavši Kavkaz oko 7 veka pre naše ere, nastanili u Južnoj Rusiji i preko svojih zapadnih ogranaka pomešali sa prekodunavskim Tračanima⁷⁹. Ta hipoteza ima da se odbaci, jer je diferencijacija arbanaških refleksa ievr. palatala relativno vrlo recentna pojava, kako nam to jasno pokazuje odnos između arban. *vjedhulē*: rum. *vjezure*, arban. *bardhē* : rum. *barză* „roda“, iz kojega sledi: da su u arbanaškom jeziku, još u doba kada su u rumunski jezik ušle najstarije arbanaške reči, arbanaški refleksi indoevropskih palatala bili još na fazi *tʰ*, *dʰ*; upor. u vezi s tim i rum. oblik *cioară* (čitaj *č-*), koje pretpostavlja staroarban. *tšorrē* (danas *sorrē*) i stsl. *žali*, srphrv. *žal-o* od staroarban. *džal-* (danas *zall*) : ievr. **ġasl-* u stir. *gall* „kamen“ (od *ġasla-*), stvnem. *kisil* „šljunak“.

Ni druga i poslednja crta na kojoj insistira Pisani, vezivanja prideva odnosno imenice genitivnog karaktera i imenice pomoću *i* takođe ne pretstavlja neku „savršenu arbanaško-iransku analogiju“. Arbanaški preponirani član *i* (u *mal i larte*, *bir i mbretit* itd.) je u stvari demon-

⁷⁴ Upor. moju raspravu *Po ilirskim tragovima: Južnoslovenski filolog* II (1921) 50 i sl.; N. J o k l, *Indogermanisches Jahrbuch* IX (1922) 64 Th. C a p i d a n, *Dacoromania* II (1922) 444; P. S k o k, *Revue linguistique romaine* II (1926) 267; A. T r o m b e t t i, *Saggio di antica toponomastica mediterranea* 1926, 32; Reichenkron, *Berliner Beiträge zur romanischen Philologie* X (1939) 79 i sl.

⁷⁵ *Albanesische Studien* IV 45.

⁷⁶ *Bezenberger Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* XVIII 1888 i sl.

⁷⁷ *Indogermanische Forschungen* XXVI 1 i sl.

⁷⁸ *Mélanges Henri Grégoire* II 527 i sl.

⁷⁹ o. c. 536.

strativ (iev. *is „onaj“ v. gore), a *i* u pers. *mard i chube, asp i mard* nadovezuje na staroiransko ubacivanje relativne zamenice između imenice i prideva, odnosno atributivnog genitiva (upor. stpers. *xšacqm tyam Naditabairahya* „vojsku koju Naditabera“, avest. *ažim yim aspō garəm* „zmiju koju proždераčicu konjā, *Miθro yō vouru — gaoyaitiš* „Mitra koji posednik ogromnih polja“).

V

UTICAJI PREDINDOEVROPSKOG SUPSTRATA

47. Spuštanje Indoevropljana sa severa na Balkansko poluostrvo pada u rano predistorijsko doba. Arheolozi smatraju da su se Grci doselili na balkanski jug početkom drugog milenija pre n. e., a za njima Iliri i Tračani, od kojih su prvi zapremili zapad, a drugi istok severnog dela Balkanskog poluostrva. Vrlo je teško tačnije odrediti doba njihovog doseljenja pogotovo stoga što se ono, vrlo verovatno, nije izvršilo odjednom, nego u etapama, kao što je nesumnjivo slučaj sa seobama Grka u njihovu novu postojbinu.

U doba kada su se Indoevropljani doselili na Balkansko poluostrvo bilo je ono nastanjeno starincima, čiji je jezik vršio osetan uticaj na jezike tih doseljenih naroda, što se ogleda u čitavom jednom nizu fonetskih i morfoloških pojava, koje bitno odudaraju od indoevropskog jezičkog tipa, a naročito u rečniku. Utvrđivanje tih uticaja vrlo je teška stvar, jer su nam jezici tih starinaca vrlo malo poznati. Svi dosada pronađeni jezički spomenici predindoevropskih naroda na Balkanskom poluostrvu odreda su iz egejske oblasti, a njihovo izučavanje je još uvek u začecima. Kritskih natpisa u minojskom figuralnom i linearnom pismu iz 2. milenija pre n. e. ima poveliki broj, ali oni još nisu dešifrovani. Formula uklijanja bolesti, pisana na jednom papirusu, koji se čuva u Londonu, može se pročitati, ali dosadašnji pokušaji prevodenja tog teksta nisu ni najmanje ubedljivi. Sem tih, u stvari još neispitanih jezičkih izvora, u toj oblasti ima još četiri natpisa: dvostruki natpis na jednoj steni sa poprsejem ratnika na ostrvu Lemnosu i tri natpisa iz Praisona u istočnom delu Krita, svi u grčkom alfabetu 5. i 4. veka pre n. e. Jezik ovih natpisa podudara se sa etrurskim u Italiji i pripisuje se s pravom Tyrsenima, koji su po Tukididovu svedočanstvu živeli na Lemnosu, a koje Homer zove Pelasgi. To se ime početka odnosilo samo na staro stanovništvo tesalske ravnice, koje su doseljeni Grci tako nazvali po njihovom prebivalištu (*Pelag-skoi* od *pelagos* „ravnicа“), a kasnije su pisci to ime proširili na ostala zatečena starosedilačka plemena, tako da Tukidid među Pelasge ubraja i Tyrsene. On je naišao na njihove tragove u Plakiji i na Helespontu i severno od Chalkidike, gde je utvrdio i svoje pelasgiske Tirsene, kojih jezik on naziva varvarskim, iz čega pak sledi: da je jezik tog prastanovništva bio srodan za tyrrenskim, a tim i za etrurskim.

Drugi, vrlo značajan, izvor za određivanje srodničkih veza predindoevropskog stanovništva na Balkanskom poluostrvu je toponomastika, jer se toponimi — i to toponimi u najširem smislu reči, dakle imena reka, jezera i brda, predela i naselja — uporno održavaju i posle

asimilacije ranijeg stanovništva. Put izučavanju tih predindoevropskih toponima utro je, ravno pre jedan vek, komparatista A. F. Pott, utvrdivši podudaranje sufiksa *-nth-* u grčkim toponimima i sufiksa *-nd-* u toponimima Male Azije⁸⁰. Značajan korak unapred učinio je zatim C. Pauli u svom delu o predgrčkom natpisu na Lemnosu, utvrdivši predgrčko-maloazijski sufiks *-s(s)-*⁸¹. Učestanost toponima s tim karakterističnim sufiksima — a vrlo često i sa istim osnovama — u Kariji, Likiji i Lidiji i egejskoj oblasti dovela je u nauci do predstave o srodnosti jezika Etruraca-Pelasga u Evropi: Karijaca, Likijaca i Lidijaca u Maloj Aziji. A kada je F. H o r m n e l u svom osvrtu na Paulijevo delo (Archiv für Anthropologie 1890, 251 i sl.) u tu grupu predindoevropskih jezika, koje on naziva alarodskim, svrstao i južnokavkaske dijalekte, elamiski, kosejski i hattidski u Aziji, i retski, ligurski i iberski u Evropi, Pauli je u drugom tomu svoje knjige posvećene natpisu na Lemnosu (1894) pristupio analizi svih tih jezika, i smatrajući utvrđenim jezičko srodstvo Etruščana i lemniskih Pelasga, ustvrdio verovatnost srodstva etrurskog, karijskog, lidijskog, likijskog i elamiskog, južnokavkaskog, retskog, ligurskog i iberskog jezika. Još širu grupu obuhvataju izučavanja K. O š t i r a, počev od njegovih Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft (1921), koje otvaraju novu epohu mediteranske i paleoevropske lingvistike utvrdivanjem osnovnog akcenatskog sistema koje određuje ovo mediteransko-paleoevropsko jezičko srodstvo⁸². Iako je jasno da je u toj ogromnoj oblasti bilo i moralo biti i pomeranja i preslojavanja, kakvih ima u svakoj grupi srodnih jezika, probilo se za poslednje tri decenije u nauci saznanje da je prvobitno postojala jedna neindoevropska etničko-lingvistička povezanost od Kavkaza do Pirineja. Od ovog ogromnog mosta ostala su dva krajnja stuba, izmakla talasima indoevropskih doseljenika, koji su tokom vremena preslojili sve ostalo: kavkaski na istoku i baskiski, nova faza iberskog jezika, na zapadu.

48. U tu mediteransku oblast ulazi bez ikakve sumnje i severni Balkan, gde je bila ranija postojbina Arbanasa, a gde se, koliko na istoku toliko na zapadu, javljaju stari toponimi obrazovani mediteranskim sufiksima kao npr. *-s(s)-*, upor. *Arnissa* (kod Drača), *Naissus* (u Dardaniji), *Turissa* (u Makedoniji), *Almissa* (u Dalmaciji), koji je opštemediteranski (upor. *Larissa* u Grčkoj i centralnoj Italiji, *Erbessos* na Siciliji, pa *Iturissa*, *Segissa*, *Salpessa* na Pirenejskom poluostrvu) ili — *ua* u imenima gradova kao *Budua* (danas Budva): *Malua* (u Dakiji) (upor. lig. *Genua* i iber. *Ascuā*, *Burdua*, *Cartua* itd.), pa *-anna* u predindoevropskom imenu reke Bojane *Barbanna* (upor. identično ime francuske reke *Barbanne* i staro reke *Ser.nane* — *Sermannā*). To isto važi i u pogledu na sufiks *-sta* u predilirskom imenu Siska — *Segesta* (upor. *Segesta* na Siciliji i ligursko ime mesta *Segesta*, danas Sestri di Levante), trački sufiks *-esc* (upor. *Drabescos*, *Garescos*: iber. *Comenes-ci gens*, *Edesco* itd.), morfem *p* u epir. *Kassopoi* i kavkaski pluralni sufiks *-p* — u *Kaspioi*, elam. *Mata-pe* „Me-

⁸⁰ Die Personennamen und ihre Entstehungsarten auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen 1853, drugo izdanje 1859 str. 451.

⁸¹ Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos I 1886.

⁸² Upor. naročito A. Trombetti, Saggio di antica toponomastica mediterranea: Arhiv za arban. star. III (1926) 1—16; 2° izd. Studi etruschi VI.

dijci“ itd. Štaviše, izvesni sufiksi, koji su se doskora smatrali kao tipični indoevropski sufiksi, svojstveni tračkom i ilirskom jeziku, razotkrili su se kao mediteranski, upor. npr. *Albona* (u Istri), *Salona* (u Dalmaciji) i lig. *Dertona*, ili sufiks *-nt* u (pred)ilirskim imenima mesta, kojim se označava pripadnost, susedstvo, geografski položaj (upor. npr. ilirsko ime mesta *Tarent* u južnoj Italiji izvedeno pomoću *-nt* od imena obližnje reke *Tara*, koje se ne da odvajati od egejskog *-nd* ni od *-nt* u ligurskom. (*Pergantio*, *Juventio mons*, *Bergontium*), ni od *-nt* i *-nd* u toponimima Iberskog poluostrva kao npr. *Cascantum*, *Lucurgentum*, *Saguntum* i *Curanda* u Asturiji, *Gerunda* (između Barcelone i Pirineja) itd. Pored tih sufiksa za mediteransko pripadništvo predilirskog i predtračkog jezika govore nepobitno i identični toponimi, npr. sem pomenutih imena reka *Barbanna* i *Tara*, i imena *Segesta*, i ilir. *Astura* (između Norika i Panonije), trač. *Bela-stura-s*, ime pritoke reke Po u Severnoj Italiji *Stura* i ime reke *Astura* na Iberskom poluostrvu, pa ilir. *Arba* (danas *Rab*) u severnom Jadranu i *Arbion oros* na Kritu, maked. *Turissa* i iber. *Iturrisa*, tračko ime reke *Almus* (u Moesia inferior = danas *Lom*), ligur. *Alma*, ilir. ime mesta *Celeia* (danas *Celje* u Sloveniji) i ligursko plemensko ime *Celeiates* itd. itd. Značajno je, u vezi s tim, da se u mnogobrojnim slučajevima može protumačiti i predindoevropska osnova toponima pomoću mediteranskih apelativa, upor. npr. maked. *Turissa*, iber. *Iturrisa*: bask. *iturri* „izvor“, ilir. *Asemos* (danas arban. *Ishmi*), tračko ime reke *Asamos* (danas *Osūm*), koje mora da znači „Kamenica“ zbog predgrč. *asám-inth-os* „kamena kupka“, koje je predindoevropsko ne samo zbog sufiksa *-inth*, nego i zbog istovetnosti osnove očuvane u sumerskom apelativu *asam* „kamena posuda za vodu“⁸³.

49. Ma koliko bio malen broj od antičkih pisaca zabeleženih tračkih i ilirskih reči, među njima nahodi se izvestan niz reči koje su nesumnjivo mediteranskog porekla, kao npr. trački *salia* „kozja trava“: ligur. *salunca*⁸⁴ ili ilir. lat. *mannus* (od *mandus*) „konjic“, mesapsko-ilirsko ime božanstva *Jupiter Menzana*, kome su se žrtvovali konji, arban. *m̧z* (tosk. *m̧z* „ždrebe“, *m̧ze* : (tosk. *m̧zē* „ždrebica“: bask. *mando* „mazgov“)⁸⁵. Zato je samo po sebi razumljivo da je u rečniku arbanaškog jezika, još u sadašnjem stanju etimoloških ispitivanja, utvrđen poveći broj predindoevropskih relikata, kakvi su npr. arban. *ardhi*: bask. *ardao* „vino“, *bisht*: bask. *buztan*; *brenē*: iber.-rom. *brenia* (u špan. *breña*); *gashrēr*: bask. *gastera*, — *karpē*: bask. *karbhe*; *kērmill* (sa *i* od *y*) : predgrč. *akra-mylla*, — *korán*: bask. *arraig karri*; *mal*: bask. *mall*; *shegē* bask. *sagar* „jabuka“, kavk. *žagar*; *sh-kabē*: etr. *kapys*; *sh-kurre*: bask. *ez-kurr* itd. itd.⁸⁶.

Tim uticajima predindoevropskog supstrata na arbanaški jezik ima se svakako pripisati i gubitak izvesnih starih indoevropskih reči u arbanaškom jeziku. Tako je prastaru indoevropsku reč za sina* *sunus* (v. § 15)

⁸³ Tim putem udario je, u pogledu na iberski, još W. von Humboldt, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*, Berlin 1821. Za *Asamos* upor. Oštir, Arhiv za arban. star. II.

⁸⁴ Oštir, Arhiv za arban. star. II.

⁸⁵ Upor. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache* 276; Schrader, *Reallexikon* 623.

⁸⁶ Upor. A. Trombetti, *Le origini della lingua basca*, Bologna 1925, 154 i sl. i naročito Oštir, *Beiträge*, passim.

odmenio naziv *bīr*, a naziv za kćer **dughā₁tēr* (v. § 15) naziv *bijē* koji nahodimo i na ilirskim natpisima (venet. *bila*, mesap-ilir. *bilia*). Tim istim uticajima objašnjava se vrlo verovatno što u arbanaškom jeziku *moirē* ne znači kao u ostalim indoevropskim jezicima „mati“ nego „sestra“, jer je na porodičnu terminologiju arbanašku vršio uticaj mediteranski matrijarhalni sistem, koji se tako jasno ogleda i u tragovima *couvade*. Mediteranskim uticajima objašnjavaju se i tragovi vigezimalnog sistema brojenja (*dy zet*, *tri zet*, *kater zet* = 2×20 , 3×20 , 4×20) kao i u najudaljenijem istoku alarodske jezičke oblasti, u sumerskom jeziku (*ni-min* „ $40 = 20 \times 2$, *ninn-ū* „ $50 = ni - in$ „ $20 \times 2 + ū$ „ 10 “) i najkrajnjem zapadu, u baskijskom *berr-ogei* „ 2×20 “. S tim intenzivnim uticajima u potpunom je skladu i artikulatorno dejstvo supstrata, zamena medija sa tenuis fortis, koja je i ilirska, a koja potseća na etrurski, i palatalizacija *a*, *ō*, *ū*, u *e*, *e* (preko **ō*) i *ū* (v. § 31). Nije isključeno da je tračko-arbanaški prelaz *kt* u *t* (v. § 28) mediteranski, jer je on i etrurski (*utave*), a sigurno i iberski, kao što se vidi po tome što se u Španiji keltska imena kao *Ambactus* javljaju u obliku *Ambatus*, i kritski, gde je *-tt-* zamena starog *-kt-*.

VI

LATINSKOROMANSKA EPOHA

50. Latinskoromanski udeo u arbanaškom rečniku je toliki da je u onoj fazi albanologije u kojoj je naučno ispitivanje arbanaškog jezika, u cilju raspoznavanja genuinog arbanaškog jezičkog tipa, stajalo u znaku izdvajanja stranih elemenata, značaj latinsko-romanskih uticaja na arbanaški jezik toliko precenjen da je ovaj smatran mešovitim jezikom u pravom smislu reči, tj. „poluromanskim jezikom“, i to ne samo u pogledu na rečnik nego i u pogledu na njegovu gramatiku, i to naročito na morfologiju. Tim pravcem udario je, fatalno, i sam Franz Bopp, koji je baš na osnovu izvesnih morfoloških kriterija utvrdio indoevropski karakter arbanaškog jezika⁸⁷, a Gustav Meyer, idući tim tragom, dokazivao je ogromni latinski uticaj u specijalnoj raspravi o arbanaškoj morfologiji⁸⁸ i u obradi latinskih elemenata arbanaškog jezika u prvom izdanju Gröber-ova Grundriss der romanischen Philologie.

Taj latinski pravac potisnut je već pod kraj 19. veka kritičkim stavom koji je prema njemu zauzeo danski romanist i balkanolog Samsfeld — Jansen⁸⁹ i obrtom koji je njegov zemljak, komparatist Holger Pedersen izvršio u pitanju karaktera arbanaške morfologije u svojim raspravama posvećenim istorijskogramatičkim problemima arbanaškog jezika i u uvodu u svoju fundamentalnu studiju o labiskom dijalektu⁹⁰.

⁸⁷ *Über das Albanische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen*, Abhandlungen der Preussischen Akad. der Wissenschaften, Phil. hist. Kl. 1854.

⁸⁸ *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di N. Caix e U. A. Canello*, Firenze 1886, 103 i sl.

⁸⁹ *Nordisk tidskrift for filologi* 3 r. 105 i sl.

⁹⁰ *Albanesisch: Texte mit Glossar*, Leipzig 1895 (Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Phil.-ling. Kl. 153).

U Meyer-Lübke-ovoj preradi pomenute Meyerove obrade latinskih elemenata arbanaškog jezika u drugom izdanju Gröberova Grundrissa (Strassburg 1907) uklonjeni su, sem jednog jedinog slučaja svi latinizmi koje je u arbanaškoj morfologiji zastupao G. Meyer, a odbačeno je i Boppovo učenje o latinskom poreklu aorista na *-va* (*këndova*; lat. *cantābam*). Pedersenovim dopunama ovog Meyer-Lübke-ova dela⁹¹ otpalo je i mišljenje da su čitavi modalni sistemi (kao npr. optativ aorista) i u arbanaškom jeziku najbrojnija verbalna kategorija na *-on* latinskog porekla. Krajnji rezultat do kojega dolazi Pedersen jeste da u arbanaškoj fleksiji latinskih uticaja uopšte nema. I to je neosporno.

Iako je Meyer precenio latinski uticaj u arbanaškoj tvorbi reči (u 2-om delu svojih Alb. Studien⁹², u svojoj gramatici⁹³ i u svom etimološkom rečniku arbanaškog jezika⁹⁴), izvesni latinski uticaji na tvorbu arbanaških reči ipak su neosporni. Ovamo spada isključivo mali broj latinskih sufiksa (kao — *arius*), ali se i on mora smanjiti. Još Pedersen je⁹⁵ za arbanaški jezik revindicirao obrazovanja na *-im*, Jokl prefiks *š*, (od ievr. *šim*) i sufiks *-sē*, *-i*⁹⁶, a ja sam utvrdio da je i *-one* genuini arbanaški sufiks⁹⁷.

U sintaksi, koja još uvek predstavlja najmanje obrađenu oblast arbanaškog jezika, staroj koncepciji o dvojnomoj karakteru arbanaškog kao „poluromanskog jezika“ vraća se Max Lambertz u svome radu o hipotetičnoj rečenici⁹⁸, gubeći pri tome iz vida da sintaksička arbanaško-romanska podudaranja ne impliciraju romansko poreklo, i to tim manje što se ta „arbanaško-romanska podudaranja“ nahode i u vanbalkanskim slovenskim jezicima (ruskom i češkom), a i u nemačkom jeziku.

51. Na Balkanskom poluostrvu razvila su se dva romanska jezika: rumunski u unutrašnjosti njegovoj⁹⁹ i „dalmatski“ tj. indigeni (predmetički) jezik istočne obale jadranskog primorja koji se u gradu Krku održavao do kraja 19. veka, a u dalmatinskim gradovima do pred kraj srednjega veka¹⁰⁰. Romanski se govorilo i u gradovima severne Albanije, gde se poslednji Romani pominju u Drištu još pred kraj srednjeg veka¹⁰¹. Stoga se samo po sebi nameće pitanje: koji je položaj arbanaško-romanskog prema rumunskom s jedne, i primorskoromanskom s druge strane.

52. Crte, zajedničke svemu balkanskom latinitetu odreda su arhaične, a to su: 1. čuvanje međuvokalnih latinskih *-c-*, *-t-*, *-p-*, *-s-* (npr. rum. *-atā*, arbano-roman. *-atē*, jdalm. *-ata*, krč. *-uōta* od lat. *-ata*

⁹¹ *Jahresberichte über die Fortschritte der romanischen Philologie* IX/1, 206 i sl.

⁹² *Sitzungsberichte der Wiener Akad.*, Phil.-hist. Cl. 107/1, 1884.

⁹³ *Kurzgefasste Grammatik der albanischen Sprache*, Leipzig 1888.

⁹⁴ *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.

⁹⁵ o. c. 212.

⁹⁶ *Studien zur albanischen Etymologie und Wortbildung* G. 112 i sl.

⁹⁷ *Albanorum. Stud. I.* Upor. i Treimer, *Slavia* II.

⁹⁸ *Indogermanische Forschungen* XXXIV, i sl.

⁹⁹ U tome se danas slažu svi, pa i pristalice teorije o kontinuitetu ostatka rumunskog življa u Dakiji i posle Aurelianove evakuacije stanovništva, upor. E. Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*.

¹⁰⁰ M. Bartoli, *Das Dalmatische*, I § 131—133.

¹⁰¹ M. Šufflay, *Statuta Drivasti* (Biblioteka Arhiva za arban. star. knj. 4).

itd.), 2. gubitak krajnjeg *-s*, koji pretstavlja jednu latinsku inovaciju¹⁰². Meyer-Lübke-ovo mišljenje da je lat. *-s* bilo očuvano u doba kada su u arbanaški jezik ušli najstariji njegovi latinski elementi sasvim je neodrživo. Ono se zasniva na pretpostavci da je *b* u arban. *rremb* od lat. *ram(u)s* prelazni glas između *m* i *s*¹⁰³, a *g* u arban. *peng* umetanjem *g* između *ñ* (lat. *pinnus* od *pignus*) i *s* posle ispadanja *-u*¹⁰⁴, što je nemoguće, kako pokazuje arban. (dijal.) *sheng* od lat. *neutruma signum*, gde ne može biti govora o krajnjem *-s*. Primeri kao staro arban. *tremb*: grč. *trémō*, *lēmb* od arap. *melemm* pokazuju jasno da krajnje *-b* nije prelazan glas, nego da je u arbanaškom jeziku nastalo duljenje krajnjeg — *m* po otpadanju etimološkog krajnjeg vokala, pa se onda izvršila disimilacija — *mm* u *-mb*, isto kao u arban. *pelind-i* od slov. *pelin*, gde je produženo *nn* disimilovano u *nd* zato što je to dugo *n* bilo druge prirode, jer je etimološko *gn*, sbog velarnog karaktera glasa *g* pred *ñ*, još u latinskom jeziku prešlo u *ñn*¹⁰⁵. Put od *mm* do *ng* je i opet disimilacija¹⁰⁶.

Zajedničkih prarumunsko-dalmatskih-albanoromanskih inovacija, međutim, nema. Kao takva smatrala se za dugo labijalizacija velara u latinskim grupama *ct* i *x* (*ks*) u arban. *luftē*, rum. *luptă* (= lat. *lūcia*) dalm. *vapto* „8“, rum. *opt* (lat. *octo*), arban. *kofshē*, rum. *coapșă*, slov.-rom. (Dubrovnik) *Kopsa*¹⁰⁷, što međutim ne stoji, jer je *pt* u dalm. *vapto* analoško prema *siapto* „7“ (= lat. *septem*), a srp. *kopsa* pozajmljenica iz jezika vlaških stočara. U starodalmatskom grupe *kt*, *ks* ili su očuvane (v. § 44) ili prelaze u *-it*, *-is*, — upor. *lāite* (= lat. *lactes*), *froit* (= lat. *fructus*) u krčkom dijalektu dalm. *traita* (= lat. *tracta*) na Pelješcu i ime ostrvca *Maisan*, nazvanog po crkvi sv. Maksima (= lat. *Maximus*) sa romanskim *is* od lat. *x*(*ks*), slovenskim prelazom *i* u *a* i čakavskim prelazom krajnjeg *-m* u *n* (čakavski *govorin*: štokavski *govorim*)¹⁰⁸. U romanskim elementima arbanaškog jezika pored *ft* za lat. *-ct* javlja se i *it*, — upor. npr. *drejtē* od lat. *directus*, *trajtoñ* (od lat. *tractare*), starban. *fryit* (Cuneus prophetarum) od lat. *fructus*, dok su u rumunskom *pt*, *ps* jedina zamena latinskih grupa *ct*, *x*, — upor. rum. *drept* = lat. *directus*, *frupt* = lat. *fructus*. Mišljenje da je dvojakost arbanaških refleksa lat. *ct*, *x* uslovljena bojom prethodnih vokala, tj. da se *k* pred *t*, *s* posle palatalnih vokala palatalizuje, a posle labijalnih prelazi u labijal¹⁰⁹ nije u skladu sa jezičkom gradom arbanaškom (upor. geg. *diftoj*, tosk. *dēftoñ* od lat. *dictare*), a tako isto ni tvrdnja da se *ct* posle *a* javlja samo *it*¹¹⁰

¹⁰² Upor. G. Mohl, *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*.

¹⁰³ Gröber's *Grundriss der romanischen Philologie* I² 1050 (§ 34); tako misli i Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereich des Albanischen*; *Arhiv za arban. starinu* I.

¹⁰⁴ Alb. peng.: *Arhiv za arban. starinu* III 205—206.

¹⁰⁵ Upor. Leumann-Hofmann, *Lateinische Grammatik* 57.

¹⁰⁶ Upor. Uzajamni odnosi balkanskih jezika I § 16. Za disimilaciju *-n -nn/-nd* upor. M. Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung*.

¹⁰⁷ M. Bartoli, *Das Dalmatische* I 297; S. Pușcariu, *Locul limbii romine între limbile romanice* 27; Skok, *Zeitschrift für roman. Philol.* LIV, 424; v. Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachen*, ibid. LVI.

¹⁰⁸ Barić, *Južnoslovenski filolog* III (1922—23) 209; Uzajamni odnosi § 21.

¹⁰⁹ Upor. v. Ettmayer, *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie* XXVI, 10; Meyer-Lübke, *Mitteilungen des rumänischen Instituts* I; Sanfeld, *Linguistique balcanique*, § 29; Jokl, *Revue internationale des études balkaniques* III 64 i sl.

¹¹⁰ Jokl o. c.

(upor. *t(r)afstar* „levak“ od lat. *tractarium* pored *trajtój* „začinjam jelo“ od latinskog *tractare*). Po mojem mišljenju zamena grupe *kt*, *ks* sa *ft*, *fsh* u arbanaškim rečima latinskog porekla je ranija, a zamena *it*, *is* novija. To znači da su morala postojati dva hronološki i geografski odvojena sloja romanskih elemenata u arbanaškom jeziku, prvi sa *ft*, *fsh* u starijoj postojbini arbanaškoj u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva (v. § 49) u simbiozi sa romanskim elementom u kojoj se formirao rumunski narod i jezik, i drugi sa *it*, *is* — u novijem kontaktu Arbanasa sa primorskim Romanima posle spuštanja Arbanasa na primorje, koje se danas općenito smatra poznim arbanaškim naseljem¹¹¹. Grupi *ft* u arbanaškom (*t(r)afstar*, *kofstor*, kao i *fsh* u *kofshe*, odgovara fonetska zamena *pt*, *ps* tih grupa u prarumunskom jeziku (upor. rum. *treapta* = lat. *trajecta*, *cuptor* = lat. *coctorium*, *coapsă* = lat. *coxa*), a refleks *it* za lat. *ct* (u starb. *fryit* = lat. *fructu*, arban. *dreite* = lat. *directus*, *trajtoñ* = lat. *tractare*, *pajtoj* = lat. *pactare*) starodalm. zameni *it* u krč. *froit* = lat. *fructus*, *laite* = lat. *lactes*, jdalm. *traita* = lat. *tracta*. U prilog ovoga shvatanja govori i to što su i odstupanja u prvom, prarumunsko-arbanaškom sloju identična, — upor. *sh* (mesto *fsh*) u arban. *lēshój* i *s* (mesto *-ps*) u rum. *lasă* (od lat. *laxare*) (mesto *fi*) u arban. *fluturon* i rum. *t* (mesto *fi*) u rum. *flutură* (= lat. *fluctulare*). Karakteristično je u vezi s tim podudaranjem i to što u arbanaškom jeziku latinskoj grupi *-nct* — u izvesnim rečima odgovara *-mt* isto kao u rumunskom (upor. arban. *gjymtyrë* = lat. *junctura* — rum. *umt* = lat. *unctus*) nasuprot *-nt-* u arban. *shënt*, dalm. *suont* od lat. *sanctus*.

U dvojakosti refleksa latinskih grupa velar + dental ogleda se, vrlo verovatno, uticaj različitih supstrata: ilirskog na jadranskom primorju i tračko-arbanaškog u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Posredna faza između lat. *ct* i primorskoromanskog *it* bila je zacelo *ht*, a ona je očuvana u imenu božice *Rehtia* (Este): lat. *rectus*, grč. *orektós*¹¹². S druge strane, zamena velara pred *t* labijalima, objašnjava se reakcijom arbanaško-tračkog jezika, gde su ievr. grupe *kt*, *ks* bile već u predlatinsko doba uproštene (v. § 44) protiv jedne tom jeziku neobične grupe¹¹³. Da grupa *ct* nije bila podnošljiva tračko-arbanaškom supstratu na kojemu se razvio prarumunski jezik pokazuje jasno matateza lat. *pecten* u *kepten*, na koje se svodi rumunski dijalekatski oblik *čăptir*¹¹⁴.

53. Dvojakost romanskog sloja, kontinentalnog i primorskog, ogleda se i u drugim crtama. Jedino tako može se objasniti što u nekim rečima latinskog porekla lat. *a* ostaje neizmenjeno, isto kao u rumunskom jeziku (upor. arban. *shirat*, rum. *strat* = lat. *stratum*), dok je u drugim lat. *a*

¹¹¹ Jokl, *Albaner* u Ebertovom *Reallexikon der Vorgeschichte* I 90; M. Vasmer, *Zeitschrift für slav. Philol.* V 280.

¹¹² Upor. E. Vetter, *Messapische und venetische Wortdeutungen: Glotta* XX (1931) 39 i 73.

¹¹³ Meyer-Lübke, *Mitteilungen des rumänischen Instituts* I; Rosetti *Bulletin linguistique* III (1935) 74.

¹¹⁴ Upor. moje *Uzajamni odnosi* § 31. Najnoviji pokušaj A. Vaillant, *Bulletin linguistique* XIV (1946) 8 i sl. da utvrdi *xt* kao posrednu fazu između lat. *ct* i rum. *pt* potpuno je promašen. Bugarsko ime *Doxs* i *doxtor* „uzglavlje“ na koje se on poziva, nisu refleksi lat. reči *dux* i **ductārius*, nego staroturske bugarske pozajmljenice *doxs* „vepar“ i *dogdor* „uzglavlje“ na koje je poodavno ukazao M. Mikola, *Journ. Soc. Finno-ougr.* XXX N° 33, 11 i sl.

zamenjeno sa *e*, isto kao u južnodalmatskom, — upor. arban. *qytët* = lat. *civitate*, *mbret* = lat. *imperator*, *heshtë* lat. *hasta* — dalm. *lena* = lat. *lana*, *remo* = lat. *(ae)ramen*, *pen* = lat. *pane*, *chesa* = lat. *casa*. Ta dvojakost romanskog sloja u arbanaškom jeziku, prarumunskog i primorskoromanskog, ogleda se jasno i u dvostrukim refleksima lat. *ŭ*. U rumunskom jeziku očuvala se kvalitativna razlika između lat. *ŭ* (klas. lat. *ŭ*) i *o* (klas. lat. *o*), upor. rum. *bucă* (= lat. *bucca*) : *nod* (= lat. *nodus*). S tim se potpuno poklapa alban. *bukë* i *nej*, (sa *e* od *o*), ali u romanskim elementima arbanaškog jezika ima više pouzdanih primera u kojima latinskom *ŭ* odgovara *o*: *zmojle* = lat. *exmŭlgia*, *groft* = lat. *crŭpta*, isto kao u vulgarnolatinskim refleksima *u* u natpisima rimske Dalmacije (*avoncolo* = klas. lat. *avunculo* CIL III 8465 Naron) i u izumrlom dalmatskom jeziku, gde su refleksi lat. *o* i *ŭ* sa vrlo poznom diftongacijom *o* u *au* isti: *năuk* „orah“ = lat. *nŭce*, *jaura* „čas“ = lat. *hora*.

54. Tom dvojakošću romanskog sloja u arbanaškom jeziku objašnjavaju se, najzad, i stara leksička podudaranja između starodalmatskog i arbanaško-romanskog, s jedne, i arbanaškoromanskog i rumunskog s druge strane. Tako je u rum. *creier*, arban. *krie* očuvan stari latinski oblik *cerebrum*, koji je u starodalmatskom odmenio noviji, prošireni oblik *cerebellum* = krč. *karviál*; rum. *cuscru* i arban-rom. *krushk* svode se na lat. *cónsocer* nasuprot dalm. *konsegro* (Das Dalmatische I 279, II 268, 407) od lat. *consócer*. U vezi s tim dvostrukim slojem romanizama u arbanaškom jeziku vrlo značajne su, najposle i karakteristične, promene značenja latinskih reči koje su ograničene samo na rumunski i arbanaški, kao npr. rum. *cuvînt* „reč, govor“, arban. *kuvend* (= lat. *conventus*) za razliku od lat. *parabula* u stdalm. *palaure* (Krk); upor. i rum. *drac* „davec“, arban. *dreq* od lat. *draco* „zmaj“, rum. *merge* „hodati“, arban. *mërgonj* „udaljavati se“ od lat. *mergere* „tonuti“, koje Pušcariu vrlo duhovito dovodi u vezu sa čobanskim silaženjem s brda u dolinu; rum. *padure*: arban. *pyll* (od *pe(d)ylle* od metatetičkog vulgarnolatinskog oblika *padule* zbog značenja „šuma“ ne „bara“ kao u dalm.), koji jasno ukazuju na to da su specifične topografske prilike, zajedničke precima Arbanasa i Rumuna, mogle omogućiti ovu karakterističnu semantičku promenu. U te semantičke arbanaško-rumunske paralele idu još: arban. *kuj*: rum. *cuiu* od lat. *cuneus*; arban. *kursěj*, rum. *a cruşă* „štediti“ od lat. *curtiare* „skratiti“, arban. *vënrë*, rum. *venîn* „žuč“ od lat. *venenum* „otrov“, arban. *urrěj*; rum. *a uri* „mrzeti“ od lat. *horrere* „biti krûť“, arban. *fëlqinë*: rum. *falcă* „vilica“ od lat. *falx* „kosa“, arban. *shesh*: rum. *şes* „ravnica“ od lat. *sessum* „sedište“, arban. *qertói*: rum. *a certă* od lat. *certare* „boriti se“, verbalni supstantivi arban. *qartë*: rum. *ceartă*; arban. *shkret*, rum. *secret* „pust“ od lat. *secretus*; arban. *shalët*: rum. *şale* „slabine“ od lat. *sella* „stolica“, arban. *mëngoi*: rum. *a manecă* „uraniti“ od lat. *manicare* itd. itd. Taj semantički paralelizam, uslovljen starom arbanaško-prarumunskom simbiozom, ogleda se i u arbanaškom kalkiranju rumunskih značenja, upor. npr. arb. *vjet* u značenju „prošle godine“ i rum. *an* u adverbijalnoj upotrebi (lat. *anno*) u tom istom značenju.

55. Tom starom arbanaško-rumunskom simbiozom objašnjavaju se i rumunske pozajmljenice iz staroarbanaškog jezika, upor. arban. *brez* (od *bren-zë*): rum. *brău*; arban. *buzë*: rum. *budză*; arban. *bung*: rum. *bunge*

„šuma od bunja“; arban. *dhallë*: rum. *zară* „zgrušano mleko“; arban. *fshat*: rum. *fsat* „selo“; arban. *moshë*: rum. *moș* „starac, ded“ fem. *moașă* „baba“, arban. *mushk*: rum. *mușcain*; arban. *thumbullë*: istrum. *sāmbur*, makrum. *sāmbure*, megl. *șomburi*; arban. *bredh*: rum. *brad* (novi singularni oblik napravljen prema pluralu *brazī* po ugledu na reči sa singularnim *-d*, a pluralom na *-zi*, (Graur, Romania LIII 383); arban. *modhullë*: rum. *mazăre* „grašak“ itd., itd. Za tačnost hronološke ocene ovih arbanaško-rumunskih isoglosa treba držati u vidu da se nahode u svima, u istorijsko doba već odvojenim, rumunskim dijalektima, i da se stoga mora zaključiti: da se arbanaški uticaj na rumunski jezik vršio još u rano prarumunsko doba. S tim se potpuno slaže i fakat, da su se u rumunskom jeziku očuvale arbanaške reči u njihovom praarbanaškom fonetskom liku, (rum. *mazăre* sa starim *a* koje je u arban. evoluiralo u *o*: *modhullë*), odnosno što su one prošle kroz iste promene kao i rumunske reči latinskog porekla, upor. *brenum* = rum. *brîu* kao lat. *frenum* = rum. *frîu*.

56. Potpuno u skladu sa učenjem o ranoj arbanaško-rumunskoj simbiozi u unutrašnjosti Balkana je i okolnost što u primorskim staroromanskim dijalektima nema traga starim arbanaško-rumunskim jezičkim crtama. Od fonetskih ovamo spadaju, sem labijalizacije *k* pred *t*, *s* (v. § 44, 52) podjednaka sudbina krajnjih vokala (*-e* ostaje, *a* se reducira u arban. *ë* = rum. *ă*, *-i*, *-o*, *-u* otpadaju) i podjednaki razvikatk *a* pred *n*, koji sigurno nije romanski,¹¹⁵ u tvorbi reči podudarnost brojeva: rum. *al- trei -le* i arban. *i -tre -të*, zbog kojih će i rum. *un -spre -zece* „11“ i *duazeci* „12“ biti građeni po uzoru na arbanaški, a ne slovenski,¹¹⁶ pa sufiks — *onia* za obrazovanje feminina od imenica muškog roda (ujk — ujkanje, rum. *urs* „medved“ — *ursoaie* „medvedica“ od starijega, u meglenskom dijalektu očuvanog oblika *ursoaia*);¹¹⁷ arban. *-shor*: rum. *-(i)șor*¹¹⁸ i paralelizam arbanaškog sufiksa *-uk* i *uq* (*-ok* i *oq*) i rumunskog *-uc* i *uf*,¹¹⁹ — u sintaksi rumunski infinitiv sa prethodnim *a* po uzoru na arbanašku (gegijsku) upotrebu glagolske imenice, obrazovane od beščlanog participa perfekta sa prethodnim *mə* za infinitiv (rum. *a mânca*: arban. *me hāngër*), pa uopštavanje glagola „imati“ kao pomoćnog glagola u prošlim složenim vremenima. (arban. *ka vdek*: rum. *a murit*), koje će naprotiv biti romanskog porekla, kako pokazuje jednako uopštavanje u južnoitalijanskim dijalektima¹²⁰ itd.

57. U zajedničke arbanaško-rumunske crte neki ubrajaju i postponovani član, koji u arbanaškom zacelo nije romanskog porekla (v. § 35), ni u rumunskom arbanaškog porekla, iako izvesna uzajamna veza ipak postoji. U novije vreme Graur potpuno odvaja rumunski postponovani

¹¹⁵ Upor. Gamillscheg *Zeitschrift für romanische Philologie* XLVIII 480.— U ove zajedničke arbanaško-rumunske vokalske crte neki ubrajaju i redukciju nenačlašenog *a*. Ali kako ona obuhvata i arbanaške reči italijanskog porekla, pre će biti da je ta redukcija recentna pojava, nego da je trajala do te tako pozne epohe.

¹¹⁶ Upor. Mayer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*. 26.

¹¹⁷ Upor. Barić, *Albanorumänische Studien I: Treimær Slavia II*.

¹¹⁸ Upor. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen* 23—24, 312.

¹¹⁹ Upor. Jokl, *Indogermanische Forschungen* XLIV, 53—59.

¹²⁰ Upor. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch* 16.

član od arbanaškog, jer smatra da put od lat. *homo* do rum. *omul* vodi preko faza: *homo ille bonus*, *homo-ille bonus*, *homo ille*, tj. da je rumunski postponovani član postao od člana koji je prethodio adjektivu (upor. Romania L 475—481). Principski moguće, to shvatanje nije verovatno, jer je prepozitivna upotreba u rumunskom jeziku ista kao u arbanaškom. Prepozitivni član *i* (= ievr. demonstrativ **ei*, **is*, v. § 10) stoji u arbanaškom jeziku između imenice i prideva ili atributivnog genitiva i slaže se s njim u broju, rodu i padežu, upor. *mal i larte* „mons ille altus“, gen. *mali tē lartē*, *bir i mbretit* „filius ille regis“, gen. *biri tē mbretit*, a sa postponovanim članom *mal-i i lartē*, gen. *mali-t tē lartē*, — rum. *Stefan cel mare* „Stephanus ille magnus, *calul cel frumos*“ equus ille pulcher, *inelul cel de aur* „anulus ille de auro“, *calul frumos al vecinului* „equus pulcher ille vicini“ itd. Kako je poznato, primera postponovanog *ille* ima u vulgarnolatinskim tekstovima (upor. in ipsa summitate montis *illius*, Peregrinatio 3, 5, speluncam *illam*, ubi... 3, 7, ubi factus est vitulus *ille*), zbog čega je više nego verovatno da je postojao i u balkanskom latinetu, ali uopštavanje postponovanog člana na štetu prepozitivnog u rumunskom jeziku imaće se ipak pripisati arbanaškom uticaju, i to tim pre što u izumrlom staroromanskom jeziku našeg primorja (tj. dalmatskom) tragova postopovanog člana nema¹²¹. Tragovi dvostruke funkcije latinskog *ille* kao demonstrativa i prepozitivnog člana ima i u drugim romanskim jezicima¹²². Zato je a priori verovatno da je i ovde, kao u uopštavanju postponovanog člana, arbanaški uticaj doprineo jačanju jedne analogne tendencije u balkansko-romanskom, iz koga se razvio rumunski jezik.

58. U poznije doba arbanaško-rumunskih odnosa spada bez sumnje rotacizam, tj. prelaz međuvokalnog *-n-* u *-r-*, uslovljen i u arbanaškom i u rumunskom jeziku nazalizacijom prethodnog vokala. On je bio poznat i gegijskom dijalektu i u doba prvih slovensko-gegijskih doticaja u severnoj Albaniji (v. § 61), dok od rumunskih dijalekata za nj zna samo severnorumunski i njegov izdanak, istrorumunski dijalekat, što znači da se rotacizam u rumunskom jeziku javio tek u doba kada se već razbila teritorijalna prarumunska zajednica udaljenjem južnorumunskih dijalekata od staroarbanaškog susedstva u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. S tim je u skladu i prva istorijska vest o *Vlahorihinoi* (kcd Prokopija De aedificiis IV 3) iz 6. veka, kao o već u to doba u oblasu reke *Rihios* nastanjenom vlaškom plemenu, dok je početak migracije te južnorumunske grupe mcrao svakako biti raniji, najdalje u drugoj polovini 6. veka, kada su arbanaški uticaji na prarumunski jezik bili već završeni. Tim se ranim izdvajanjem južnih Rumuna objašnjava ne samo odsustvo rotacizma nego i to što je broj starih arbanaških pozajmljenica u tim dijalektima daleko manji nego u severnorumunskom¹²³.

¹²¹ M. Bartoli, *Das Dalmatische* I 286—289.

¹²² Upor. Meyer-Lübke, *Grammatik der roman. Sprachen* III 535, pa dalm. kol (Bartoli o. c. II 535), a za lat. *ipse* u toj funkciji sicil. *ssu* Ascoli, *Archivio glottol. ital.* XV. 312 i sl.

¹²³ Po Philippide-u, *Originea Romanilor* II 712, koji uzima u obzir samo nesporne etimologije, u makedorumunskom 13, u meglenskom 9 prema 25 u severnorumunskom dijalektu.

59. Teško je reći do kada je trajala ta rana arbanaško-rumunska simbioza, ali zacelo ona nije trajala do 8. veka, kako misli Jokl¹²⁴, ili čak do 10. veka, kako misli Friedwagner¹²⁵. Joklovo mišljenje zasniiva se na pretpostavci da -*ā* u rum. *gata* „gotov“ ukazuje na arbanaško posredstvo između te reči i slov. *gotovā*, jer je -*a* arbanaški refleks slov. *ovā*, zbog čega on rekonstruiše arbanaški oblik *gata*. Tome ne bi protuslovalo korensko arbanaško *a* prema slov. *o*, jer se slov. *a* održalo čak do 9. veka¹²⁶, ali Joklovo tumačenje odnosa između rum. *gata* i slov. *gotovā* mora da se odbaci zato što je rum. *gata* indigena arbanaška reč *gat*, srodna sa stind. *ghatate*, grč. *nē-gáteos*¹²⁷, proširena rumunskim adverbijalnim sufiksom -*ā*. Presudan za vrlo pozno datiranje prekida arbanaško-rumunskih doticaja bio bi uistinu glasovni odnos između rum. *pārāu* i arban. *pěrrua* (od ievr. **per-rōn*) kada bi se za objašnjenje rum. *āu* moralo poći od prethodne arbanaške faze, nazalnog diftonga -*ōu*, jer se on javlja i u onim slovenskim elementima arbanaškog jezika koji ne pripadaju najstarijem sloju. Međutim, -*rāu* u rum. *pārāu* objašnjava se uticajem rumunske reči *rāu* „potok“ (od lat. *rivus*) isto onako kako se *roj* u bugarskoj reči *poroj* „potok“ objašnjava uticajem slov. *sūroj* istog značenja očuvanog u rum. *ciroi* „brzac“. Ako pak arban. *trase* i i jeste sev. rum. *trase* (od lat. *traxit*) iz toga nipošto ne sledi da su arbanaško-severnorumunski doticaji trajali do 9. ili čak do 10. veka, kako misli Friedwagner, jer on gubi iz vida da se *trase* nahodi samo u gegijskoj oblasti, prema čemu je ta rumunska reč mogla ući u arbanaški jezik jedino preko drimskih Vlaha, a ovi su se u tu severnoarbanašku oblast sigurno doselili posle Slovena. To nam pokazuje očuvano *s* u *trase*, koje u starijim slovenskim pozajmljenicama arbanaškog jezika prelazi u *š* (v. § 62). Prema tome doseljavanje Arbanasa iz njihove ranije postojbine u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva u njihovu istorijsku postojbinu padaće pred kraj latinske epohe, a ono se vršilo naravno uzastopce i u talasima, ali ne dalje od 6. veka. Što istorijski izvori o tome ne pominju ništa, lako je objasniti političkom i vojnom beznačajnošću doseljavanja stočarskih masa, koje u novoj postojbini zadugo ne dolaze u kontakt sa zatečenim zemljoradničkim i građanskim stanovništvom, držeći se leti planina i spuštajući se zimi na obronke udaljenije od saobraćajne mreže, isto onako kao što to u istorijsko doba rade stočarski Rumuni. Tim se objašnjava što su Arbanasi recipirali neka primorska imena mesta vrlo kasno, kao npr. Durrēs, čiji arbanaški oblik ne može biti neposredni arbanaški refleks antičkog imena Dyrráchium, jer bi se u tom slučaju za -*kj*- očekivalo arban. *q* (upor. arban. *shoq* od lat. *socius* (cj = kj!)) dok je *s* arbanaška zamena slovenskog *č* u *Dūrač* (upor. npr. arban. *porosis* od slov. *poročiti*).

60. Goti su držali jedan deo severne arbanaške oblasti od 396. do 535. god. Zato su R. Loewe, a potom i Jokl, pokušavali da utvrde

¹²⁴ *Indogermanische Forschungen* (1932) 41 i sl.

¹²⁵ *Zeitschrift für romanische Philol.* LIV (1934) 683.

¹²⁶ Upor. E. Schwarz. *Zur Chronologie von aslav. a > o*: *Archiv für slav. Philol.* XLI, 124–136; Liewer, *Einleitung in die historische Grammatik der tschechischen Sprache* I 10 i sl.

¹²⁷ Machek, *Ario-Slavica: Zeitschrift für vergl. Sprachforsch.* LXIV 205 i sl.

gotske elemente u arbanaškom jeziku¹²⁸. Ali među tim rečima, ukoliko su one uopšte gotskog porekla, ima samo takovih koje su u arbanaški jezik ušle ili posredovanjem južnih Slovena ili preko vojničkolatinskog jezika — kao npr. *shkulka* (got. *skulka* „uhoda“), očuvana kao gotsko-latinski termin i u staroportugiskom (*escolca*) i starosardinskom (*iskolka*)¹²⁹.

VII

SLOVENSKI UTICAJI

61. 7. i 8. veka u jednom delu oblasti Skadarskog jezera i u slivovima Bistrice, Vojuše, Devola-Semeni i gornje Škumbe javlja se na arbanaškom tlu jedan nov etnički i jezički elemenat — južni Sloveni. Taj južnoslovenski elemenat nije jedinstven. Prema jezičkim osobinama topografskih slovenskih naziva na teritoriji istorijske Albanije, slovenski elemenat u skadarskoj oblasti i u oblasti severno od srednjeg Drima bio je srpski, dok je onaj južnoslovenski elemenat koji se naselio u srednjoj i južnoj Albaniji pripadao makedonskoslovenskoj jezičkoj grupi. To se najjasnije ogleda u dvojakim refleksima prasl. **tj*, *dj* i *kt* ispred *i* u jednoj i drugoj oblasti, upor. Peć, „Selo Илѣианѣ“ u hrisovulji St. Dušana arhangelsgom manastiru u Prizrenu (Novaković, Zakenski spomenici 688) od **pekt* — = srp. *peć* i *šč* u imenu morskog brega *Peščera* severno od Vojuš: i ime brda *Pešter* severno od Elbasana, *Želevižda* (u beratskoj oblasti). — Ista dvojakost ogleda se i u arbanaškim rečima južnoslovenskog porekla, upor. skad. *megje* od srp. *meda* nasuprot južnoarbanaškom: *mezhdë* od južnomakedonskog *mežda* sa *žd* od slov. **dj*. Pokušaji da se srp. *č* od slov. **tj* utvrdi i na jugu Albanije potpuno su promašeni: drugi sastavni deo u epir. arban. *Kruokuqi*, *Hundo-kuqi*, koji neki slavisti, povodeći se za Hilferdingom¹³⁰ identifikuju sa srp. rečju *kuća* (prasl. **kotja*), i ta imena tumače kao *Krivokući*, *Hudokući*, jeste arban. reč. *kuq* „crven“, a za ta čisto arbanaška imena, zapravo nadimke kao *Kryeziu*, *Kryezet* i sl., upor. Selišćev o. c. 281. To isto važi i u pogledu na centralnu Albaniju: elbasan. *domaqin* „gazda“ nije reč ističvetna sa srp. *domaćin* nego arbanaška pozajmljenica iz jednog, od zapadnomakedonskih dijalekata, gde slov. *tj*. odgovara *k*. Isto tako otpada i mišljenje Selišćeva (o. c. 279) da ima bugarskih jezičkih tragova u skadarskoj oblasti. Iako je *e* za slov. poluglas *ĭ* bugarska crta, a *a* srpski, refleks slov. *ĭ* (upor. *otec*: *otac*), *e* u *Deniza* (čitaj Denica) u skadarskom mletačkom katastihu od 1416. god. i u toponimima na *-ec* (za slov *ĭci*) severno i severoistočno od Skadarskog jezera, kao npr. *Gradec*, *Sterbec*, *Buleca* itd. ne dokazuju ništa u tom pravcu, jer je otvoreno *e* (= *ĕ*) crnogorska dijalekatska zamena slov.

¹²⁸ R. Loewe, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXXIX 311 i sl.; Jokl, *Studien zur albanischen Etymologie und Wortbildung*, passim; id. *Balkangermanisches und germanisches im Albanischen*: Festschrift der 57. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Salzburg 1929.

¹²⁹ Detaljnu analizu svih tih pseudogotizama, među kojima ima i latinskih reči kao arban. *fat* „muž“ (lat. *fatum*) i čisto arbanaških kao *tirq* (: *tjer*), upor. moje *Lingvističke studije* III: *Starogermanski elementi u balkanskim jezicima*, Sarajevo 1954.

¹³⁰ Starin. poselenija Slavjan na grč. zem. 1859; P. A. Lavrov, *Žurn. Min. nar. prosv.* 1901 (sv. za mesec august); L. Niederle, *Slovanské starožitnosti* I 442 i sl.

poluglasa *ī* i *ū*, kojima u makedonskom odgovaraju *e* i *o*. Ta zamena oba poluglasa nahodi se samo u centralnoj i južnoj Albaniji, upor. toponime *Boz* (od slov. *būz-* „zova“) u gornjem Devolu, *Boz-bregas* južno od Ravaje. *Sop*. (od slov. *sūpū* „hūm“), južno od Pojani, pa sufiks *-ok* od *-ūkū* u toponimima *Putók* južno od Škumbe i na tu oblast ograničenim apelativima kao *čepirók*, *patók* nasuprot severnoarban. *čeperák*, *páta*k. Makedonska je i zamena *um* za slov. *ūm* u južnoarban. imenu reke *Osum* (nasuprot *ūm* u imenu reke *Osūm* u Bugarskoj), upor. maked. *sedum* „7“¹³¹.

Seliščev smatra da se ta dvojakost nekadašnjeg slovenskog elementa u Arbaniji ogleda i u refleksima slov. grupa **tlt*, **trt* (maked. *tolt*, *tort-*) u slovenskoj toponomastici Arbanije ukazujući na *Molčani* (od slov. *mūlč-*) u oblasti Crnog Drima, *Helm* (od slov. *xūlmū*) u severozapadnogegijskoj oblasti, što zacelo nije tačno, jer s tim nije u skladu *Vuk-* od ranijeg oblika *Vlk-* (upor. današnje ime *Vukatani* i *Vulcatani* u Skadarskom katarastihu od 1416. god.) koje se javlja u čitavom jednom nizu i severno- i srednjearbanaških toponima, upor. *Vukaj* (Dukagjin), *Vukli* (Malcija e Madhe), *Vulcani* (Elbasanska prefektura). Zato je Jokl nesumnjivo u pravu kad polazi od opštealb. *ēl* kao refleksa slov. *l* (upor. tosk. *gēlltis* od slov. **gliti* u crkvenoslov. *po-glutiti*, od kojega se *ē* posle *v* u gegiskom razvilo u isto kao u *furrik* od *fēr-nik*: arban. *farē*¹³².

Nasuprot tome, i toponomastika i rasprostriranje slovenskih pozajmljenica u arbanaškim dijalektima ukazuju jasno na dvojakost nekadašnjeg slovenskog elementa u pogledu na refleksse slov. nazalnih vokala *ē* i *ō*, srpskog na severozapadu sa *u* za slov. *ō*, upor. ime sela *Lug(u)* = srp. *lūg* (od *lōgū*) jugoistočno od Pulai, — *gusē* od srp. *gūsa*, *drūgē* od srp. *drūga*, *tugē* od srp. *tūga*. U svim ostalim oblastima Albanije arbanaški refleksi slovenskih nazalnih vokala svode se na makedonske i južnoistočne sa *ū* + *n* (od **ō*) odakle maked. *on*, *an*, a u arbanaškim pozajmljenicama *ēn*, *on* i *un*, upor. arban. *orēndī* (slov. *orōdīe*), *pēndār* (slov. *pōdarī*), *trōndīt* (slov. *trōtiti*), *sundōj* (slov. *sōditi*), sa zamenom *o* za *ō* *Dobrova* od *Dōbrova*, *Goskova* od *Gōskova*) u oblasti Crnog Drima, severnog debarskog kraja kao i u jugozapadnoj kostirskoj oblasti i oblasti Prespanskog jezera (*roka* od *rōka*), s kojima je nekadašnje slovensko stanovništvo u oblasti Goskova-Položani stajalo u uskoj vezi, prema čemu arbanaške pozajmljenice tipa *porosis* (slov. *porōčiti*) mora da potiču iz ove debarskom srodne zone. Slov. *ē* odgovara arban. *ēn*, upor. *lēndinē* (slov. *lēdina*), *rēndē* (slov. *rēdū*).

Arbanaška zamena slov. *ē* je *ʼa*, *ʼa*, — upor. arban. *sanē* od *sēno*, centalb. *carā* od *čerēn*. Za jugoistok karakteristična je dvojaka zamena slov. *ē*: jedna prejetovana (*Ljabova* od *Xlēbova*) i druga nejotovana (*Brag* od *brēgū*) kod Berata. Skok¹³³, a po njemu i Jokl¹³⁴ smatraju da je *a* (*ʼa*) stara, opštejužnoslovenska zamena praslov. *ē* (upor. srp.

¹³¹ Upor. Matceki, *Lud Slow*. II A, 1931, 231.

¹³² Upor. *Slaven und Albaner: Slavia XIII* 636 i sl.

¹³³ *Časopis za slov. jezik VIII* (1931) 118; sl., v. i *Rad Jugosl. akad.*

¹³⁴ o. s. 639.

orah od *orěxā*), a *a* depalatalizovano 'a. Pre će ipak biti da je 'a makedonizam, jer je staro *ě* bilo zatvoreno¹³⁵. Prema tome će *saně* biti ipak makedonskog porekla.

62. Intenzivniji i intimniji slovensko-arbanaški odnosi ne padaju zacelo u prve vekove posle doseljenja južnih Slovena na arbanaško tlo (v. § 65), već poglavito od 14 veka, kada je, sticajem političkih i društvenih okolnosti došlo do slovensko-arbanaške simbioze i bilingviteta. Uza sve to može se bar donekle utvrditi i najstariji sloj slovenskih elemenata ne samo u toponomastici već i u arbanaškom rečniku koji svedoči o vrlo ranim kulturnim uticajima slovenskim. Pouzdani kriterij za starinu tih elemenata predstavljaju očuvani tragovi slov. *ī* i *ñ*, — upor. *Dibra* od slov. *dībrī*¹³³, *Bushtrica* pritoka Crnog Drima u donjem toku njegovu, *druhna* (od slov. *drūva*¹³⁷), *shulla* „služavka“ ka slov. *sūlū* „vesnik“ sa istom promenom značenja kao u slavenskoj složenici *po-sel*¹³⁸, *sule* „čamac“ (od slov. *čūln*)¹³⁹, pa u za slov. *y* u grč. arban. *matukē* (od slov. *motyka*), *karrutē* (od slov. *koryto*), *purřē* (od slov. *pyr*)¹⁴⁰, koje su pozajmljenice u arbanaški jezik ušle pre 13. veka kada u južnoslovenskim jezicima *y* prelazi u *i*. Tom starom sloju slovenskih elemenata pripadaju i reči sa još neizvršenom slovenskom metatezom tipa **tolt* — *tlat* kao npr. *daltē* od **dalto* nasuprot potonjem *dlato*¹⁴¹ i južno-geg. *harabēl*, tosk. *arravelē* „vrabac“ sa arbanaškim refleksom sasvim kratkog slovenskog vokala između okluzive i likvide (*tol^ot*)¹⁴², isto kao u novogrčkom *saloma* „slama“ (Tesalija) = *sol^oma* prema novijem *slama* — Starijem sloju slovenskih elemenata pripadaju i arbanaške pozajmljenice u kojima je *š* zamena slov. *s*, upor. arban. *lesh* od slov. *lěsa*¹⁴³, *shuk* „lopta“ od jslov. **sūkū* (upor. rus. *suka*)¹⁴⁴, *kosherē* od slov. *kosorī*¹⁴⁵. Kako ital. *s* u arbanaškim pozajmljenicama ostaje neizmenjeno, a italijanski uticaj na arbanaški rečnik otpočinje tek oko 1000 god., jasno je da arbanaška zamena slov. *s* — *š* pada najkasnije u doba pre 11. veka. Na relativno rane slovenske uticaje na arbanaški jezik pokazuje najzad i okolnost što su rezultati razvitka slov. *ravūn* (= *raun*) i antičkog imena reke *Bauanna* (od *Barbanna* v. § 42) identični, upor. arban. *rrue* i *Buenē*¹⁴⁶.

Pitanje koliko se inače pomoću slovenskih elemenata može utvrditi hronologija arbanaškog fonetskog razvitka tek što je načeto. Za pred-slovensko doba arbanaškog rotacizma v. § 42. Da je pozni arbanaški

¹³⁵ Upor. naročito Fr. Ramovš, *Časopis za slov. jezik* IX (1932): v. Wiik

¹³⁶ Treimer, *Archiv für slav. Philol.*

¹³⁷ Jokl, *Indogerm. Forschung.* XLIX (1931) 287; L (1932) 33 i sl. 37.

¹³⁸ Jokl, *Miletičev Zbornik* 142.

¹³⁹ Vasmer, *Studien zur alban. Wortforschung* I 58 i sl.; v. i §

¹⁴⁰ G. Mayer, *Etymologisches Wörterbuch der alban. Sprache* s. v.

¹⁴¹ M. Vasmer, *Živaja starina* XV 278; Skok, *Slavia* III 115; H. Bailć, *Arhiv za arban. star.* II 386.

¹⁴² A. Meillet, *Le Slave commun* 61.

¹⁴³ Seliščev o. c. 145, 156, 178, 321.

¹⁴⁴ Helbig, *Jahresberichte des Rumänischen Institutus in Leipzig* X 91.

¹⁴⁵ Jokl, *Indogerm. Forschungen* XXXVI 158.

¹⁴⁶ N. Jokl, *Indogermanische Forschungen* XLIV 37 i sl.

prelaz *-rn* u *rr* (v. § 26) obuhvatio i izvesne slovanske pozajmljenice, pokazuju primeri kao *gerrēc* od slov. *gŕn(l)c-*, *gorricē* od slov. *gornica*, ali ta pojava nije poznija od 11. veka, jer se javlja samo u najstarijim italijanskim elementima arbanaškog rečnika. Vasmer misli, zbog ekvacije arban. *sule*: slov. *čŕlnŕ* „čamac“ (v. § 62) da se i prelaz *-ln-* u arban. *l* vršio i u slovensko doba, a to je a priori isključeno, jer je prelazna faza između *-ln-* i *-l-* g e m i n a t a *ll*, kako se vidi po tome što je zamena lat. *-ll-* u arbanaškom jeziku — *l* (upor. *pullus* $\geq$ arb. *puľē*); direktan dokaz za to da je arbanaški prelaz *ln* u *l* završen u pred-slovensko doba pruža nam jedan od najstarijih arbanaških relikata u rumunskom, *poală* od praarb. **pōlē* (današnje *peľē*), u kojem izostanak rotacizma, tj. prarumunskog prelaza međuvokalnog *-l-* (rum. *ceru* od lat. *caelu-*) ukazuje na geminatu *ll* od *-ln-* u arban. praobliku *pōl-n-ā* (: grč. *pōl-os*). Prema tome *l* u arban. *sule* mora da je sekundarno. Slov. nom. akuz. *čŕlnŕ* u arbanaškom jeziku recipiran je kao određeni oblik akuzativa muškog roda *sul-nē*, odakle je, po ugledu na odnos nom. *mal-* akuz. *mal-nē*, stvoren novi nominativ *sul*, a ovaj proširen kolektivnim sufiksom *-e* kao *djep-e* = *djep*.

63. Za određivanje hronologije arbanaških fonetskih promena važni su arbanaški refleksi slov. *kl*, *gl*, jer oni pokazuju da dijalekatsko arbanaško diferenciranje ovih grupa pada u poslovensko doba, pošto je identično u genuinim arbanaškim rečima i u arbanaškim rečima slovenskog porekla, upor. južnogeg. *gjuh(ě)*, skad. *gjuh(ě)*, sev.-ist.-geg. *gu* — južnogeg. *gjobě* cd slov. *globa* (Elbasan), skad. *gjobě*, đakov. *gob*. To isto važi i u pogledu na arbanaški gubitak međuvokalskih medija, koji obuhvata ne samo staroromanske elemente (*mjek* od lat. *medicus* kao *dhi*: nem. *Ziege* = ievr. **dighā*) nego i starije slovenske pozajmljenice u arbanaškom jeziku, kao npr. *ograjě* od slov. **ograda* sa umetnutim *-j-* u hijatu nastalom po ispadanju međuvokalnog *-d*.¹⁴⁷ Na poslovenski gubitak međuvokalne medije u arbanaškom jeziku ukazuje i arban. *Shqinikē* „Bugarška“ = *Sclavinica*.

64. Inovacije u arbanaškoj jezičkoj strukturi koje bi bile uslovljene slovenskim uticajima, izuzev sufiksa (v. § 65), nema. Slovenski uticaji ogledaju se poglavito u arbanaškom rečniku. Sintezu ispitivanja u tom pravcu kojima je temelj udario Fr. Miklosich 1870. god.¹⁴⁸ pokušao je dati A. M. Seliščev (o. c. 140—200), iako vreme još zato nije došlo, ne samo stoga što nedostaju predradnje o geografskom rasprostranjanju tih pozajmljenica, koje bi omogućile utvrđivanje ishodne tačke njihova širenja, što nisu u velikom broju slučajeva utvrđeni kriteriji za hronološko određivanje slojeva kojim pozajmljenice pripadaju, — nego što je sama građa pokupljena, i to vrlo nepotpuno, gotovo isključivo iz rečnika, a među slavizme uvršteni mnogobrojni pseudoslavizmi: reči za

¹⁴⁷ Seliščev o. c. 159 izvodi *ograjě* od bug. *ogradŕa*, što je nemoguće: jer nema potvrde za to da je *-dŕ-* u arbanaškom jeziku asimilovano u *ŕ*, dok protiv bugarskog porekla govori okolnost što se reč *ograjě* nahodi samo na severozapadu gegijske oblasti.

¹⁴⁸ Fr. Miklosich, *Albanische Forschungen I. Die slavischen Elemente im Albanischen*, Denkschriften der Akad. der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe XXIX, Wien 1870.

koje je utvrđeno arbanaško poreklo kao npr. *avis*¹⁴⁹, *gërris*¹⁵⁰, *groshë*¹⁵¹, *plotni*¹⁵², *shurrë*¹⁵³, *vranë*, tosk. *vrërë*¹⁵⁴ itd. i arbanaške pozajmljenice ne-slovenskog porekla : grecizmi kao npr. *poganik*¹⁵⁵, turcizmi kao *zapand*¹⁵⁶ itd. itd.

65. Pozajmljenice jednog jezika su objektivni kriterij za intenzivnost i način tudašnjih kulturnih uticaja kojemu je jedan narod bio izložen, naročito kad pisanih istorijskih izvora o tome nema. Slovenske pozajmljenice u arbanaškom jeziku odnose se uglavnom na poljske radove (upor. npr. *prashis* — slov. *prašiti*, *vadis* „navodnjavati“ — *vadit* itd.), poljoprivredne alate i njihove sastavne delove (npr. *branë* — slov. *brana*, *kosë* — slov. *kosa*, *kôshërë* — slov. *kosyrë*, *jarm* — slov. *jarimû*, *lôpar* — slov. *lopari*, *oshtë*, *oshtëje* — slov. *o(j)ište* itd. itd.); kuću (*izbë* — slov. *izba*, *podë* — slov. *podû*, *postrëja* — slov. *podstrëxa*, *strehë* — *strëxa*, *trem-i*, *tremeja* — slov. *trëmu* itd.); kućni nameštaj (npr. *kofçëk* — slov. *kovčegû*, *stoll* — slov. *stolû* itd.); posude npr. (*bludë* — slov. *bl'udo*, *çerëp* — maked. *čerëp*, *kërçák* — srp. *krčag*, *gërrëc* — slov. *gûrničî*, *koritë* — slov. *koryto*); kuhinjski pribor (npr. *sitë* — slov. *sito*, *vedrë* — slov. *vedro* itd.); okuće (*kotëc* — slov. *kočîcî*, *kosh* za kukuruz — slov. *koši*, *oborr* — slov. *oborû*, *plëme* (za mekinje) — maked. *plemna*, *plevicë* — *plëvnica* itd.); terminologija domaće industrije (*bërdilat* — srphrv. *brdila*, *drugë* — srphrv. *drûga*, *moto-villë* — srphrv. *motovilo*, *valanicë* — srphrv. *valjavica* itd.); obuća (*opîngë* — slov. *opînka*); odelo (*rizë* — slov. *riza*, *rub* „marama za glavu“ — slov. *rubû* itd.); zoološki nazivi: (*galë* — slov. *gala*, *esh* — slov. *eži*, *meçkë* — slov. *meçka*, *molice* — slov. *molica*, *sokol* — slov. *sokolû*, *stënicë* — slov. *stenica*, *vrabëc* — slov. *vrabčî*); imena domaćih životinja (*kokosh* — slov. *kokoši*, *kvaçke* — slov. *kvočka*, *pâte* (sev.) *paták*, (juž.) *patók* — slov. *patak*, maked. *patok* itd.); metali: (*zhivë* — slov. *živa*); terenski termini: (*lëndinë* — slov. *lëdina*, *magulë* — slov. *mogyla*, *rudinë* — slov. *rudina*, *vrellë* — slov. *vrëlo*.) Od naročitog kulturnoistorijskog značaja su pravni i administrativni termini slovenskog porekla (*parotë* — slov. *porota*, *zakôn* „običaj“ — slov. *zakonû*, *çelnik* — slov. *čelînikû*, *vojvodë*, *vojevodë* — slov. *vojevoda*; *gjobar* — slov. *globalarî*, *kaznëc* — slov. *kaznîcî*; *carinë* — slov. *carina*, *dîm* „danak u naturi“ — jslov. *dîm* (od *dym*), *gjobe* — slov. *globa* itd.).

Arbanaške pozajmljenice emocionalnog karaktera mahom su glagolske: *çenît* „çeniti“, *çudis*, *çudit* — slov. *čuditi* (upor. i *çudë*, *çudiya* — slov. *čudo*), *gërdit* — slov. *gûrditi*, *habîtun*, geg. *habitem* — slov. *xabiti*, *lubis*, slov. *l'ubiti*, *mërzis*, *mërzît* — slov. *mûrziti*, *shtravis* — slov. *straviti*.

¹⁴⁹ Upor. Barić, *Albanorum. Studien* I.

¹⁵⁰ Upor. Jokl, *Slavia* XIII 321.

¹⁵¹ *ibid.* 309.

¹⁵² Upor. G. Meyer, *Etym. Wörterbuch* 341.

¹⁵³ Upor. Barić o. c.

¹⁵⁴ Upor. Barić o. c.

¹⁵⁵ Od grč. *apogonikia*, upor. G. Meyer o. c.

¹⁵⁶ Od tur. *zap(h)ana*, upor. Jokl, *Slavia* XIII 31 sl.

66. U gramatičkom pogledu dubok trag u arbanaškom jeziku ostavili su i izvesni slovenski imenički sufiksi, koji su postali produktivni, tj. koji se kaleme i na reči arbanaškog porekla, pa i arbanaških pozajmljenica neslovenskog porekla. Ovamo spadaju i maked. — *ec*, srphrv. dial. *ec* (*ĕc*), srphrv. *ac* (od *iči*) npr. *pirr-ac* „trnje“ : *pirra*¹⁵⁷ *thumb-ac* „bodljika“; *thump*, *thumbi*; — *ica* za tvorbu imenica ženskog roda — npr. *bull-icē* : *bull*, *gomar-icē* : *gomar*; — *ka* (arban. — *kē*) — npr. *gherret-kē* : *gherret* (koje treba dobro razlikovati od praarbanaškog sufiksa *-kē* u *prof-kē*, *shemēr-kē*)¹⁵⁸, — *ishte* — npr. u *plep- ishtē* : *plep* (lat. *populus*), *rrap- ishtē* : *rrap*; — *nik* — npr. u *bes- nik* : *besē*, *fisnik* : *fis*; pa — *ak* u etnikonima, upor. *Mbishkodr- ak* „stanovnik Malcie Madhe“, *Rom-āk*, *Ulqin- ak* itd. — pored — *ak* u *pl-ak* : grč. *pēl- ei* — *ōs*, *pol- i* — *ōs* „sēd“¹⁵⁹.

67. Arbanaški glagoli slovenskog porekla u glavnom su glagoli osnova na *-is*, — *it* = slov. — *iti* : *čudiš*, geg. *čuditem* (slov. *čuditi se*), *godis* (slov. *goditi*), *koris* (slov. *koriti*), *mērzis* (slov. *mīrziti*), kojima prilaze i *darovis* (slov. *darovati*), *dērmis* (slov. *drēmati*), i pored *vikās* = slov. *vikati*. Odstupanja od te klase su prividna, jer ona malobrojna arbanaška glagolska grupa na — *oj* (*-oi*) tipa *bisedōj*, *besedōj* ne potiče direktno od slov. *besēdeti*, nego je denominalna tvorba od arban. *bisedē* = slov. *besēda*.

VIII

NOVOGRČKI UTICAJI NA ARBANAŠKI JEZIK

68. Od svih odnosa prema susednim jezicima s kojima je arbanaški jezik došao u kontakt posle spuštanja Arbanasa iz unutrašnjosti Balkanskog poluostrva u njihovu istorijsku postojbinu (v. § 49) ponajmanje je ispitan odnos između arbanaškog i novogrčkog jezika, i to poglavito u pogledu na arbanaške uticaje na novogrčki¹⁶⁰, a ne obrnuto, izuzev ispitivanja novogrčkih leksičkih elemenata u arbanaškom rečniku koja su, uglavnom, ostala na rezultatu do kojih je došao G. Meyer u svojem etimološkom rečniku arbanaškog jezika iz 1891. god.¹⁶¹.

Od mnogobrojnih grčkih pozajmljenica u arbanaškom jeziku najveći deo recipiran je u vrlo recentno doba, i to ne samo predmeta svakodnevne upotrebe, crkveni i trgovački termini, nego čak i apstrakta, pa i veliki broj glagola. U tim pozajmljenicama javljaju se vrlo male glasovne promene. U vokalizmu ih nema, dok je grčki konsonantizam unekoliko podešen prema glasovnoj sistemi arbanaškoj. Tako je npr. *l* i *ll* (*l'* ili *l*)

¹⁵⁷ Jokl, *Ling.* - *kulturhistorische Untersuchungen*. 217.

¹⁵⁸ *ibid.* 9.

¹⁶⁰ Barić, *Arhiv za arban. star.* I (1923) 247.

¹⁶¹ G. Meyer, *Albanische Studien* II, 64—71; upor. i Hoeg, *Les Saracatsans* II 206.

¹⁶¹ Disertacija M. Hardy-jeve, *Ujgörög elemek az alban nyeleben* (Budapesti Tudományegyetem. Romanisztikai dolgozatok) Budapest 1935 ne predstavlja nikakav korak unapred; upor. N. Jokl, *Indogermanisches Jahrbuch*. XXII.

zamena grč. *l* (*qelí* — grč. *kellí*, *pallamar* — grč. *palamari*), dok se u sasvim novim pozajmljenicama javlja „srednje *l'*“ (arban. *fileps*;) meko *k'* je u skadarskom *q* (= *č*); grč. $\chi = x$ i $\dot{x}$, a u nešto starijim pozajmljenicama zamenjeno sa *h*) kalabr. — arban. *haromž* — grč. *khárama* „novac“; zamena velarnog grčkog *g* je *g* (arban. *gomar* — ngr. *gcmari*, sicil. — arban. *gaidhur* ngrč. *gaidouri*; ngrč. palatalno *g* je meko *gj* (*ǵ*) ili (mlađe) *j* (upor. *kllogër* i *kallojër* ≤ grč. *kalógeros*), a *i* — *s* koje je prešlo u *š* čak i u najstarijem sloju slovenskih pozajmljenica (v. § 62), ostaje neizmenjeno, upor. *selí* (Skadar — ngrč. *sellí* „stolica“, *nishí* „ostrvo“ — ngrč. *něsí* (čitaj *nisi*), dok *presh* pored *pras* ne može pripadati novogrčkom starijem sloju zbog prelaza *a* u *e*, koji ne prelazi staroromansku epohu; zvučni konsonanti na kraju reči postali su bezvučni, upor. *karaf*: određenom obliku *karavi* ≤ ngrč. *karavi*; krajnji vokal novogrčkih pozajmljenica podešen je prema arbanaškom = skad. *varke* — ngrč. *varka* „čamac“, *lip* ≤ ngrč. *lypë* (čitaj: *lipi*), a *e* je arbanaška zamena ngrč. — *íá*, *-eá*, upor. arban *goné* „ugao“ od ngrč. *gōniá*, arban. *nomë* „pravo na ispašu“ od ngrč. *nomiá*¹⁶² isto kao *e* za *ia* u arban. *mzge* od ital. *madia*¹⁶³ i *e* u arban. *babune* od maked. *babun(i)ja*¹⁶⁴. Novogrčki glagoli koji su u arbanaški jezik ušli u novije doba, preuzeti su sa aoristskom osnovom (upor. *plakos* „napadam“ od ngrč. *ná plakōsō*, *porséks* „pazim“ od ngrč. *proséksō* „pazim“, a nešto starije pozajmljenice sa prezentskom osnovom (upor. kalabro-arban. *parasten* „prisustvujem“ od ngrč. *parasténō*, *psalónj* „pojem, pevam“ od ngrč. *psállō*.) Kako se imigracija Toska u Južnu Italiju i na Siciliju vršila 15. i 16. veka, znači da su ovi novogrčki elementi recipirani pre toga vremena, što važi i u pogledu na novogrčke elemente u gegijskom, jer se u arbanaškoj rečničkoj građi koju je na svom proputovanju kroz Drač u Svetu Zemlju zabeležio vitez Arnold von Harff iz Kölna (1496) nahodi novogrčka pozajmljenica najmlađeg sloja „*kjirij*“ = *qiri*. Nasuprot tome, pozajmljenice u kojima nenaglašenim novogrčkim vokalima odgovara *ě* (kao npr. *alēm* ≤ ngrč. *aleima* (čitaj: *alimma*), *erēm* ≤ ngrč. *eremos* (čitaj: *erimos*) mora da pripadaju ranijem sloju. Sigurna vremenska granica prema dole određena je rotacizmom, koji je završen pre epohe slovenskih uticaja na arbanaški jezik (v. § 58). Poređenje arbanaških dubleta *korë* i *ikonë* = ngrč. *eikóna* (čitaj: *ikóna*) pokazuje naime jasno da prelaz međuvokalnog *-n-* u *-r-* ide vremenski naporedo sa gubitkom početnog nenaglašenog vokala, koji takode pada u predslovensko doba arbanaške jezičke istorije, prema čemu *korë* pripada najstarijem sloju novogrčkih elemenata u arbanaškom eziku.

69. Pitanje da li se, i ukoliko se u arbanaškoj morfologiji ogledaju novogrčki uticaji okreće se 1.) oko obrazovanja futura pomoću „hoću“ (tosk. *do* (*tě*) *shkrnaj*, i 2.) oko gubitka infinitiva, koji je takode samo južnoarbanaški. Idući tragom Fr. Miklošiča, koji obrazovanje futura pomoću „hoću“ pripisuje uticaju balkanskog autohtonog elementa¹⁶⁵,

¹⁶² Jokl, *Linguistisch-kulturhist. Untersuchungen* 225.

¹⁶³ Meyer-Lübke, Gröber-ov *Grundriss der roman. Philol.* I.

¹⁶⁴ Jokl, *Slavia* XIII 303.

¹⁶⁵ *Die slavischen Elemente im Rumänischen: Denkschriften der Wiener Akad. Phil.-hist. Cl. tom XII.*

Weigand zastupa mišljenje da je ta crta, koja je i novogrčka, rumunska, bugarska, makedonska i srpskohrvatska, — tračkog i prema tome arbanaškog porekla¹⁶⁶, što je međutim, isključeno. U severnoarbanaškom futur se obrazuje pomoću „imam“: *kam me shkrne*, a Jokl je pokazao da je arbanaški admirativ, koji je obrazovan od gegijskog infinitiva bez *me* pomoću postponovanog *kam*, po svojem poreklu, futur: *ky páre pas-ka* = prvobitno „ovaj će imati para“ odakle „onaj mora da ima para“. Taj admirativ je i gegijski i toskijski, dakle opštearbanaški, a to znači da je obrazovanje futura pomoću *kam* + *infinitiv* — staroarbanaško, a obrazovanje pomoću „hteti“ u toskijskom dijalektu novo. Kako je pak toskijska dijalekatska oblast izložena novogrčkim uticajima, jasno je da se ishodište tog toskijskog tipa futura ima sa Sanfeldom tražiti u grčkom¹⁶⁷, gde se *thello* (= hoću) + *infinitiv* javlja još u prvim vekovima naše ere¹⁶⁸, i gde se dijalekatski očuvao do danas¹⁶⁹. Značajan argumenat u prilog tog shvatanja je u tome što se oba tipa toskijskog futura *do tē shkruaj* i *do shkruaj* nahode u grčkom još od srednjogrčke epohe, upor. *the* (skraćeno od *thēlei* „hoće“ u bezličnoj upotrebi) *nā grāphō* i *the graphō*. Prigovor da se grčkom uticaju imaju pripisati samo poslednje faze razvitka toskijskog futura, a da je on možda ipak poreklom arbanaški, otpada a priori iz hronološko-geografskih razloga. Stari grčki faur gubi se još u novozavetnom grčkom jeziku, a u to deba nisu se mogli vršiti nikakvi arbanaški uticaji na grčki jezik, jer su se Arbanasi tada nahodili u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, u oblasti latinske jezičke oblasti (v. § 56).

70. Novogrčkog porekla je bez sumnje i gubitak infinitiva u toskijskom, dakle u dijalekatskoj oblasti u kojoj je po ugledu na grčki obrazovan i futur sa „hoću“. Gubitak infinitiva u grčkom jeziku je — kako je uočio još Miklošič — potpuno jasan: usled otpadanja krajnjeg -*n* u starom grčkom infinitivu *thēlei* (*n*), *thelei* se izjednačilo s oblikom trećeg lica singulara i stvorilo pometnju, radi čijeg uklanjanja je došlo do potiskivanja tipa *thēlō-agei* uopštavanjem dugo već postojećih podređenih rečenica sa *na*: *thēlō agei* od *thēlō ágein* — *thēlō nā agei* koje se javlja još u novozavetnom grčkom jeziku. Toj opisnoj grčkoj konstrukciji odgovara u toskijskom konstrukcija sa *tē*, za kojim sledi isto kao u grčkom konjunktiv (grč. *dōs mon nā piō* — tosk. *a — mē tē pí*), upor. Sanfeld, Rumänisch Studier 1900, Linguistique balkanique 184. Podudarnost toskijskog i grčkog oglada se i u tom što se u rečenicama sa grč. *nā* = arban. *tē* od njih ne može odvojiti imenicom glagol koji neposredno za njim sledi. I dalji razvitak tih rečenica sa grč. *nā* u rečenice sa *diā nā* radi podvlačenja finalnosti ima svoj odraz u tosk. *pēr-tē*, samo što je ova inovacija zahvatila samo jednu užu oblast, tj. toskijske dijalekte u Grčkoj.

¹⁶⁶ *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924; upor. i njegov programski predgovor prvom tomu njegovog *Balkan-Archiv-a* Leipzig 1925.

¹⁶⁷ *Linguistique balkanique* 18.

¹⁶⁸ Dietz, *Untersuchungen* 245.

¹⁶⁹ Thumb, *Handbuch der neugriechischen Sprache*, § 226.

H. BARIĆ, GESCHICHTE DER ALBANISCHEN SPRACH

Zusammenfassung

I

ZIEL UND AUFGABE

Die albanische Sprache war in historischer wie auch in vorhistorischer Zeit unter den vielseitigen Einflüssen anderer Sprachen. Viele daraus entstandene Probleme, besonders die der Beziehungen zwischen der albanischen und den balkan-romanischen Sprachen, sind noch nicht befriedigend erklärt. Diese Sprachgeschichte bemüht sich um viele Auseinandersetzungen über wirklich fremde Einflüsse auf die albanische Sprache kritisch zu beurteilen. Man darf aber nicht auch den Anteil der albanischen Sprache in der Bildung des Rumänischen außer acht lassen, worin ich nicht nur den Schlüssel für die Lösung des Problems der früheren albanischen Heimatfrage, sondern auch für die Herkunftsfrage der Rumänen sehe. Im Zusammenhang damit stehen auch die Fragen der früheren albanisch-südslavischen Beziehungen. Die wichtige Rolle des Albanischen, wie auch der anderen Balkansprachen, ist gerade darin, daß sie beim Mangel der historischen Quellen viel für die Erschließung der albanischen Vorgeschichte beitragen können.

II

INDOGERMANISCHE SPRACHE UND IHRE URHEIMAT. DIE DIALEKTZÜGE DES INDOGERMANISCHEN

Die vergleichende Sprachwissenschaft hatte schon vor einem Jahrhundert die Zugehörigkeit des Albanischen zu der idg. Sprachfamilie bewiesen. Nach dem Vergleich der einzelnen idg. Sprachen miteinander, konnte man ihre Verwandtschaft und später entwickelte Sprachgruppen (idg. Dialekte) feststellen. Die Erforschung dieser Sprachgruppen und Einzelsprachen gelang zum verhältnismäßig festen Ergebnis des ursprachlichen Zustandes in der Zeit vor der Sonderung der einzelnen Dialekte.

Der Vergleich der idg. Sprachen ergibt, daß das Indogermanische fünf Vokale: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* hatte, die lang oder kurz sein konnten. Es hatte außerdem zwei qualitativ und quantitativ nicht ausgeprägte Vokale: ∂_1 (*šchwa indogermanicum*), das durch die Reduktion der idg. unbetonten langen Vokale entstanden ist, und ∂_2 (*schwa secundum*), das durch die Reduktion der idg. unbetonten kurzen Vokale entstanden ist. Im Indoiranischen ergab ∂_1 , *i*, *a*, in allen anderen Sprachen *a*, vgl. ai. *pitā*, av. *pitār*: gr. *patēr*, lat. *pater*, got. *fadar*, d. *Vater*, air. *athir*, arm. *hair* = idg. $\partial_1 tē(r)$ „Vater“. Die Vertretung des ∂_2 ist verschieden: im Ai. und Gr. *a*, *i*, *u*; im Baltisch-Slavischen *i* und *u* (daraus die slav. Halbvokale *ī* und *ū*); im Albanischen, Armenischen, Lateinischen und Altirischen *a*, vgl. alb. *katër*, lat. *quattuor*, slav *četyre* (= tsch. *čtyři* zu vollstufigem *e* in slav. *četyre*), lit. *keturi*, osk. *petora* „4“ usw.

Durch die Verbindungen der idg. kurzen Vokale *a*, *e*, *o* mit den unsilbischen *i* und *u* sind die idg. kurzen Diphtonge *ai*, *ei*, *oi*, *au*, *eu*, *ou* entstanden, vgl. idg. **aidh-* „brennen“: gr. *aíthō*, alat. *aide(m)* (= lat. *aedem*); idg. **deiyos* „Gott“ = gr. *deivos*, lit. *deivė* „Gespenst“ usw. vgl. § 3. Die durch ∂_1 gebildeten Diphtonge ergaben in allen idg. Sprachen *ai*, *au*, falls $\partial_1 i$, $\partial_1 u$ in derselben Silbe nicht zusammengezogen sind, vgl. gr. *pōma* „Trank“ aus *pō(1)* zu *pinō* „trinke“ aus *pō₁i*. Die durch ∂_2 gebildeten Diphtonge gaben aber *ī* und *ū*. Durch die Verbindungen der idg. langen Vokale *ā*, *ē*, *ō* mit *i* und *u* sind die langen Diphtonge *āi*, *ēi*, *ōi*, *āu*, *ēu*, *ōu* entstanden, vgl. § 3.

Das idg. Vokalsystem besaß auch die silbischen Liquiden *l*, *r* und Nasallaute *m*, *n*. Diese Laute, die durch die Reduktion der kurzen oder langen Vokale vor den Liquiden oder Nasalen entstanden sind, können ebenso lang oder kurz sein.

Der idg. Konsonantismus bestand aus Verschlüßlauten, die nach der Artikulation in sth. und stl. geteilt werden: *b*, *d*, *g*; *p*, *t*, *k*. Beide Reihen konnten auch aspiriert sein: *bh*, *dh*, *gh*; *ph*, *th*, *kh*. Neben den Velaren *k*, *g*, *kh*, *gh* verfügte die Ursprache noch mit zwei Reihen, einer mit labialem Beiklang: *kʷ*, *gʷ*, *kʰʷ*, *gʰʷ* und anderer mit palatalem Beiklang: *kʲ*, *gʲ*, *kʰʲ*, *gʰʲ*. Das Vorhandensein dieser Palatale im Idg. beweist klar ihre Vertretung in der sgn. westlichen Sprachgruppe, wo sie als Zischlaute *s*, *š*, *z*, *ž* erscheinen, vgl. § 4. *z* ist nicht als selbständiger Laut vorgekommen, sondern schon im Idg. vor sth. Konsonanten, in dessen unmittelbare Nähe es wegen des Ausfalls des Wurzelsvokals kam, aus *s* entstanden, vgl. idg. **ni-zd-os*, bret. *nez* aus *ni-* (ai. *nī*, av. *nī*) und *-sd-* (Reduktionsstufe der Wurzel *sed-* lat. *sedere*) zusa. r. mengesetzt.

Im Indogermanischen gab es nicht Spiranten *j* und *v*. Die einzelsprachlichen *j* und *v* sind die neue Entwicklung der idg. unsilbischen *i* und *u*. Die Erscheinung des Dentals nach *k* in einigen Sprachen (gr. *árktos* „Bär“, gall. *artos*, air. *art* „ds“) in anderen aber eines dent. Explosivlautes (lat. *ursus*, av. *arša*) zwingt zur Annahme des ursprachlichen *p* Spiranten.

Das Indogermanische unterschied zwei Arten vom Akzent: den *Stoßton*(^ˈ), der auf kurzen oder langen Silben (und Diphtongen) stehen konnte und den *Schleifton* (˘), der nur auf langen Silben (und Diphtongen) stehen konnte. Diese zweifache Länge in der Aussprache des Idg. spiegelt sich in einer ganzen Reihe der Endungen im Griechischen und Litauischen wieder, vgl. gr. N. *alphē* (= idg. **algʰhā*) „Nutzen“ lit. *algà* „Lohn“ zu gr. *alphēs* (= idg. **algʰhas*), lit. *algēs*. Der Akzent der langen stoßtonigen Silbe war aufsteigend, der der schleiftonigen Silbe war absteigend.

Der idg. Wortakzent war frei, dh. er war an keinen bestimmten Wortteil gebunden, wie der Fall in der heutigen alb. Sprache ist, wo der Akzent auf derselben Silbe aller Formen immer steht, vgl. *báthē*, G. - D - Pl. *báthave*; *mali*, G. - D. Pl. *máleve*, oder im Deutschen wo Anfangsbetonung herrscht, und im Lateinischen, wo die Betonung in historischer Zeit an die zweite oder dritte Silbe-je nach der Quantität der vorletzten Silbe-gebunden war. Aber selbst das Lateinische beweist, daß vor diesem steifen Akzentssystem die Betonung noch weiter vom Wortende stehen konnte, vgl. z. B. *cāpio* zu *accipio*, dessen *i* aus *a* nur in der unbetonten Silbe

entstehen konnte; die vorhistorische Form mußte **accapio* lauten. Auf idg. freien Akzent verweist auch die Germanische Lautverschiebung (Verners Gesetz) vgl. § 5. Dieselbe Erscheinung bietet auch das Albanische dar, vgl. z. B. die Vertretung des anl. *s-*, das in *g'* nur dann übergetreten ist, wenn es unmittelbar vor dem idg. Akzent stand z. B. *gjumë*: ai. *svápnaḥ*, gr. *lýpnos*, zu alb. *shtatë* = idg. *septm̥-ti*.

Der idg. Akzent war außerdem beweglich, dh. er konnte in verschiedenen Formen desselben Wortes auf verschiedenen Stellen-auf der Stammsilbe wie auf den Endungen- stehen, vgl. § 5. Die Folge dieser Natur der idg. Betonung war der Ablaut, dh. die regelhafte Abwechslung der Qualität und der Quantität der Vokale, vgl. § 6.

Die Vokalreduktion kann nur mit Voraussetzung der vorwiegend expiratorischen Natur des idg. Akzents erklärt werden, dh. daß die betonte Silbe stärker ausgesprochen wurde. Der quantitative Ablaut dagegen (*e/o*, *ē/ō*) ist die Folge des musikalischen Akzents, nach dem der Ton der betonten Silbe höher als der der unbetonten Silbe ausgesprochen wurde. Beide Prinzipien wirkten zusammen wie sie auch heute in so vielen modernen Sprachen wirken. Wiewohl das a priori wahrscheinlich ist, wir können es doch nicht überzeugend beweisen. In jener Periode des Idg. zu der wir durch die Vergleichung des am besten aufbewahrten Akzentssystems gelangen, war die Betonung vorwiegend musikalisch.

In der idg. Nominaldeklinaton unterscheiden wir Mask. Fem und Neutra; Sing., Dual-der sich gewöhnlich auf zwei zusammenerscheinende Wesen bezieht-und Plural. Noch immer wird in Lehrbüchern die Lehre von acht Kasus im Idg. behalten und weitergeschleppt, und zwar 1. Nominativ als Subjektkasus, 2. Akkusativ als der Kasus des näheren Objekts, der Ausbreitung und Richtung, 3. Dativ als der Kasus des fernerer Objekts und des Ziels, 4. Genitiv in adnominaler und adverbialer Verbindung, 5. Ablativ als der Kasus des Ausgehens und des Abstandes, 6. Lokativ als der Kasus des in Zeit und Raum Verbleibens, 7. Instrumental als Soziativ und der Kasus des Mittels und 8. Vokativ als die Quelle des nominalen Anredens. Das steht aber nicht. Außer Vokativ, der immer den interjectionen Charakter hatte, erweisen sich im Idg. paradigmatisch nur zwei Kasus a) casus intransitivus als Objekt, bzw. als Subjekt des Intransitivums und b) casus transitivus als Subjekt des Transitivityums. Vom Objekt eines Transitivityums sind verschiedene Objektkasus gebildet, derer Bildung von der Bedeutung des Verbums abhängig war. Was man in idg. Sprachen mit Ablativ ausdrückt, das wurde in der Ursprache mit besonderer Form für Hinweisung des Ortes für die Entfernung, bzw. den Ausgangspunkt der verbalen Handlung ausgedrückt. Besondere Genitivform bei dem Substantiv gab es nur im Plural; im Sing. gab es überhaupt nicht, wie das klar die Unterschiede dieses Kasus in einzelnen Sprachen zeigen (Gen. der *o*-Stämme im Baltisch-Slavischen ist der alte Ablativ, vgl. slav. *vlъka*. lit. *vilko* = lat. *lupo*, ai. *vrkad*. Im Arischen, Armenischen und Griechischen ist Genitiv die neue Form, der Dekl. der Demonstrativpronomina angeglichen, vgl. ai. *vrkasja* wie *tasja*, gr. *lýkoio* wie *toŋo*, germ. *wulfis* wie *his*. Im Lateinischen, Keltischen, Illyrischen wird er mit Hilfe des *-i* gebildet, das sich mit ai. Adverb *i* deckt). Der Grund, daß die frühere Genitivform nur im Plural vorkommt,

ist das possessive Verhältnis, das in historischer Zeit mit dem adnominalen Genitiv ursprünglich aber mit anderen Mitteln, vorwiegend mit den possessiven Adverbien ausgedrückt wird. Da das Adjektiv keine Zahl ausdrückte, bedurfte man für den Plural einer besonderen Form.

Die Adjektivdeklinaton unterscheidet sich, im Grunde genommen, nicht von der Nominaldeklinaton, nur daß jene das grammatische Geschlecht ausdrückt, nachdem von demselben Stamm alle drei Geschlechter gebildet werden.

Bei der Steigerung gibt es Komparative, die von ganz anderen Wurzeln als das Positiv gebildet werden, vgl. § 8.

Die Übereinstimmungen zwischen idg. Nominal- und Pronominaldeklinaton sind bedeutend. Auch die Pronominaldeklinaton hatte keine besondere Genitivform; das possessive Verhältnis wurde auch bei den persönlichen Pronomina mit Hilfe des Possessivpronomens ausgedrückt, vgl. § 9. Bei der Deklinaton der Possessivpronomina gab es dagegen, zum Unterschied von den persönlichen Pronomina, eine besondere Form für Gen. Sg. vgl. ai. M. *tásya* (idg. **tosjo*) = gr. *toŷo*, got. *þis* (idg. **tesjo*), Fem. ai. *tásya* : got. *þizai*. Weitere Deklinatonsentwicklung der Possessivpronomina ist sehr verwickelt, vgl. § 10.

Auch bei der idg. Konjugation waren zahlreiche und verschiedene Formen vorhanden. Man unterschied drei Personen und drei Zahlen. Von den Genera Verbi, von denen in historischen Sprachen drei bezeugt sind, gab es im Idg. nur zwei: Aktivum und Medium; es gab kein Passivum. Das Präsens — Perfekts — und Aoristsformensystem wurde schon ausgebildet; das Bestehen des Futurums ist strittig, vgl. § 11.

Die Verbalformen werden mit primären und sekundären Endungen gebildet: die ersten sind für Ind. Präsens und Perfekt, die letzten für Imperfekt, Aorist und Plusquamperfekt charakteristisch. Von Verbalmodi besaß das Idg. Optativ und Konjunktiv, vgl. § 11.

Einen Infinitiv, wie er in den historischen Sprachen vorhanden ist, gab es nicht. Die Ursprache besaß aber ohne Zweifel sehr zahlreiche und verschiedene Verbalsubstantiva, dessen Spuren als erstarrte Fälle selten in derselben Form in verschiedenen Sprachen aufbewahrt sind, vgl. § 12.

Neben Verbalsubstantiva gab es auch Verbaladjektiva, die schon damals Partizipia wurden. Hierher gehören Part. Präs. Akt. auf *-nt*, Part. Perf. Pass. auf *-no* und *-to*, vgl. § 13.

Mit dem vergleichenden Verfahren kommt man, wie bekannt, schwer zur Wiederherstellung der idg. Syntax. Die syntaktischen Übereinstimmungen in den einzelnen Sprachen können durch gleichlaufende spontane Entwicklung bedingt sein. Die Grundbedeutung der Kasus ist sicher in der idg. Spracheinheit im Wesentlichen gebildet. Die vergleichende Erforschung des Satzes hatte festgestellt, daß im Idg. die Parataxe herrschte; abhängige Sätze gab es überhaupt nicht, außer dem relativen Satz, der mit dem Hauptsatze mit dem Pronomen *io-s* gebunden war, vgl. § 14.

Die Bildung der Präpositionen (von idg. Adverbien) und der Verbalpräfixe fällt in die Zeit der Individualisierung der idg. Dialekte.

In vielen Fällen ist es nicht möglich mit Sicherheit festzustellen, ob ein Wort idg. Herkunft sei, besonders wenn dieses Wort in einigen Sprachen fehlt; denn in diesem Fall bleibt die Frage offen, ob dieses

Wort einst auch in diesen Sprachen vorhanden wäre und später verloren gegangen, oder ob dieses Wort vielleicht nicht auf ganzem idg. Sprachgebiet verbreitet war, vgl. §§ 15, 16, 17.

Unter die ältesten Dialektzüge des Idg. rechnet man mit Recht den Ausgleich der Palatale und reiner Velare die in einem Teil des Sprachgebiets zusammengefallen sind, während sie in enderem Teil geschieden blieben, so, daß die Palatale über Affrikate in Zischlaute übergegangen sind. Im östlichen Sprachgebiet ist eine andere Neuerung, dh. die Umbildung des idg. *s* vor *i* und nach *i*, *u* und nach den Kons. *r*, *k* entstanden, aber nur im Gebiet wo sich arische und baltisch-slavische Sprachen entwickelt haben. Der Übergang *s* $\geq$ *š* nach *k* ist aber auch außer dieser Sprachgruppe bewiesen. So im Armenischen, wo *š* in *reš-tasu* „60“ zu *veç* „6“ = lat. *sex* zeigt idg. *ks* = arm. *š*. Dasselbe kommt auch im Albanischen vor, wo *pishe* = idg. **piksol*, *lesh* = idg. **ulgks* auf den Übergang *s* $\geq$ *š* nach den Gutturalen zeigt, vgl. § 19. Ich möchte noch detonen, daß im Griechischen für idg. *ks* in einigen Beispielen *kt* steht: gr. *tékton*, ai *tákxa*. Um diesen griechischen Doppelreflex zu erklären, setzt man im Idg. neben *s* noch ein anderes, von ihm etymologisch verschiedenes *š* vor, das in anderen Sprachen mit dem ersten zusammengefallen ist. Jedenfalls ist es von Bedeutung, daß gr. *t* auch im Keltischen ein *t* entspricht: gr. *árktos* „Bär“ — ir. *art*, gall. *Deae Artiari*, und wo wie im Griechischen, auch die Dublette *s/t* nach *k* erscheint, vgl. § 19.

Gab es vielleicht vor dieser Differenzierung der idg. Palatale noch andere, ältere Neuerungen, die dann das Ergebnis einer anderen Gruppierung der idg. Dialekte gegeben hätten? Wegen der Verbreitung der mediopass. *r*-Endung in Centum-wie auch in Satem-Sprachen ist es wahrscheinlich, daß die *r*-Konjugation, obwohl verschiedene Wege gegangen doch ursprünglich der ganzen idg. Sprachfamilie gemeinsam war, und später durch die Neuerungen verdrängt wurde. Die Aufbewahrung der mediopass. *r*-Endung im Hettitischen, Tocharischen und Keltischen wird am besten durch die periphere Lage (Randsprachen) erklärt. Das bedeutet aber nicht, daß man zwischen idg. Sprachgemeinschaft und Herausbildung der einzelnen idg. Sprachen zwei ganz gebildete idg. Dialekte voraussetzen muß: einen Ursatem- und anderen Urcentum- Dialekt, aus denen sich im Laufe der Zeit die historischen Sprachen herausbilden sollten. Es gibt nämlich eine ganze Reihe von Übereinstimmungen in den einzelnen Sprachen, die nicht nur an ein von diesen zwei Gebieten begrenzt sind. So z. B. der Unterschied bei der Kasusbildung mit anl. *dh* in einem und mit anl. *m* in anderem Gebiet, der nicht mit Gebietsgrenzen centum-satem zusammenfällt, vgl. § 20.

Durch solche Dialektzüge, die einmal größeres, andermal kleineres Gebiet umfassen, wurde eine große Menge kleiner, auch sehr kleiner Sprachkreise gebildet, von denen jeder einen bestimmten ursprachlichen Dialekt darstellt. Aus einem solchen idg. Sprachkreis entwickelte sich der uralbanische Dialekt und, wie es nach allem scheint, nicht indirekt. Zwischen der Zeit des Indogermanischen und der Zeit des Albanischen muß eine Periode bestanden sein, in welcher sich ein von den ursprach-

lichen Dialekten formte, aus dem in historischer Zeit zwei äußerste Sprachkreise übrigblieben: Albanisch und Armenisch, während die dazwischenliegenden Kreise: das Thrakische (näher dem Albanischen) und das Phrygische (näher dem Armenischen) verlorengegangen sind.

III

DIE STELLE DES ALBANISCHEN IM KREISE DER VERWANDTEN SPRACHEN

Die veraltete Meinung, daß die Albaner identisch mit den Illyriern sind, hat keine innere Beweiskraft. Der Umstand, daß die Albaner in historischer Zeit einen Teil des illyrischen Sprachgebiets bewohnt haben, hat keine entscheidende Bedeutung für ihre illyrische Herkunft. Die Albaner konnten als Einwanderer die altansässigen Illyrier überschwemmen und assimilieren, ohne darüber die Erwähnung in der Geschichte hinterlassen zu haben, wie der Fall mit vielen anderen Wanderungen auf der Balkanhalbinsel ist. Auch die Bedeutung der illyrischen Sprachelemente im Albanischen verliert viel an ihrem Charakter, weil im Albanischen, nach den Zeugnissen der ant. Schriftsteller ebenso viel-wenn nicht mehr- thrakische Sprachelemente vorhanden sind.

Im Mittelpunkt dieser Fragen stehen die albanischen, thrakischen und illyrischen Reflexe der idg. Palatale, vgl. § 24. Auf Grund dieser Reflexe gehört das Illyrische zu Centum-Sprachen. Da das Albanische Satem-Sprache ist, kann es keine Verwandtschaft mit dem Illyrischen bilden. Für die Bestimmung der näheren Verwandtschaftsbeziehungen zwischen dem Albanischen und den anderen Satem-Sprachen ist die Vertretung der idg. reinen Velare (*k, g, gh*) und Labiovelare (*kʷ, gʷ, gʷh*) von entscheidender Bedeutung. Im Albanischen sind die Velare und Labiovelare geschieden, vgl. § 25. Damit geht das Albanische mit dem Phrygischen, Armenischen und Thrakischen zusammen; das weist aber auf die damalige Zentrallage dieser Sprachgruppe. Die Palatalisierung der Labiovelare ist die gemeinsame Neuerung des Albanisch-Thrakischen. Sehr bedeutende thrakisch-albanische Isoglosse stellt die Assimilation des *s* in den Konsonantengruppen *s + Nasal, s + l*, vgl. § 26, wie auch die Reflexe idg. *sk̑* und *sk*, vgl. § 27.

Die albanisch-armenische Verwandtschaft ist durch die Trennung idg. *Tenues* und *Tenues aspiratae* in beiden Sprachen bewiesen.

Die Übereinstimmungen des Albanischen und Thrakischen sind besonders klar in ihren Reflexen der idg. Sonanten, vgl. § 29 und sonantischer Liquiden, vgl. § 30. In der Palatalisierung *u > ü* spiegelt sich der Zusammenhang der thrakisch-phrygischen Gruppe, vgl. § 31. Nach allem scheint das Thrakische die Mittelstelle zwischen dem Albanischen und dem Phrygisch-Armenischen einzunehmen, vgl. §§ 32, 33, 34.

Für das Albanische, morphologisch angesehen, ist der nachgestellte Artikel besonders charakteristisch. Dieser Artikel ist, ohne Zweifel, im Albanischen sehr früh, dh. schon in der Epoche der albanisch-thrakisch-armenischen Spächeinheit vorhanden, vgl. § 35.

In der albanischen Deklination ist die Zahl der idg. Kasus bedeutsam reduziert worden. Die Genitiv-Dativform ist gleich, außer im Gegischen in unbestimmtem Plural. Ebenso sind Ablativ und Genitiv zusammengefallen, außer in unbestimmtem Plural im Toskischen, vgl. §§ 36, 37, 38, 39.

In bisherigen Versuchen dem Albanischen seine Stelle im Kreise der idg. Sprachen zu bestimmen, insistiert man auf den Isoglossen die das Albanische mit der Nordsprachen, dem Germanischen und Baltisch-Slavischen gemeinsam hat, vgl. § 40. Von diesen Isoglossen fällt die der Übereinstimmung idg. *o* und *a* ab und bleiben nur zwei stehen: 1) die Bildung der Zahlen mit *-t* und 2) die periphrastische Bildung der Zehner, vgl. § 40. Gemeinsame Züge, die nur auf das Albanische und Baltisch-Slavische begrenzt wären, gibt es nicht. Nur dem Albanischen und Slavischen ist die Vokalnasalisation vor dem Nasal + Konsonant, wegen der Tendenz nach offenen Silben, gemeinsam. Es soll noch hervorgehoben werden, daß das gegische Imperfekt mit Hilfe des *-š*-sigm. Aorists (*ishe*, *hap-she*) wie im Slavischen (*dělachŭ*, *dělaše-aše*-) gebildet wird, zum Unterschied vom Germanischen und Baltischen, denen diese Bildung unbekannt ist. Da aber der sigm. Aorist im Armenischen und vielen anderen Sprachen vorkommt, bedeutet das nur, daß diese Isoglosse der Zeit der Dialektindividualisierung zuzuschreiben ist und daß das Albanische in der Urheimat näher dem Individualisierungsgebiet des Slavischen, als dem anderen, wo das Baltische und Germanische gebildet wurden, stand. Auf diese nördliche Urheimat weisen auch einige lexikalischen Übereinstimmungen, vgl. § 40. Die Grundfrage der genetischen Verwandtschaft des Albanischen liegt in Beziehung zum Armenischen, auf welche Pedersen hinwies. Eine ganze Reihe von Isoglossen bleibt übrig, die nur auf das Albanische und das Armenische beschränkt sind. Der Unterschied zwischen meiner und Pedersens Meinung besteht darin, daß Pedersen die albanisch-thrakisch-phrygisch-armenische Sprachgruppe bezweifelt, während ich mit neuen Beweisführungen bewiesen zu haben glaube, daß das Thrakische die mittelbare Rolle zwischen dem Albanischen und Armenischen einnimmt, weil das Albanische mit dem Thrakischen in allen Zügen übereinstimmt, welche das Albanische vom Phrygisch-Armenischen trennen.

IV

DIE ENTWICKLUNG DES ALBANISCHEN AUF DER BALKANHALBINSEL

Wie, nach allem soeben Ausgeführten, das Albanische im Grunde ein thrakischer Dialekt ist, so muß dann sein thrakisch-illyrischer Charakter das Ergebnis der späteren thrakisch-illyrischen Symbiose sein, die mit illyrischen Sprachelementen — die nicht so zahlreich sind — im albanischen Wortschatz erklärt werden. So rückt die Frage von selbst auf, wann es zu dieser Symbiose kam, in welcher die thrakischen Albaner, auf illyrisches Sprachgebiet übersiedelt, eine neuere Schicht bilden, vgl. § 38. Die Einwanderung der Albaner in ihre historische Heimat, das heutige Albanien, muß verhältnismäßig spät sein, denn nur so kann man das Fehlen der indigenen Seeterminologie im Albanischen erklären. Auch die

Ortsnamen in diesem historischen albanischen Sprachgebiet haben keine albanische Lautgestalt, dh. daß diese Ortsnamen jene Lautveränderungen nicht mitgemacht haben, die unbedingt durchgeführt worden wären, wenn die Albaner „von jeher auf ihrem heutigen Gebiet wären“. Deswegen hatte auch K. Jireček die traditionelle Meinung von der Kontinuität der albanischen Urheimat aufgegeben und suchte sie in den Berggebieten zwischen heut. Dalmatien und Donau in der Zeit der Völkerwanderung. Über die verschiedenen Meinungen über die Lokalisierung der früheren Heimat der Albaner vgl. §§ 38, 39, 40. Man kann wohl annehmen, daß Dardanien und Poconien das Gebiet der ersten albanisch-illyrischen Simbiose war.

Eine gewisse Zahl der illyrischen Wörter wird durch den Einfluß des illyrischen Substrats erklärt. Man hatte bisher keine phonetischen Einflüsse des Illyrischen auf das Albanische festzustellen vermocht, obwohl es sehr wahrscheinlich ist, daß auch solche Einflüsse vorhanden sind, vgl. § 41.

Die Frage nach den anderen benachbarten Spracheinflüssen in früherer albanischer Heimat in vorhistorischer Zeit ist noch offen. Es gelang im albanischen Wortschatz gewisse altgriechische Elemente festzustellen, vgl. § 42. Pisanis Versuch, die griechischen Elemente in einigen albanischen Lauterscheinungen zu erkennen, kann ich nicht beistimmen, weil solche phonetischen Erscheinungen nicht so leicht aus benachbarten Sprachen eingetragen werden, wie es der Fall mit fremden Kulturwörtern ist. Auch seine Hypothese von iranisch-szythischem Einfluß ist irreführend, weil die Differenzierung der idg. Palatale im Albanischen sehr spät ist, vgl. § 43.

V

DIE EINFLÜßE DES VORINDOGERMANISCHEN SUBSTRATS

Die Niederlassung der Indogermanen vom Norden her nach der Balkanhalbinsel fällt in die frühe vorhistorische Zeit. Nach den Ergebnissen der Archaeologie sind die Griechen auf den Südbalkan am Anfang des 2. Milleniums vor u. Zeitrechnung eingewandert. Nach den Griechen sind die Illyrier und Thraker eingewandert, von denen die ersten den westlichen, die letzten den östlichen Teil der Balkanhalbinsel angesiedelt haben. Es ist schwer die Zeit ihrer Einwanderung genau zu bestimmen, zumal diese sehr wahrscheinlich nicht auf einmal vollgezogen wurde, wie der Fall auch bei den Griechen war. In der Zeit als die Indogermanen auf die Balkanhalbinsel einwanderten, war sie von einem Urvolk bewohnt, dessen Sprache den bedeutenden Einfluß auf die Sprache der neueingewanderten Völker übte. Das spiegelt sich in einer ganzen Reihe der phonetischen und morphologischen Erscheinungen wieder, die im schroffen Gegensatz zu idg. Sprachtypus, besonders im Wortschatz, stehen. Die Feststellung dieser Einflüsse bietet große Schwierigkeiten, weil die Sprachen dieser Urvölker sehr wenig bekannt sind. Über die Sprachdenkmäler der vorindogermanischen Völker vgl. § 44. Die zweite sehr bedeutende Quelle für die Bestimmung der vorindogermanischen Bewohner auf der Balkanhalbinsel bilden die Ortsnamen. Diese Namen pflegen auch nach der Assimilation der Bewohner unverändert zu bleiben, vgl. § 44.

Zu diesem Mittelmeergebiet gehört auch der nördliche Teil der Balkanhalbinsel, wo früher die Heimat der Albaner war und wo die alten Ortsnamen, die mit den mediterranen Suffixen gebildet sind, vorkommen, vgl. § 45.

Wie gering auch die Zahl der von der antiken Schriftstellern aufgezählten thrakischen und illyrischen Wörter sein mag, es ist unter ihnen eine gewisse Wortreihe die zweifellos mediterraner Herkunft ist, vgl. § 46. Diesem vorindogermanischen Substrateinfluß auf die albanische Sprache ist auch der Verlust einiger älteren idg. Wörter im Albanischen zuzuschreiben, wie, u. a., auch die Spuren des vigesimalen Systems. In vollem Einklang damit steht auch die Substratwirkung auf die Artikulation — die Verschiebung der Mediae in Tenues fortes — die auch das Illyrische kennt, und die an das Etruskische erinnert.

VI

LATEINISCH-ROMANISCHE EPOCHE

Die lateinisch-romanischen Bestandteile des Albanischen Wortschatzes sind so groß, daß man das Albanische für eine Mischsprache erklärte, dh. für eine halbromanische Sprache. Diese Lehre wurde am Ende des 19. Jahrhunderts aufgegeben, vgl. § 47, obwohl gewisse Einflüsse, besonders die auf die Wortbildung, nicht zu leugnen sind.

Auf der Balkanhalbinsel entwickelten sich zwei romanische Sprachen: 1) in inneren Gebieten das Rumänische, und 2) das „Dalmatische“ dh. Vorvenetische, die Sprache der Ostadriatischen Küste die in der Stadt Krk bis zu Ende des 19. Jahrhunderts, in den dalmatinischen Städten bis zu Ende des Mittelalters aufbewahrt wurde. Romanisch wurde auch in den Städten des Nordalbanien gesprochen. Es drängt sich darum von selbst die Frage auf: wie ist die Lage des Albanisch-Romanischen einerseits zum Rumänischen und Küstenromanischen andererseits, vgl. § 49.

Die Doppelschicht des Romanischen: des Kontinentalromanischen und des Küstenromanischen, spiegelt sich in vielen Zügen ab, vgl. § 50. Mit dieser Doppelheit werden zuletzt auch die alten lexikalischen Übereinstimmungen zwischen dem Altdalmatischen und dem Albanischen an einer Seite, und dem Albanisch-Romanischen und Rumänischen an anderer Seite erklärt, vgl. §§ 51, 52, 53.

Zu gemeinsamen albanisch-rumänischen Sprachzügen rechnen einige Sprachforscher auch den nachgestellten Artikel, der aber im Albanischen sicher nicht romanischen und im Rumänischen nicht albanischen Herkunft ist, vgl. § 54. Zur späteren Periode der albanisch-rumänischen Symbiose gehört ohne Zweifel der Rhotazismus, dh. der Übergang des zwischenvokalischen *-n-* in *-r-*, vgl. § 55.

Es ist schwer zu sagen wie lange die frühere albanisch-rumänische Symbiose dauerte. Wahrscheinlich dauerte sie nicht bis zum 8. Jahrhundert, wie Jokl meinte, oder sogar bis zum 10. Jahrhundert, wie Friedwagner meint, vgl. § 56.

In einem Teil des nordalbanischen Sprachgebiets saßen von 396 bis 535 die Goten. Darum haben R. Loewe und N. Jokl die gotischen

Elemente auch im Albanischen festzustellen versucht. Unter vorgeschlagenen Wörter aber, wenn sie überhaupt gotischen Herkunft sind, gibt es nur solche, die ins Albanische durch die Vermittlung des Südslavischen oder aus dem Militärlateinischen eingedrungen sind, vgl. § 57.

VII

SLAVISCHE EINFLÜßE

Im 7. und 8. Jahrhundert kommt in einem Teil des Skutariseegebiets und in Flußgebieten von Bistrica, Vojuša und Devala-Semeni oberen Skumbe auf dem albanischen Boden ein neues Sprachelement vor, das Südslavische. Das slavische Element im Skutari-Gebiet und in dem Gebiet nördlich vom mittleren Drim war das des Serbischen, während das südslavische Element des mittleren und südlichen Albaniens der macedonisch-slavischen Sprachgruppe gehörte, vgl. §§ 58, 59, 60, 61.

Die Lehnwörter einer Sprache sind objektives Kriterium für die Intensität der fremden Einflüsse, denen das nehmende Volk aufgesetzt war, besonders wenn es keine historischen Quellen darüber gibt. Die slav. Lehnwörter im Albanischen beziehen sich, im Grunde genommen, auf Feldarbeiten, Ackerbauwerkzeuge, Handgeräte, Hausindustrie u. a., vgl. § 62, 63.

VIII

DIE NEUGRIECHISCHEN EINFLÜßE AUF DIE ALBANISCHE SPRACHE

Von allen Enflüssen der Nachbarsprachen, mit denen das Albanische nach Niederlassung aus der inneren Balkanhalbinsel in seine hist. Heimat in Berührung kam, sind die des Neugriechischen am wenigsten erforscht, vgl. § 65. Von besonderer Bedeutung ist die Bildung des Futurums, das nach Sanfeld dem neugriechischen Einfluß zuzuschreiben wäre, vgl. § 66, 67.

ANALITIČKI REGISTAR

(Rimski brojevi označavaju paragrafe u tekstu)

- a* > *e* u arban.-tračk. 31, 32; u arbano-romanskom 53.
ā (ievr. stgrč.) > arban. *o*; 32.
-ā > arban. *ē* 31
- Admirativ.** Arban. ~ je poreklom stari opšte arban. futura *kam* 69
- Akcenat.** Ievr. ~ 5; stabilizacija ~ a u arban. jeziku 5; tragovi ievr. slobodnog akcenta u arban. 5.
- Aorist.** Grč. ~ u osnovi arban. glagola ngrč. porekla 40
- Apofonija.** Ievr. ~ 5; kvantitativna ~ 5; kritika teorije naknadnog duljenja 6.
au (ievr.) > arban.-trač. *a* 33; lat. *au* > arban. *a* 33.
- Arbanasi.** Poreklo imena *Arbēn*, *Arber* 22; ranija postojbina Arbanasa u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva i arbanaško - prarumunska simbioza 41; seoba ~ a u istorijsku postojbinu 42; ~ i primorski Romani 50—50; ~ i Sloveni 61, 66.
- Arbanaški jezik.** Pretres ilirske teorije; 23—26: ~ je jedan trački, jako ilirizovan dijalekt 23; odnos ~ i jermenskog 31—34; stgrč. uticaji na ~ 45; kritika hipoteze o skitskim uticajima 46; ~ i latinski 50; balkankoromanski sloj 51—52; primorskorumanski sloj 51—52; gotski nanos nedokazan 60; južno-slov. uticaji 61—65; ngrč. uticaji 68—70.
- Balkansko-slovenska jezička grupa.** Odnos arban. prema ~ 61—65.
- ct** (lat.) > arban. *ft*, rum. *pt* 44, 52; arban. *it*, dalm. *it* 44, 52.
- Član.** Postponovani ~ u arban. i jerm. 35; arban. *i* < ievr. **is* ili *ei* 35; *u* < ievr. (*o*)*vo(s)* 35; rumun. ~ nije arban. porekla 35, 57.
- Deklinacija:** arban. ~ prema ievr. 36.
-e (ievr.) arban. *ø* 32.
ē (ievr., stgrč., lat.) > arban. *ie* 32: lat. *ē* > arban. *ie* 32.
ē (ievr., stgrč.) > arban. *o* 32.
ē (slov.) maked. *a*, > arban. *a* 61.
ę (slov.) arban. *ēn* 61.
-eā (ngrč.) > arban. *é* 68.
en + s (ievr.) > arban. i jerm. *i* 34.
- Futur.** Prajezički ~ 11; arban. ~ sa *kam* je opštearban. porekla 70; ngrč. poreklo futura tosk. futura *do* (*tē*) *shkruaj* 69, 70.
- Genitiv.** Ievr. gen. na *-iās* (> arban. *e*, je i jerm. i irski 38; *-ve* < ievr. **ōm* 38; gen. *-š* ievr. **sōm* 38.
- Genitiv-dativ.** Arban. ~ je formalno i funkcionalno stari dativ 36; gr. ~ stari genitiv 36; arban. ~ na *-i* i *u* = ievr. dat. *a₁i*, *a₁u* 36.
gl. Prelaz ~ u arban. 63: južnogeg. *g_j*, skad. *g₁*, sevgeg. *g* pada u poslovenski period arbanaškog razvoja 63.
- Guturali** (ievr.) 4; Tragovi prajezičkog trojnog sistema očuvani u ar-

- banaškom, trač., jerm. 21, 25; po-
zan prelaz *t's, d'ž* (< ievr. *k, ġ(h)* >
arban. *s, th, z, dh* 46; palatalizacija
ievr. *qʷ, gʷ* pred *e, i* > arban. *s, z*
21; *gh* pred *e, i* arban. *ġ* 21; *š* (slov.)
> arban. *i* 61.
- Imperfekt.** Geg. ~ građen po-
moću *š* sigmatičkog aorista 40.
- Ilirski jezik** Prapostojbina ~ 17;
kultura 16, 17; seoba na Balkan-
sko poluostrvo 16, 17.
- Indoevropski prajezik.** 2, 6 v. i
Akcent 5; Vokalska sistema 3;
konsonantizam 4; deklinacija 7;
imenička 7; pridevska i zamenička 8;
infinitivi 12; participi 12, 13; sin-
taksa 14; dijalekatske crte 19; in-
dividualizacija istorijskih ievr. jezi-
ka 20, 21.
- Infinitiv.** Ievr. ~ 12; gubitak ~ u
toskijskom dijalektu je ngrč. porekla
70; geg. ~ *me* verbalni substantiv 70;
rum. ~ sa prethodnim *a* 70.
- ī* — (ievr.) 3; Dvostruka zamena u
arban., jerm. i grčkom jeziku 35.
-ia (slov.), ngrč. *-ia*, ital. *ia*, arban.
ē 38
- k* iza nazalnog konsonanta arban.
ngrč., makrum. *g* 52.
- kl.* Dijalekatska arban. zamena 19.
- ki, k' (q)* pada u poslovensku
epohu 63.
- l* (lat.) > arban. *t* (*ll*) 68.
- ll* (lat.) > arban. *l'* (*l*) 62.
- ln* (ievr.) asimilovano u *l'* u pred-
slovenskoj epohi 62.
- m* (ievr.) > arban. *a*, trač. *a* 29.
- n* (ievr.) iza velara > arban. *r* 26.
- n-* (ievr., grč., lat.) arban, *r* v. 68,
- ŋ* (ievr.) > arban. *a*, trač. *a*; trač.
an, jerm. *an* 29.
- ō* (ievr.) > arban. *a*; pod spored-
nim akcentom *u* 31.
- ō* (ievr. stgrč., lat.) > arban. *e* (od
**ō*) 31.
- Palatalizacija.** Vokalska *a* > *e*,
o > (**ō*) > *e, ū* > *ū(y)* u arban 31;
tragovi u tračkom, frigijskom i jerm.:
mediteransko poreklo te pojave 31;
arban. ~ ievr. *k* pred *e* poznija od
prelaza ievr. *e* u *o*.
- Pozajmljenice.** Arban. ~ iz stgrč.
45, 68; lat.-roman.; ~ gotske (?)
~ 60; slov. ~ 65, 66, 67; ngrč. ~
51.
- r* (ievr.) > arban.-trač. *ri, ur* 30;
trač. -jerm. *-ar* 30.
- Rečničke paralele:** arban.-jerm.
39, 40; arban. balt.-slov. 40; arban.
-rum 53, 54.
- Relikti.** Ilirski ~ u arban. 44; me-
diteranski ~ 48.
- rn* (ievr., lat., rum., ngrč., slov.)
arban. *r* (*rr*) 39; jerm. *rn* 30,
- Rotacizam.** Tragovi ~ u gegijskom
58; tosk.-sevrum. 68; ~ završen u
predslovenskoj epohi 68.
- Rumunski jezik.** Postojbina pra-
rumunskog jezika 55; Praarban. ele-
menti u rumunskom 55; Prarumun-
ski arban. isofone 55; toskisko-sev-
rum. isofone i isoglose 55, 56; Tra-
janje prarum.-arban. simbioze 56;
kraj toskisko-sevrum. dodira. Pozni
uticaj jezika drimskih Vlaha na
gegijski 59.
- s* (ievr.) > arban. *š* (*sh*) pred pa-
latalnim vok. 52.
- h* pred stražnjim, *g* (*gj*) pred na-
glašenim vok. 32.; ~ (lat. strgrč.,
staroslov.) arban. *š(sh)*; *-s* (lat.)
arban. *∅* 32.
- Semantička podudaranja** ar-
banaško-rumun. 54.
- sk** (ievr.) pred palatalnim vok. arban.
tš (*ç*) 27; inače *sk* 27; *sĭ(h)*
(ievr.) arban. *h* 27; *sĭ* i *sk* odvojeni
i u jerm. 27.

Sloveni. Nadiranje Slovena u Albaniju poznije od pomeranja Arbana u njihovu istorijsku postojbinu 61; dvojakost južnoslov. etničko-lingvističkih elemenata u Albaniji 61, 62.

Sonorizacija. *p*, *t*, *k* u arban. iza nazalnih konsonanata i njeno poreklo 46, 52.

sr (ievr.) arban. > *str*, trač. *str*, ilir. *str*. 28.

Staroromanski jezik jadranskog primorja 53, 53. Podudaranje s albanoromanskim: *a* > *e* *ǣ* > *ō*; *ct* > *it*; rečnička podudaranja 52, 53, 54.

Starogrčki. Arban. pozajmljenice starogrč. porekla 45, 68.

Sufiksi. Lat. u arban. 50; paralelizam arban. -*shor* rum. *isor*, 56; *uk*, -*uq* (-*ok* -*oq*): rum. *uc*, *uț* 56; slov. -*ak*, -*ište* 66.

Tenues aspiratae (ievr.) odvojene od *tenues* u arban. i jerm. 27.

Poponimi. Mediteranski 47, 48; ~ slov. porekla u arban. 61.

ǣ (lat.) > arban. *ǣ*; > *o* 31.

ǣ. (slov.) > arban. *u* 61.

ǣ (ievr. i lat.) > arban. *ii* (*y*) 32; predakcenatsko ~ > *u* 32.

Vigezimalni sistem 49.

Y (slov.) > arban. *u* 62.

REGISTAR REČI

(Rimski brojevi označavaju strane u tekstu)

Arbanaški jezik

<i>agój</i> 24	<i>bung</i> 40	<i>dhi</i> 47
<i>alem</i> 50	<i>burmë</i> 23	<i>erëm</i> 50
<i>ar</i> 25	<i>Bushtica</i> 46	<i>esh</i> 48
<i>arravelë</i> 46	<i>buzë</i> 40	<i>eth</i> 14
<i>ardhi</i> 27, 35	<i>carâ</i> 45	<i>fal</i> 22
<i>at</i> 14	<i>carinë</i> 48	<i>farë</i> 45
<i>avis</i> 48	<i>çelnik</i> 48	<i>fëlqinë</i> 40
<i>babune</i> 50	<i>çeperák</i> 45	<i>fileps</i> 50
<i>balë-gë</i> 14	<i>çepirók</i> 45	<i>fis, fis-nik</i> 49
<i>bardhë</i> 32	<i>çerëp</i> 48	<i>fluturon</i> 39
<i>barrë</i> 21	<i>çudë, çudija</i> 48	<i>fruit</i> 38
<i>bashkë</i> 22	<i>çudis, çudit</i> 48, 49	<i>fryit</i> 39
<i>báthave</i> 8, 53	<i>çuditëm</i> 49	<i>fshat</i> 41
<i>báthë</i> 8, 53	<i>çupë, çúpëzë</i> 8	<i>ftua, ftue, ftoni</i> 25
<i>bërdilat</i> 48	<i>daltë</i> 46	<i>gaidhur</i> 50
<i>besë</i> 49	<i>darovís</i> 49	<i>ga-lâmsh</i>
<i>bisedój</i> 49	<i>dëftoñ</i> 38	<i>galë</i> 48
<i>bes-nik</i> 49	<i>Denica</i> 44	<i>gashtër</i> 35
<i>bijë</i> 36	<i>derë</i> 32	<i>gat</i> 43
<i>bir</i> 36	<i>dërmis</i> 49	<i>gëlltis</i> 45
<i>bisedë</i> 49	<i>desha</i> 25	<i>gërdit</i> 48
<i>bisedój</i> 49	<i>Dibra</i> 46	<i>gëréc</i> 47, 48
<i>bisht</i> 35	<i>diftoj</i> 38	<i>gërris</i> 48
<i>bludë</i> 48	<i>dím</i> 48	<i>gherret, gherret-kë</i> 49
<i>Boz</i> 45	<i>djep</i> 47	<i>gob</i> 47
<i>Boz-bregaz</i> 45	<i>djetë</i> 7	<i>godis</i> 49
<i>Brag</i> 45	<i>dlato</i> 46	<i>gomár</i> 49, 50
<i>branë</i> 48	<i>Dobrova</i> 45	<i>gomar-icë</i> 49
<i>bredh</i> 41	<i>domaqin</i> 44	<i>gonë</i> 50
<i>brenë</i> 35	<i>drejtë</i> 38, 39	<i>gorricë</i> 47
<i>brez</i> 40	<i>dreq</i> 40	<i>Goskova</i> 45
<i>Buenë</i> 46	<i>drugë</i> 45, 48	<i>Gradec</i> 44
<i>bukë</i> 40	<i>druhna</i> 46	<i>grojt</i> 40
<i>Buleca</i> 44	<i>dyllë</i> 23	<i>groshë</i> 48
<i>bull-icë</i> 49	<i>dyzët</i> 36	<i>grue</i> 31
	<i>dhallë</i> 41	<i>geg, gu-</i> 47
	<i>dhqmb</i> 32	<i>guri</i> 26

gusë 45
 gjashtë 27
 gjatë 22
 gjesh 18
 gjobar 48
 gjobë 48, 49
 gjuh(ë) 47
 gjuh(ë) 47
 gjuk 22
 gük 24
 gükónj 24
 gjumë 8, 54
 gjymtyrë 39
 ha 27
 habiten 48
 habitum 48
 hap-she 28, 58
 harabel 46
 hardelë 22
 haromë 50
 Helm 45
 helm 24
 hëngra 27
 heshtë 40
 hollë 22
 (h)rek 31
 Hundo-kuqi 44
 ikonë 50
 im 11
 ishe 28, 58
 Ishmi 35
 izhë 48
 jarm 48
 ju 11
 kallojer 50
 karaf 50
 karavi 50
 karpë 35
 karrutë 46
 katër 6, 52
 katër zet 36
 kaznéc 48
 qeli 50
 këndova 37
 kërcák 48
 kërmill 35
 kërrutë 22
 kllogër 50
 kohë 21
 kofçek 48

kofshë 31, 38, 39
 kokosh 48
 kollë 21
 korán 35
 korë 50
 koris 49
 koritë 48
 kosë 48
 kosh 48
 koshere 46, 48
 kotéc 48
 krep 31
 krie 40
 krimb 23
 Kruo-kuqi 44
 krushk 40
 Kryezë 44
 krueziu 44
 kofior 39
 kuj 40
 kuq 44
 kursëj 40
 kuvënd 40
 kvoçkë 48
 lëndë 28
 ledhë 27
 lëmb 38
 lëndinë 45, 48
 lesh 17, 46, 56
 lëshoj 38
 lidh 27
 lip 50
 lodh 24
 lopar 48
 lthi 28
 lubis 48
 luftë 31, 38
 Lug(u)
 Ljabova 45
 ma 11
 magje 50
 magulë 46
 mal 35
 málevë 53
 máli 8, 53
 matukë 46
 máz 35
 Mbishkodr--ak 49
 mb-ledh 9
 mb-lodha 9

mbret 40
 meçkë 48
 megje 44
 mëngoi 40
 mërgónj 40
 mërcis, mërzit 48, 49
 mëz 35
 mëzë 35
 mezhde 44
 mik 30
 mish 25
 mjek 47
 mjel 13
 mâ 13
 modhullë 41
 mokënë 32
 mok(ë)në 24
 mokërë 32, 24
 mokne 24
 Molçani 45
 molicë 48
 moshë 41
 motovillë 48
 motrë 24, 36
 mushk 22, 41
 natë 22, 31
 ne 23
 nej 40
 nandë 27
 nis 25
 nisi 50
 nomë 50
 oborr 48
 ograë 47
 opingë 48
 orëndi 45
 Osum 45
 oshtë 48
 oshtëje 48
 pajtoj 39
 pallamar 50
 parastén 50
 parotë 48
 paták 45, 48
 patë 48
 patók 45, 48
 pelë 14, 47
 pelind-i 38
 pemë 23
 pëndár 45

peng 38
 përrua, 45
 pirra, pirr-ac 49
 pishë 17, 31, 56
 pjek 13
 pjepën 32
 plak 49
 plakos 50
 pléme 48
 plep 49
 plep-ishtë 49
 plevicë 48
 plotni 48
 pode 48
 poganik 48
 porosis 43
 porseks 50
 postreja 48
 prapa-zi 26
 pras 50
 prashis 48
 presh 50
 prof-kë 49
 prrar 22
 psalónj 50
 pulë 47
 purrë 46
 pushoj 23
 Putók 45
 pyll 40
 qartë 40
 qertói 40
 qiri 50
 qytët 40
 rrqni 28
 rremb 38
 rëndë 45
 rreth 23
 ricë 48
 Rom-ak 49
 rrap 49
 rrap-shtë 49
 rreth 22
 rudinë 48
 rrue 46
 rub 48
 s „ne“ 27
 sanë 45
 selí 50
 sitë 48

si-vjet 11
 shkas 22
 shkop 22
 shkund 22
 sokol 48
 so-nte 11
 Sop 45
 sorrë 7, 20, 32
 shuk 46
 stenicë 48
 Sterbec 44
 stoll 48
 strehë 48
 sul 47
 sule 46, 47
 sundój 45
 sy 21
 shalët 40
 shegë 35
 shemër-kë 49
 sheng 38
 shën(t) 39
 sherp 32
 shesh 40
 sh-kabë 35
 shkon 22
 shkret 40
 shkulka 44
 sh-kurre 35
 shoq 43
 shqer 22
 Shqinikë 47
 shtalb 28
 shtatë 8, 22, 27, 54
 shtravís 48
 shtegu 24
 shtërpín 22
 shtrat 39
 shuk 46
 shulla 46
 shurrë 48
 teshë 17
 tëtë 27
 t(r)afstár 39
 trajtój 39
 trajtónj 38, 39,
 trase 43
 tremb 38
 tremi 48
 tridhjetë 27

tri zet 36
 trondít 45
 tugë 45
 thanë 32
 thí 14
 thumb-ac 49
 thumbullë 41
 thump 49
 ulk 14
 Ulqin-ak 49
 unë 11
 urrëj 40
 vadís 48
 valanicë 48
 valë 32
 varkë 50
 vedër 48
 veil 28
 vënér 40
 vesh 28
 vidh 16
 vidh-i 28
 vikás 49
 vjedhullë 32
 vjéhër 14
 -vjet 13, 40
 vojvodë 48
 vrabëc 48
 vranë 48
 vrellë 48
 vrërë 48
 Vukaj 45
 Vukatani 45
 Vukli 45
 Vulkani 45
 Vulkatani 45
 zakón 48
 zall 32
 zaponá 48
 zgjedhë 27
 zjerm 21
 zmojle 40
 zogu
 zorrë 7, 20, 32
 zhivë 48

Frigijski jezik
 beretor 18
 doūmos 23
 ios 11

kimeros 23
ni 23

Jermenski jezik

aic 14
ał 14
am, ami 26
ama-ç 27
arj 23
asem 18
berēr 18
ç, oç 27
çim 21
darjau 21
dařnam 21
dustr 23
e-ker 27
hair 6, 14, 52
hjrçanem 22
im 11
kin 21
lois 23, 24
luc 27
mair 14
mar-d 25
malem 13
mard-d 25
mard-n 25, 11
mardo-ç 27
mard-s 25
mis 25
mna-ç 27
mna-m 27
ort' 27
p'ul 22
taigr 14
teleac 26
teli 25
telvoj 26
tur 23
utem 26
veç 17, 56
veř-tasu 17, 56

Trački jezik

Almus 35
argilos (glos.) 21
Asamos 35
A-thuras 22
Aulu-zanus 24
Authi-paras 22

-basta 24
Bela-stura-s 35
Bi-bastos 34
briga 29
Dáneion 24
Dársioi 23
-dava, deva 23, 24
Daunion 24
Drabescos 34
dzalmós 20
dzerm 21
Dzermi-zirga 21
dzetraia 26
Garescos 34
genton 23
Loidias 23
Moisoì 23
Nestos-Nastos 24
Out-aspios 20
salia 22, 35
Seti-dava-deva 29
sim-peax 23
skálme 22
Stran-baste 24
Strymon 22
Trib-all-oi 23
Uscu-dama 24

Rumunski jezik

an 40
barză 32
brad 41
brău 40
brazi 41
brîu 41
bucă 40
hunget 40
budză 40
a certă 40
ceru 47
cioară 32
ciroi 43
ccapsă 38
creier 40
a crută 40
cuiu 40
cuptor 39
cuscru 40
cuvînt 40
căptir 39

draç 40
falca 40
flutură 39
friu 41
fşat 41
gată 43
lasă 39
luptă 38
manecă 40
mazăre 41
merge 40
moaşă 41
moş 41
muşcoi 41
nod 40
mul 42
opt 38
padure 40
părâu 43
poală 47
râu 43
sămbur 41
sămbure 41
secret 40
somburi 41
strat 39
şale 40
şes 40
trase 43
treaptă 39
unt 39
a uri 40
urs 41
ursoaie 41
venin 40
vjezure 42
zară 41

Dalmatski jezik

froit 38, 39
jaura 40
karviál 40
chesa 40
coapto 38
konsegro 40
lăite 38
lena 40
liksija 31
palaure 40
pen 40

piák (t) no 31

Maisan 38

náuk 40

remo 40

siapto 38

suont 39

traita 38, 39

trakta 31

vapto 38

Ilirski jezik

Acra-banus 20

Angros 20

Arba 35

Asemos 35

Astura 35

Attolobus 21

Bal-acros 20

bilia (mesap.) 36

Celeia 35

mannus (lat.) 35

(Jupiter) *Menzana*-(me-sap.) 35

Nesaktos 22

Nesattium 22

Stravianeia 22

Strevintia 22

Tarent 35

b'la (venet.) 36

ke (venet.) 13

me-go (venet.) 13

Turissa (maked.) 35

Latinski jezik

**accapio* 8

accipio 8, 53

acer 20

aedem, aide(m) 6, 53

(ae)*ramen* 40

age 12

amicus 30

ango 20

augeo 7, 24

aurum 25

avunculo 40

bonus 10

bōs 14

bucca 40

canis 14

cantābam 37

capio 8, 53

casa 40

cerebellum 40

cerebrum 40

certare 40

caelu- 47

civitate 40

coctorium 39

cónsocer 40

conventus 40

coquo 13

cornix 7, 20, 32

cornus 32

cornuta 22

cotoneum 25

coxa 31, 39

crupta 40

cuneus 40

curtiare 40

datus 6

dea-bus 11

decem 7

deivos, divos 7

dictare 38

directus 38, 39

dominōrum 27

dōnum 6

draco 40

ea 25

egō 11

ex-i-tu-s 12

exmūlgia 40

fagus 16

falx 40

fer 12

fertur 18

fhictulare 39

Fortunai (stlat.) 7

frater 14

frenum 41

fructu 39

frūctus 38, 39

gēlīdus 8

hasta 40

hic, hīce 11

homo 42

hora 40

horrere 40

hostibus 18

ille 42

illuc 11

imperator 40

in-fimu-s

is-dem 25

ite 12

ito 12

i-tum 12

jugum 13

jūdicāre 24

jūdice 22, 24

junctura 39

lactes 38, 39

lana 40

laxare 39

lēgi 9

lego 9

lēvir 14

lixiva 31

lūceo 23

lūcum, loucum 7

lūcta 31, 38

lupō 7, 10, 54

maior, maioris 10

maius 10

manicare 40

manu-bus 11

Maximus 38

me 11

medicus 47

melior 10

mergere 40

meu-s 11

molo 13

mors 7

navebos (stlat.) 11

ne- 13

ne-fas 13

ne-scio 13

nodus 40

nos 11

novem 27

nūce 40

n-unquam 13

octo 22, 27, 38

oinom (stlat.), *ūnum* 7

ovibus 11

ovis 14

pactare 39

padule (vulglat.) 40

pane 40

parabula 40

pater 6, 14, 52
pecten 39
pectine 31
pecus 14
pignus 38
pinnus 38
pōmum 23
populus 49
posāre 23
posco 22
pullus 47
quattuor 6, 52
-que 13
qui-d 11
qui-s 11
ram(u)s 38
rectus 39
rivus 43
rosārum 37
rota 23
ruber 13
sāl 14
sanctus 39
scateo 22
scōpus 22
secretus 40
sedēre 7, 53
sella 40
sēmen 6
septem 27, 38
serpens 22
sessum 40
sex 17, 27, 56
si-c 11
signum 38
socrus 14
soror 14
stāre 13
status 6, 13
stratum 39
tē 11
tellus 9
tibi 11
tracta 31, 38, 39
tractare 38, 39
tractarium 39
trajecta 39
traxit 43
tun-c 11
unctus 39

ursus 7, 53
urtīca 8
-ve 13
venenum 40
vetus 13
vidua 14
vīvēre 12
vobi 11
vobi-s 11
vōs 11

Umbrijski jezik
tefe 11

Oskijski jezik
petora 6, 52

Italijanski jezik
madia 50

Španski jezik
breña 35

Galski jezik
artos 7, 53
Deae Artiari 17, 56
epo- 14
stret (stkorn.) 22
treb (stkimr.) 23

Staroiriski jezik
art 7, 17, 53, 56
athir 6, 14, 52
bask 22
bō 14
brathir 14
feraib 18
gall 32
mathir 14
melim 13
mīd 16
nañ 7
ta'l 17
tuaithe 26
nez (bret.) 7, 53

Slovenski jezici
azñ 11
babun(i)ja 50
besēda 49
besēdeti 49

bliže 10
bl'udo 48
Bojana 30
bolje 10
brana 48
bratrñ, bratiñ 14
brdila 48
brzgn 45
brēza 16
bñdēti 9
Buna 30
carina 48
Celje 35
cēniti 48
časñ 21
čelīnikñ 48
čerēn 45
čerep 48
četyre 52
čīrnñ. crn 13
čl-to 11
čtyři (češ.) 6, 52
čuditi (se) 48, 49
čudo 48
čñlnñ 46, 47
darovati 49
dati 12
dēlaaše 28, 58
dēlachñ 28, 58
dēla-nñ 13
desēti 7, 18, 27
devēti 27
dēverī 14
dībrī 46
dim 48
Dqbrova 45
domaćin 44
drēmati 49
drūga 45, 48
drāva 46
**dākti, kci* 14
dyorñ 32
eži 48
gala 48
globa 47, 48
globali 48
po-glutiti 45
goditi 49
gori 10
gornica 47

Goškova 45
 gostimŋ 18
 gotovŋ 43
 gov-ędo 14
 gŋrn(i)cŋ 47, 48
 gŋrditi 48
 gŋsa 45
 xabiti 48
 Xlębova 45
 igo 13
 izba 48
 i(-že) 11
 jarimŋ 48
 kašli 21
 kaznŋcŋ 48
 kokošŋ 48
 koriti 49
 koryto 46, 48
 kosa 48
 kosori 46
 kosyrŋ 48
 košŋ 48
 kotŋcŋ 48
 kovčegŋ 48
 krčag 48
 krŋvŋ 21
 kuća 44
 kumati 23
 kŋ-to 11
 kvočka 48
 lędina 45, 48
 lęsa 46
 Lom 35
 lopari 48
 losos 15
 ložo 12
 l'ubiti 48
 lŋg 45
 mečka 48
 medja 44
 meljo 13
 mene 11
 mešo 25
 mŋlrziti 48, 49
 mogyla 48
 mojŋ 11
 molica 48
 Motajica, Motavica 30
 motovilo 48
 motyka 46

my 11
 nasŋ 11
 ne 13
 Niš 30
 oborn 48
 Ohrid 31
 o(j)ište 48
 onŋ 11
 opinka 48
 orah 46
 oręxn 46
 orędŋe 45
 ostrŋ 20
 Osŋm 45
 ot-ŋcŋ, otac 14
 ovŋca 14
 ovŋ 11
 ęznkŋ, uzak 20
 porota 47
 patak 48
 patok (mak.) 48
 pekŋ 13, 21
 pelin 38
 peŋŋ 27
 plemna 48
 plęvnica 47
 ędarŋ 45
 podstręxa 48
 podŋ 48
 poręčiti 43
 poroj (bug.) 43
 po-sel 46
 prašiti 48
 pyr 46
 ravŋn 46
 rędŋ 45
 ręx 17
 ręxn 17
 rekŋ 17
 riza (slov.) 48
 rubŋ 48
 rudina 48
 sęno 45
 sestra 14
 sŋ 11
 sito 48
 sęditi 45
 sokolŋ 48
 Solin 30
 solŋ 14

stenica 48
 stolŋ 48
 sraviti 48
 stręxa 48
 struja 22
 suka (rus.) 46
 *sŋkn 46
 sŋlŋ 46
 sŋ-mrŋŋŋ 7
 sŋroj 43
 synŋ 14
 svekrŋ 14
 svekry 14
 šesŋŋ 27
 šŋŋŋcŋ 22
 Štip 30
 tebę 11
 tęxn 27
 tŋlo 8
 tręmŋ 48
 tridesęŋŋ 45
 troŋiti 45
 tŋga 45
 valjavica 48
 vedro 48
 vetŋxn 13
 vezŋ 16, 28
 vŋdova 14
 vŋjo 13
 vikati 49
 vŋlkŋ, vlŋkŋ, vuk 14, 26
 vi-tŋ 13
 vlŋna 32
 vlŋka 10
 vojevoda 48
 vrabŋcŋ 48
 vręlo 48
 vŋlkomŋ 18
 vydra 14
 zao 10
 zakonŋ 48
 zŋbŋ 7, 23
 žal-o 32
 žalŋ 32
 želŋvŋ 15
 živa 48
 Litavski jezik
 algŋ 8, 53
 algęs 53

algōs 8
āš 11
ašrus 20
ašvā 14
āugu 7, 24
avis 14
bandā 22
béržas 16
deivē 7, 53
dēšimt 7, 27
dēveris 14
deviñt 27
duktē 14, 23
diuoti 12
dūo-sin 12
dvāras 32
jūres 18
kā-s 11
keturi 6, 52
lašišā 15
lazdā 28
lentā 28
māna-s 11
manē 11
medūs 16
naktis 22, 31
ne 13
n-vadas 22
rañkai 7
sesuō 14
stataũ 6
strovē 22
sūnus 14
su-skate 22
šēšuras 14
šis 11
šin 23
šuns 23
šūns 14
trys dešimtis 27
udrā 14
vaĩsius 28
valyti 28
vėtušas 13
vilkamus 18
viĩkas 14
viĩkui 26
vilko 10, 54
vilna 32
žārna 7, 20, 32

Staropruski jezik

aucti-garbin 11
kirsman 13
mensā 25
sasnis 14
swestro 14
tebbei 11
widdewu 14

Staroindijski jezik

ad-an-am 12
ahām 11
āma-tara-h 10
ān-tama-h 11
ašriḥ 20
aṣṭau 27
āšvā 14
āšvaḥ 14, 20
āšvay-āi 7
āvih 14
bhāra 12
bhārant 12
bhin-nā-h 13
bhrāta 14
bhūrja-h 16
būz (iran.-kurd.) 16
ça (avest.) 13
dā-syā-mi 12
dāmanē 12
dāša 7
dēvā 14
dhavate 22
dhṛśnoti 23
duhitā 14
dvār 32
dyāuṣ 7
ēmi 8
ē-tum 12
gamyūr 18
gāuḥ 14
gāuṣ 7
ghatate 43
gna 31
i-hi 12
imāḥ 8
itā 12
i-tād 12
jīvasē 12
ka-h 11

kr̥mih 23
kr̥šnāḥ 13
kr-tā-h 12
mā 13
madhū 16
mām 11
mātā 14
mṛtiṣ 7
mūṣkaḥ 22
nāuṣ 7
nava 27
paçati 13
paddh 8
pādam 8
padē 8
pāuṣu 14
ṛātāmi 12
patāyā-mi 12
pitā 6, 8, 14, 67
pītāyē 12
pitṛṣu 7
rathaḥ 22
ṛkṣa-h 23
rudhirā-h 13
sadaya-mi 12
saptā 27
srāvati 22
sthitāḥ 6
sthitās 8
sūkaraḥ 14
sūnūḥ 14
svād-iṣṭha-h 10, 11
svād-ī-yas 11
svādū-h 11
svāpnah 8, 54
śala 22
śardhaḥ 14
śaśaḥ 14
śat 27
śaśruḥ 14
tākṣa 17, 56
tārā-mi 12
tārayā-mi 12
tasja 10, 54, 55
tāsti 17
tāsya 11, 55
tēsam 27
tēṣu 27
udrāḥ 14
urṣ 18

va (avest.) 13
 vayám 11
 vidavā (avest.) 14
 vidhāvā 14
 vřkād 10, 54
 vřkaḥ 7, 14
 vřkasja 10, 54
 yaḥ 11
 yašas 18
 yugám 13, 18
 arša (avest.) 7, 53
 qzō (avest.) 20

Grčki jezik

aigos 14
 aītho 6, 53
 aix 14
 akramylla (predgrč.) 35
 akros 20
 aleima 50
 alphē 8, 53
 alphēs 8, 53
 árktos 7, 17, 53, 56
 asám-inth-os (pedgrč.) 35
 audzō 7
 boŭs 7, 14
 gaidouri (ngrč.) 50
 -gemos 21
 gomari (ngrč.) 50
 gómphos 7, 32
 gōniá (ngrč.) 50
 dāēr 14
 dakryophi (hom.) 10
 deivos 53
 dēka 7
 dómenai 12
 dōron 23
 dō-sé-ō 12
 dō-s-ō 12
 egeusá-mēn 25
 egō 11
 eikóna (ngrč.) 50
 éleipsa 7
 élipon 9
 eleúsomai 9
 élython 9
 énē 11
 enenkeĩn 25
 ennēa 27
 enō 7

emé 11
 eme-ge 13
 emós 11
 eremos 50
 erythrós 13
 eupátōr 8
 (ē)-vé 13
 dzēō 18
 Zeús 7
 dzygón 13, 18
 thárses 23
 theáōn 27
 Thēbai 29
 thygátēr 14
 i-te 12
 i-thi 12
 iphi 10
 kalógeros 50
 karavi (ngrč.) 50
 kellí 50
 kijrij (ngrč.) 50
 kórdylos 22
 kréas 21
 křklos 23
 kynós 14
 k ýōn 14
 lákhnē 17
 lēdeĩn 24
 leípeĩn 9
 lipeĩn 9
 lıkoio 10, 54
 lupē (ngrč.) 50
 mākhana 24, 32
 mē 13
 még-isto-s 10
 méthy 16
 mēřēr 14
 naŭs 7
 ne-gáteos 43
 nēsí (ngrč.) 50
 nomiá (ngrč.) 50
 ny 23
 oinē 7
 októ 22, 27
 ōmó-tero-s 10
 orektós 39
 orchilos 21
 palamari 50
 parasténō (ngrč.) 50
 patēr 6, 8, 14, 52

patéra 7, 9
 patéres 9
 patri 9
 patrós 9
 pelagos 33
 pél-ei-ós 49
 péponos 32
 pétesthai 8
 pétomai 8, 12
 pinō 7, 53
 nā plakōsō (ngrč.) 50
 póda 8
 podí 8
 podós 8
 pō(i) 7
 pol-i-ós 49
 pōlos 14, 47
 pōma 7, 53
 potē 8, 9
 potéomai 12
 proséksō (ngrč.) 50
 ptésthai 9
 pournari (ngrč.) 22
 selli (ngrč.) 50
 sírphion 32
 stálla (lesb.) 32
 statós 6, 8, 13
 sŷs 14
 sphállō 22
 te 13
 ték-no-n 13
 téktōn 17, 56
 tékhnē 17
 ti 11
 tēktō 13
 ti-s 11
 toŭo 10, 54, 55
 toréō 12
 trémō 38
 trépō 12
 tropéō 12
 ouranó-thi 26
 phāmā 8
 phamén 8
 phére 10, 12
 phérnē 21
 phéront 12
 philōi 7
 phonē 8
 phoré 10

phrātēr 14
hals 14
khārama 50
hēd-iōn 11
hēd-isto-s 11
hēd'ys 11
hēks 27
hekyrós 14
chēl'ys 15
heptá 27
hippos 14
híst-mi 6
khlam'is 20
khōrāi 7
hós 11, 18
hydros 14
kh'ylos 23
h'ypnos 8, 54
h'ys 14
psállō (ngrč.) 50
varka (ngrč.) 50
vētos 13

Gotski jezik

atta 14
baír 12
baírand 13
biuda 9
bōk 16
brōþar 8, 14
budum 9
daiihtar 14
dēms 23
fadar 6, 8, 14, 52
fula 14
gastim 18
haírda 14
hunds 14
ik 11
itan 12
juk 13, 18
jus 18
malan 13
mein-s 11
mik 11, 13
ni 13
niun 27
rauþs 13
satjan 12
sibun 27

skewjan 22
skulka 4
staþs 6
sunus 14
sūt-ist-s 10
swistar 14
taihun 18, 27
treis tigjus 18, 27
þis 54, 55
þizai 11, 55
þaúrþ 11
uns 11
weis 11
widuwo 14
wulfis (germ.) 54

Nemački jezik

bircha (stnem.) 16
Birke 16
Bruder 14
Fohlen 14
haso (stnem.) 14
Herde 14
hnakki (germ.) 31
Hund 14
Joch 13, 18
kisil (stnem.) 32
metu (stnem.) 16
mich 13
muoter (srvmem.) 14
ottar (stnem.) 14
Otter 14
ouwis (stnem.) 14
rad (stnem.) 23
renne (stnem.) 28
rot 13
Sau 14
skalm (stnord.) 22
scalm (stnem.) 24
stallra (stnord.) 28
stat (stnem.) 6
stollen (hol.) 28
Strom 22
sū (stnem.) 14
swehyr (stnem.) 14
swigar (stnem.) 14
Schwester 14
Tochter 14
Vater 6, 52
zeihhur (stnem.) 6, 14

Ziege 47
gorn (stisl.) 7

Toharski jezik

ckñcar 14
laks 15
macar 14
pācar 14
pracar 14
sāle 14
se 14

Ligurski jezik

Celeiates 35
Genua 34
saliunca 22, 35

Iberski jezik

Ascua 34
brenia 35
Burdia 34
Cartua 34
Comenesci (gens) 34
Edesco 34

Baskijski jezik

berr-ogei 36
ardao 35
arraim karri 35
buztan 35
ez-kurr 35
gastera 35
iturri 35
karble 35
mall 35
mando 35
sagar 35

Etrurski jezik

kapys 35
utave 36

Sumerski jezik

asam 35
ni min 36
ninn-ú 36

Arapski jezik

melemm 38